

**UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2014

Bc. LUKÁŠ ZELENÝ

**Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická**

Josef Švejk jako kulturní fenomén

Bc. Lukáš Zelený

**Diplomová práce
Pardubice 2014**

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE
(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Lukáš Zelený**
Osobní číslo: **H12495**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny: Dějiny literární kultury**
Název tématu: **Josef Švejk jako kulturní fenomén**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Diplomová práce se bude zaměřena na neznámější literární postavu Jaroslava Haška - Josefa Švejka. Práce bude na tuto postavu nahlížet nejen z hlediska literárního, ale také historického či sociologického, díky čemuž může být práce v mnoha ohledech objevná. Důležitá část práce bude věnována tématu nacionalismu a národní identitě, která bude často komparovaná s postavou Josefa Švejka.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Blažíček, Přemysl. **Haškův Švejk. Československý spisovatel**, Praha 1991. Fořt, Bohumil. **Literární postava: vývoj a aspekty naratologických zkoumání. AV ČR, Praha 2008.** Hašek, Jaroslav. **Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. Československý spisovatel, Praha 1990.** Jedlička, Josef. **České typy a jiné eseje. Plus, Praha 2009.** **Pohledy na nacionalismus: čítanka textů. Ed. Miroslav Hroch. Sociologické nakladatelství, Praha 2003**

Vedoucí diplomové práce:

doc. PhDr. Vladimír Novotný, Ph.D.

Katedra literární kultury a slavistiky

Datum zadání diplomové práce: **30. srpna 2012**

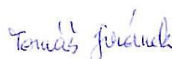
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2014**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 20. ledna 2014

PROHLÁŠENÍ AUTORA

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně

V Pardubicích dne 23.3.2014

Lukáš Zelený

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji všem, kteří se podíleli na vzniku této diplomové práce, především doc. PhDr. Vladimíru Novotnému PhD. za odborné vedení a pomoc při výběru tématu a literatury. Dále děkuji Kláře Fejtové za cizojazyčnou úpravu.

ANOTACE

Diplomová práce je cílena na studium Josefa Švejka jako kulturního fenoménu. V samém úvodu práce se zaměřuje na teorii literární postavy, z níž vychází v následující kapitole, jež se věnuje již samotné postavě Josefa Švejka, na níž aplikuje teorii z úvodní kapitoly. Druhá polovina práce se vzdaluje od literárních témat, avšak v některých místech prokládá postavu Josefa Švejka s teoriemi vztahujícími se k vytváření individuální a kolektivní identity. Právě identita tvoří náplň druhé poloviny práce. Kromě identity práce pojednává o dalších aspektech, které se vztahují k utváření národní identity, z nichž nejdůležitějším tématem je kolektivní paměť. V závěru práce se zabýváme samotnou komparací Josefa Švejka s občany České republiky.

KLÍČOVÁ SLOVA

Josef Švejk, literární postava, identita, kolektivní paměť

TITLE

Josef Svejk as Cultural Phenomenon

ANNOTATION

This thesis is focused on studies about Josef Švejk as a cultural phenomena. The very beginning is aimed at theories on literary figure which are base of a next chapter dedicated only to figure of Josef Švejk and applicability of theories mentioned in previous chapter. The second half of a thesis is more distant from literary theories but in some parts we can see certain coherence with theories on construction of individual and collective memory. The identity itself is a core of second half of a thesis. Besides identity issues we can find here another aspects connected to construction of national identity from which the fundamental topic is collective memory. In a conclusion we go through comparison between Josef Švejk and habitants of Czech republic.

KEY WORDS

Josef Švejk. literary figure, identity, collective memory

OBSAH

1. Úvod	11
2. Literární postava	17
2.1. Nadřazenost a podřazenost postav	19
2.1.1 Závislost lit. postavy na ději	20
2.1.2. Rekonstrukce na základě rysů	22
2.2 Typy postav	26
2.2.1 Forsterovy ploché a plastické postavy	26
2.2.2. Teorie postav u Daniely Hodrové	28
2.3. Ztvárnění postav	32
2.4. Jména postav	34
3. Josef Švejk	36
3.1. Haškův dobrý voják Švejk	36
3.1.1. Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války	37
3.1.2. Jaroslav Hašek	38
3.2. Skutečný Josef Švejk	39
3.2.1. Agrárník Josef Švejk	39
3.2.2. Legionář Josef Švejk	40
3.3. Literární zrod Josefa Švejka	41
3.3.1. Dobové podněty	42
3.3.2. Dobrý voják Švejk před válkou	43
3.3.3 Dobrý voják Švejk po světové válce	45
3.3.3.1 Praha a Lipnice nad Sázavou	46
3.3.3.2 Počátky vydávání Osudů	47
3.4. Kdo je Josef Švejk?	49
3.4.1 Fyziologie Josefa Švejka	49
3.4.2. Psychologická stránka Josefa Švejka	50
3.4.2.1. Blbost v hlavní roli	51
3.4.2.2. Švejk jako posel vyšší moci	53
3.4.2.3. Funkce řeči v Osudech	55
3.5. Švejkova podřízenost ději	56

3.6. Hašek a Švejk v druhé polovině 20. Století	57
3.6.1 Komunistická interpretace Švejka	58
3.7. Mýtus švejkovství	60
4. Národní identita	62
4.1. Identita	62
4.2. Identifikace	63
4.3. Práce a zhotovování	64
4.4. Jednání a promlouvání	66
4.4.1. Kdo/Co jsme?	66
4.4.2. Význam společnosti	67
4.4.2.1 Odlišnost a rovnost ve společnosti	68
4.4.3. Perverzní jednání	68
4.5. Proměna jednání v chování	70
4.6. Individualita vs. kolektiv	71
4.6.1. Zpochybnění vůdčí role individuality	72
4.7. Společnost rovných	73
4.7.1. Problematika masy	74
5. Kolektivní paměť	77
5.1. Smyslová intuice	77
5.2. Role společnosti při utváření paměti	79
5.3. Konkrétnost vzpomínání	81
5.3.1. Čas a prostor – místa paměti	81
5.3.2. Společnost jako figura vzpomínání	82
5.3.2.1. Kontinuita společenství	83
5.3.2.2. Selekční funkce paměti	84
5.3.2.3. Rekonstruktivita	85
5.3.2.3.1. Rekonstruktivita jako problém historie	85
5.3.2.3.2. Dějiny vs. kolektivní paměť	86
5.4. Komunikativní paměť	88
5.5. Kulturní paměť	88

5.5.1. Tradice	89
5.5.2. Vědění v kulturní a komunikativní paměti	90
6. Národ	93
6.1. Formování národů	93
6.1.1. Primordialistické hledisko	94
6.1.2. Kvantitativně-evoluční teorie a kulturně-konstruktivistický přístup	94
6.1.3. Sociálně-kulturní teorie	95
6.2. Role národní identity	96
7. Národní typ Josef Švejk	98
7.1. Josef Švejk jako národní tradice a podnět identity	98
7.2. Malý český člověk Josef Švejk	99
7.3. Idealizace kolektivu na úkor jednotlivců	99
7.4. Švejk jako symbol nové doby	101
8. Závěr	103
9. Bibliografie	107
10. Závěr	112

1. Úvod

V období, kdy se z různorodé Evropy stává jedno velké společenství zaštitěné Evropskou unií, jsem jako téma své diplomové práce zvolil náhled na českou národní identitu. Podnětem však nebyla samotné sjednocující národy, ale především samotná lidská identita a společnost, v níž žijeme.

„V lidské společnosti sice žijeme a jednáme společně, reagujeme při tom jeden na druhého, avšak ve skutečnosti jsme vždy a za všech okolností sami se sebou. [...] Ve své nejvnitřnější podstatě je každý ztělesněný duch odsouzen k tomu, aby trpěl i radoval se osamoceně.“¹

Huxley vidí společnost jako základní podmínku k životu, přesto vyzdvihuje individualitu, jež vždy zůstává sama. K tomuto názoru se zajisté ještě v samotné práci vrátíme, abychom zjistili, zda individualita překrývá společnost či žijeme v době, kdy společnost zastíní jednotlivce.

Z tohoto spojení společnosti a identity vyplynula národní identita. Národní identitu se budeme snažit poukázat na literární postavě Josefa Švejka. Josef Švejk, nejznámější postava Jaroslava Haška, patří mezi nejdůležitější postavy české literatury a její přesah z literárního pole do reálného světa je nepřehlédnutelný. A právě tento přesah je podnětem pro vznik této práce.

Samotná práce bude rozdělena do šesti kapitol, které vždy budou nahlížet na téma z jiného úhlu pohledu, z čehož bychom v závěru měli dostat ucelený náhled na národní identitu, jejíž důležitou součástí je Josef Švejk. Nebudeme se snažit charakterizovat Čechy pouze z hlediska sociologického, kde bychom se zajímali především vlastnostmi a rysy jednotlivých obyvatel. Jelikož individuální identitu nemůžeme s těmito vlastnostmi a rysy srovnávat, bude především v těchto místech důležité pracovat interdisciplinárně.

Úvodní kapitola bude vedena z hlediska literární teorie. Cílem zde bude charakterizovat literární postavu. Literární postava se může jevit jako snadno definovatelný aspekt románu, použijeme-li pojmu E.M. Forstera, ale v této teorii se skrývá několik problematických míst, jimž se budeme snažit věnovat a objasnit je. Cílem této kapitoly bude

¹ HUXLEY, Aldous. Brány vnímání. In A.H. Brány vnímání. Nebe a peklo, Maťa, Praha 2011. str 13. ISBN 978-80-7287-147-6

teoretická příprava k následující kapitole, kde se již dostaneme k samotnému Josefu Švejkovi, našemu kulturnímu fenoménu.

Z teoretického hlediska bude podstatné se zaměřit na několik klíčových otázek. Jednou z nich je problematika nadřazenosti či podřazenosti postav. V této části se budeme věnovat literární postavě a její historické proměnlivosti ve významu k ději. Zaměříme se jak na období, kdy postava byla dominantním aspektem románu, zároveň nastíníme teorie, v nichž je v popředí děj a literární postava je podřízená.

Druhým tématem v teorii literární postavy bude rozdělení typů postav. K tomuto rozdělení budeme vycházet především z teorií E.M. Forstera a Daniely Hodrové. Tito literární vědci se již dříve věnovali teorii literární postavy a rozdělili postavy do několika kategorií. My se budeme v práci snažit pomocí těchto typů postav najít místo, do něž budeme později moci zařadit Josefa Švejka. Tyto dané teorie však nebudeme pouze přebírat, snahou bude nahlížet kriticky na zmiňované teorie literárních vědců, jelikož pouze tímto způsobem budeme moci odhalit skutečnou podstatu literární postavy.

Než se dostaneme k druhé kapitole, která již nebude pouze teoretická, se u teorie literárních postav pozastavíme ještě u ztvárnění postav a pojmenování postav. Pojmenování postav, ale i samotná lidská jména jsou důležitá pro vznik identity, o níž se v práci budeme zajímat nejvíce.

Po teoretickém úvodu se dostaneme k samotné postavě Josefa Švejka. Josefa Švejka není nutné představovat. Téměř každý se již s touto literární postavou setkal. Ať již přímo v díle Jaroslava Haška, myšleno především v Osudech dobrého vojáka Švejka za světové války, které vycházeli pravidelně od 20. let 20. století, či v nějakém filmovém zpracování, kde „nejznámějšího“ Švejka ztvárnil Rudolf Hrušínský ve filmu Karla Steklého z roku 1956.

Kapitola věnovaná Švejkovi se bude snažit kompletně shrnout literární postavu. Budeme se zajímat nejen o samotného Josefa Švejka, ale tématem zde budou i dobové podněty, které Jaroslava Haška vedli k vytvoření této geniální postavy. Jelikož je Švejk úzce spjat se svým autorem, tak se v úvodu podíváme i na Jaroslava Haška a stručně také na jeho román Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. Cílem nebude psát Haškovu monografii či interpretovat Osudy. Pro větší kompaktnost práce však nesmíme vynechat tuto část, jež nás uvede do švejkovské problematiky. Jakmile se dostaneme za tyto obecné věci a pro naši práci spíše marginální otázky se již skutečně zaměříme na Josefa Švejka. Konkrétně na skutečného Josefa Švejka.

Existuje několik příběhů, v nichž vystupuje Josef Švejk, který se velmi podobá Švejkovi, jehož známe z Haškových Osudů. Otázkou je, zda byl tento Josef Švejk předlohou

pro Haška nebo Hašek spoléhal na svoji genialitu a Švejka vytvářel a nekopíroval. Zcela jistě se nedostaneme k definitivní odpovědi, budeme se jí však snažit přiblížit natolik, abychom se následně mohli zaměřit na literární zrod Josefa Švejka a odlišit realitu od fikce.

Pokud se zaměříme na literární vývoj postavy, tak bude nutné nejprve přiblížit dobový kontext. Tedy období kolem roku 1911, kdy vychází první povídky, jejichž ústřední postava je Josef Švejk. Tohoto dobrého vojáka Švejka z předválečného období se budeme snažit definovat a následně komparovat se Švejkem po konci 1. světové války. Právě v tomto období začíná růst popularita této postavy, ačkoli je dílo považováno za nízkou literaturu a Jaroslav Hašek za pijáka. Po vydání tří dílů Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války však Hašek umírá a Švejk začíná žít svůj nový život. Nejprve se jej ujímá Karel Vaněk a vede Švejka dále, následně se Haškovo dílo stává úspěšnou předlouhou pro filmová zpracování.

Tyto pokračování však nebudou cílem této práce. Naším cílem zůstává nadále pouze Haškov Švejk, na nějž se pokusíme nahlédnout také jako na reálnou postavu. Kromě bádání o Švejkovi jako literární postavě, se pokusíme analyzovat jak jeho fyzickou, tak i psychickou stránku. Důvodem bude následná komparace s Čechy, reálnými lidmi, kteří jsou pro naši práci stejně důležití jako samotný Josef Švejk.

Od této analýzy Švejka jako reálné postavy bychom se již měli přibližovat k samotné podstatě práce – Josefu Švejkovi jako kulturnímu fenoménu. Pod tímto názvem je možné si představit všelicos, naším úkolem však bude poodhalit tzv. mýtus švejkovství. Pravděpodobně každý se již setkal s typizací Švejka jako obyčejného Čecha, s čímž právě souvisí mýtus švejkovství. Tento mýtus má své kořeny již ve 20. letech minulého století. Ale v této době zůstává Švejk jedním z mnoha, ačkoli se objevují náznaky, že překročil možnosti literární postavy a stává se něčím tajemným a lákavým pro společnost, čehož využívají především komunisté a Švejka pojmají jako typ nového, lepšího člověka.

V těchto letech je Švejk spojován s národem jakožto ideální typ. Tento ideální typ však je pokroucen, jak tomu často bývá a nabývá zcela odlišného významu než Josef Švejk, kterého stvořil Jaroslav Hašek, aby lidem nastavoval zrcadlo pravdy. Vytváří se až téměř kult Švejka. Naším cílem bude právě v této části práce poukázat na falešnou interpretaci Haškových Osudů a především poodhalit, co vše se skrývá pod fenoménem švejkovství.

Budeme se snažit aplikovat tyto poznatky na český národ. Jakou roli hraje Švejk v naší národní identitě. Je to nahodilý prvek, či již tak silně zabudovaný prvek, jenž nedokážeme vypudit z naší kultury. Abychom však mohli těmto věcem porozumět, tak se musíme nejprve zaměřit na samotnou identitu. Jak bylo výše zmíněno, individuální identita je jedním

z hlavních podnětů pro tuto práci, nezaměříme se pouze na národní identitu, ale budeme se nejprve snažit zjistit základní podněty pro individuální identitu.

K této tématice toho bylo napsáno spousty, nabízí se tak velké množství materiálů, s nimiž můžeme pracovat. Jednou ze základních knih, jež budeme využívat, se stává dílo Hannah Arendtové *Vita activa*, neboli, *O činném životě*. Nebudeme vycházet pouze z teorií Arendtové, ale pokusíme se ji vhodně doplnit dalšími badateli, kteří se věnují problematice identity. Jako jeden z nich se nabízí francouzský filosof Paul Ricoeur, jehož přednáška na téma *Křehká identita* bude jistě doplňovat či naopak v některých případech vylučovat teze Arendtové. Budeme se tak snažit sloučit různé teorie a pokusit se nalézt tu, jež by byla nejméně problematická, a dalo se s ní nadále pracovat.

Jakmile se dostaneme k určitým závěrům o vzniku individuální identity, tak se již budeme přesouvat k celku, přesněji řečeno kolektivní identitě. Nejprve se zaměříme na samotnou kolektivní identitu, kterou nebudeme vztahovat na český národ. Národní identita, o níž nám v práci především jde, tak zůstane skryta za množstvím náhledů na vnější problematiku týkající se právě národní identity.

Tyto náhledy budou poukazovat na otázky týkající se lidského jednání, jež následně se proměňuje v chování a především se budeme snažit odloučit od jedince, jenž byl ústředním motivem v předešlé části, a přiblížit se kolektivu. Společnost se stane klíčovým slovem této kapitoly. Chování této společnosti a následné ukázání nejrůznější hierarchií v kolektivech bude podnětem pro bádání nad samotným národem.

Ještě než se přiblížíme k již několikrát zmíněnému pojmu národ, musíme opět odbočit ze našeho směru a zaměřit se na paměťová studia. Paměťová studia jsou pro naši práci velmi podstatnou částí. Jedná se totiž o fenomén, díky němuž zjišťujeme, jakým způsobem funguje paměť kolektivu a tudíž paměť národní. Vycházet v tomto případě budeme především z *Kolektivní paměti* Maurice Halbwachse, jenž patřil mezi průkopníky paměťových studií. Nebude možné vynechat ani francouzského vědce Pierra Noru, jehož *Místa paměti* budou nápomocné pro zařazení Švejka k českému národu.

Jestliže jsme se zmínili o kolektivní paměti, tak se musíme u paměťových studií pozastavit trochu déle. Rozšířením práce o paměťová studia se dostaneme k základnímu rozdělení kolektivní paměti na kulturní a komunikativní paměť, přičemž pro účely zkoumání národní identity bude podstatná především kulturní paměť, jež zahrnuje mýty a tradice. Jedním z těchto mýtů je právě švejkovství. Ačkoli „je“ Švejkovi teprve sto let a leží na rozhraní komunikativní a kulturní paměti, tak v tomto ohledu se jej budeme snažit spíše do

kulturní paměti, jejíž trvání se projevuje jak na individuální, tak na kolektivní identitě. Vysvětlením smyslu mýtů a tradic objasníme základní smysl práce.

Po objasnění všech aspektů, které se podepisují pod naši identitu, ať již individuální či kolektivní, by měla zbývat jediná část, o níž jsme se několikrát zmínili, ale nijak detailněji jsme se jí nevěnovali. Jedná o samotný národ. K pojmu národ se vztahuje několik otázek, z nichž nejdůležitější pro nás bude definice samotného pojmu národ a především formování moderních národů. Formování moderních národů není již tak aktuální otázka, my se budeme snažit nahlédnout na základní přístupy k tomuto tématu a poukázat na jejich odlišnost. Tyto teorie pouze zmíníme, ale nebudeme s nimi nijak rozsáhleji pracovat.

Zároveň také nebudeme chtít zabřednout k otázkám týkající se vlastenectví a nacionalismu. Ačkoli je tato problematika velmi zajímavá, tak by pro účely práce nenabyla většího smyslu. Spokojíme se se samotnou definicí národa, již můžeme aplikovat na kolektivní identitu. Předešlé teoretické poznatky budeme moci využít konkrétně a zjistit tak základní principy vytváření národní identity. Pravděpodobně se těmito principy nebudeme zabývat nijak detailněji, jelikož by se jednalo o pouhé opakování, v němž bychom na principy kolektivní identity, ke kterým jsme se v předešlých částech práce dostali, dosazovali pouze jiný pojem, jímž by byl národ.

Jakmile budeme mít veškeré teoretické znalosti potřebné k objasnění vytváření národní identity, tak se opět vrátíme na začátek ke Švejkovi. Nejprve si ukážeme Josefa Švejka jako národní tradici ve smyslu kulturní paměti a její působení na utváření národní identity. Zároveň v této části práce budeme využívat studie Ladislava Holého Malý český člověk a velký český národ. V této studii se Holý zaměřuje na charakteristiku Čechů z hlediska vlastností. Tvrdili jsme, že charakteristika vlastností a rysů povahy není příliš společná s identitou a nebylo by vhodné srovnávat tyto dva odlišné pojmy. V tomto případě, kdy se věnujeme národní identitě, jejíž součástí má být Josef Švejk, však můžeme učinit výjimku, jelikož samotný Josef Švejk, jehož komparujeme s českou společností, není reálná postava, nýbrž pouhý literární konstrukt. Dostáváme tudíž možnost o srovnání rysů této postavy se skutečnými lidmi, kteří zde žijí.

Zároveň nebudeme chtít pouze srovnávat, zda se Češi chovají jako Švejk či se Švejk chová jako typický Čech – malý český člověk. Snahou bude nalézt další poznatky, některé motivy bude zahrnovat již studium samotné interpretace Švejka a jeho Osudů v literárně-teoretické části, týkající se vlivu Švejka na identitu. Bude však problematické odlišit tuto identitu od pouhých vlastností a rysů. Zcela jistě se v některých momentech budou tyto dvě

složky překrývat, ale jelikož jsme objasnili specifika komparace reálných postav s literární postavou, tak by se nemělo jednat o závažný problém, jenž by měl ovlivnit výsledek práce.

Tímto výsledkem by mělo být objasnění vlivu Josefa Švejka na českou společnost, která bývá velmi často nazývána společností Švejků. Zda –li je toto označení správné či zcela smyšlené má právě odkrýt tato práce.

2. Literární postava

„Literární postavy jsou vlastně možnosti, které jsem měl v životě, ale jejichž hranice nikdy nepřekročil.“

Milan Kundera

Literární postava tvoří aspekt, bez níž bychom si jen velmi těžko dokázali představit krásnou literaturu. Avšak dodnes zůstává literární postava jedním z nejtajemnějších prvků, které beletristická díla obsahují. *„Je pozoruhodné, jak málo bylo dosud v literární historii a kritice řečeno k teorii postav.“*²

Cílem této práce však nebude definovat literární postavu. Budeme brát postavu v širším hledisku, což bude užitečné především pro následující kapitoly, kde budeme pracovat s jednou z nejvýznamnějších literárních postav, Josefem Švejkem. Zde, v úvodu, se však nejprve zaměříme na literární postavu z hlediska literární teorie.

Na úvod je tedy vhodné alespoň nějak definovat literární postavu.

*„Postava literární: postava vyskytující se ve fikcionálních textech, která je lidská nebo se přinejmenším podobá člověku. Postavy jsou složeny z prvků textu, které mají vztah k literárním typům, jakož i ke způsobu vnímání osob. Díky tomu jsou koherentní, takže mohou být obohaceny o další informace.“*³

Laická veřejnost se po většinu případů přiklání k literární postavě jako něčemu zcela přirozenému, jako ke svému známému nebo příteli, tedy téměř reálné osobě, která v reálném světě existuje či zde má autentický protějšek. K tomuto axiomatickému tvrzení bychom však měli přistupovat velmi obezřetně. O důležitosti přístupu k tomuto tvrzení se zmiňuje již Seymour Chatman, přední americký filmový a literární kritik.

² CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str 112. ISBN 978-80-7294-260-2

³ NÜNNING, Ansgar. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Host, Brno 2006. Str. 616. ISBN 80-7294-170-4

„... pokud aplikujeme na postavy zákony psychologie osobnosti, měli bychom to činit uvědoměle a ne jen proto, že nás nenapadla žádná jiná možnost“⁴

Chatman tak ponechává otevřenou variantu, že s literárními postavami lze pracovat jako s reálnými lidmi (užívat znalosti psychologie a psychoanalýzy), zároveň však pozvedá varovný prst všem těm, kteří by tak činili pouze z nedostatku dalších možností zkoumání.

Dalším ze zajímavých názorů na téma postavy se prezentovala česká literární vědkyně Daniela Hodrová, jež charakterizuje literární postavu jako jeden typ subjektu, který existuje při procesu čtení.

„O postavě můžeme mluvit jako o určitém typu subjektu (dalšími subjekty jsou autor a čtenář), který je v díle textovou analogií člověka, skutečného nebo smyšleného (a to i tehdy, když je postavou zvíře, oživující stroj aj.)“⁵

Hodrová se svou teorií postavy jako subjektu řadí na rozhraní. Stojí tak mezi zastánci literární postavy – reálného člověka a jejich oponenty literární postavy – fikční postavy. K literární postavě – fikční postavě se řadí většina literárních teoretiků a také samotných spisovatelů.

S chápáním literární postavy úzce souvisí, jak definujeme postavu v závislosti na ději. K této problematice se vyjadřoval již v antickém Řecku Aristoteles, který postavu chápal jako aspekt příběhu, který je podřízený ději. Na druhé straně stojí E.M. Forster (zmiňujeme zde pouze jednoho zástupce obou tvrzení, jelikož v následující části se tomuto tématu budeme věnovat podrobněji) se svou teorií o nezávislosti, tedy nadřazenosti, literární postavy na ději. Obě tyto teze našli v minulosti hned několik zastánců, kteří svá tvrzení hájili mnoha argumenty, z nichž však nebylo možné vybrat ten správný přístup. V současnosti je tedy možné mluvit jak o závislosti na ději, tak i o nezávislosti na ději, což ukazuje na reverzibilitu hierarchií a čtenář tak zůstává tím, kdo rozhoduje.

„Reverzibilita hierarchií je charakteristická nejen pro běžné čtení, ale i pro literární kritiku a teorii. Je tedy legitimní podřídít postavu ději při studiu děje, avšak je stejně legitimní podřídít děj postavě, je-li postava předmětem zkoumání“⁶

⁴ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str 113. ISBN 978-80-7294-260-2

⁵ HODROVÁ, Daniela. *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. Torst, Praha 2001. Str 544. ISBN 80-7215-140-1

2.1. Nadřazenost a podřazenost postav

Problematice nadřazenosti či podřazenosti postav se v knize *Poetika vyprávění* věnuje také Shlomith Rimmon-Kenanová, která k rozlišení mezi těmito dvěma názory využívá metafory „lidé nebo slova“ a opírá se o tvrzení Marvina Mudricka z roku 1961, v němž teorii postav rozděluje na puristické a realistické stanovisko.

„Puristické stanovisko“ – dnes čím dál více zastávané literárními kritiky – poukazuje na to, že postavy vůbec neexistují kromě toho, kdy jsou součástí obrazů a událostí, jež jsou pro ně nosné a hybné; že jakýkoli pokus vyjmout je z jejich kontextu a diskutovat o nich, jako by byly skutečné lidské bytosti, je sentimentální nepochopení povaze literatury. „Realistické stanovisko – dnes v defenzivě – trvá na tom, že postavy nabývají v průběhu děje určitou nezávislost na událostech, v nichž žijí, a že o nich lze diskutovat v určité vzdálenosti od jejich kontextu.“⁷

Jako „slova“ označuje Rimmon-Kenanová tzv. puristické stanovisko, kde je postava textualizována a tudíž není možné ji zjednodušovat na literární postavu, která funguje jako nápodoba (mime) reálných lidí, což označuje tzv. realistické stanovisko. Realistické stanovisko tedy vidí postavu jako autonomní bytost, se kterou je možné zacházet podle poznatků psychologie osobnosti.

„V moderním uměleckém narativu je dominantní zábavou zkoumání postavy. Závisí to na konvenčním přesvědčení o jedinečnosti individua.“⁸

Neměli bychom však „zvýhodňovat“ ani děj ani postavu. Přestože se může zdát, že v současném světě literární teorie je věnována větší pozornost postavě, tak bychom se zde měli snažit udržet rovnováhu mezi těmito dvěma aspekty románu.

„Co jiného je postava než určení příhody?“

„A co jiného je příhoda než ilustrace postavy?“⁹

⁶ RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. Str. 44. ISBN 80-7294-004-X

⁷ RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. Str. 39. ISBN 80-7294-004-X

⁸ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str. 118. ISBN 978-80-7294-260-2

I přestože se v této práci nechceme stavět ani na jednu stranu (děj/postava), měli bychom zde uvést několik případů, kdy se teorie přiklání k jedné z těchto možností. K tomuto poznání se dostává i Chatman, jenž podřazenost či nadřazenost zkoumá ke každému narativu zvláště. Nejprve se podívejme na případy, kdy se děj stává dominantním a z literárních postav se stávají pouhé funkce.

2.1.1 Závislost lit. postavy na ději

Byl to Aristoteles, jenž se jako jeden z prvních vyjadřoval k postavám v antických dramatech. Smyslem dramatu však pro něj nebyly postavy, nýbrž samotný děj.

„Jest tedy tragédie napodobení vážného a úplného děje, určité velikosti lahodnou řečí rozdílných tvarů v jednotlivých částech, osobami děj předvádějícími a ne pouhým vypravováním, soucitem a bázní utvářející očištění takových duševních hnutí.“¹⁰

I přestože nebyly postavy ve středu zájmu, tak se k nim Aristoteles ve své Poetice několikrát vyjadřuje. Jeho hlavním tématem u postav bylo rozlišení jednajících a povahy. (Této problematice se podrobně věnuje O.B. Harrison.)¹¹

„Jednající (pratton) by měl být pečlivě odlišován od povahy (ethos), neboť jednající – lidé kteří jednají – jsou pro drama nezbytní; avšak povaha je v technickém aristotelovském smyslu něco, co se přidává až později a co vlastně ani není pro úspěšnou tragédii podstatné. Každý jednající neboli pratton musí však mít nepochybně alespoň jeden rys, totiž ten, který se odvozuje z jeho jednání.“¹²

Aristoteles jednajícím (pratton) vždy přiřazuje ještě jeden rys. Jsou buď dobří nebo špatní. V dnešní době je však hodnocení na dobré/špatné velmi zjednodušující a u literární

⁹ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str 118. ISBN 978-80-7294-260-2

¹⁰ ARISTOTELES. *Rétorika. Poetika*. Petr Rezek, Praha 1999. Str. 347. ISBN 8086027-14-7

¹¹ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str 113. ISBN 978-80-7294-260-2

¹² CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str 114. ISBN 978-80-7294-260-2

kritiky by obstálo jen velmi obtížně. U povah (ethos), jimž Aristoteles nepřikládá takovou důležitost, rozlišuje čtyři základní aspekty povahy, o něž by se měli autoři snažit.

- 1) **Chreston** - řádný
- 2) **Harmotton** - přiměřený
- 3) **Homois** – podobný (sobě samému/ někomu jinému)
- 4) **Homalon** - důsledný¹³

Na Aristotelovy myšlenky navazují a zároveň je rozvíjí na počátku 20. století formalisté a někteří strukturalisté, kteří vytváří „nové koncepce“ postav. Formalisté a část strukturalistů se s Aristotelem shoduje, že postavy jsou produktem děje a tím se stávají na ději závislé.

Jestliže tedy literární postavy v narativech pouze plní určitou funkci, tak se musíme vyvarovat jejich charakterizaci podle psychologie osobnosti. Mezi hlavní zastánce této teze patří Vladimír Propp, který své zkoumání prováděl na pohádkách. Zde podřizuje postavy jednání a rozděluje je do sedmi obecných rolí, které plní jednatřicet základních funkcí: *škůdce, dárce, pomocník, hledaná osoba, hrdina, nepravý hrdina a odesílatel*.¹⁴

„V určitém narativu může jedna postava plnit více než jednu roli, a naopak jednu roli může plnit i více než jedna postava.“¹⁵

Funkce postavy tedy Propp chápe jako určitou akci jednajících postav, která je vymezená z hlediska jejího významu pro rozvinutí děje. Právě u Proppa se však může nabízet kritika, že existuje zásadní rozdíl mezi pohádkovými postavami a moderními postavami. Dalším z řady teoretiků zastávající stanovisko postavy jako funkce děje je A.J. Greimas.

Francouzský sémiotik Algirdas Julien Greimas do teorie postav přidává nový pojem – aktant. Samotný pojem aktant charakterizuje jako obecnou funkční kategorii, kterou nalzáme ve všech narativech. Rimmon-Kenanová jej definuje jako „entitu, jež plní nějaký akt či se mu podřizuje.“¹⁶ Greimas rozlišuje šest aktantů – odesílatel, objekt, adresát, pomocník, subjekt a protivník. K obecnému pojmu aktant dále Greimas přidává pojem aktér (acteur), který je již

¹³ ARISTOTELES. *Rétorika. Poetika*. Petr Rezek, Praha 1999. Str. 361. ISBN 8086027-14-7

¹⁴ PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*. H&H, Jinočany 1999. ISBN 80-86022-16-1

¹⁵ RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. Str. 42. ISBN 80-7294-004-X

¹⁶ RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. Str. 42. ISBN 80-7294-004-X

konkrétné zpodobnění aktantů. „Tentýž aktant může být manifestován více než jedním acturem a tentýž acteur může být přidělen více než jednomu aktantu.“¹⁷

Myšlenkově blízko má k Proppovi také Tzvetan Todorov. Todorov k teorii postav přiřazuje ještě rozdělení narativů na dějové (apsychologické) a postavocentrické (psychologické).

„Pro psychologické narativy představují akce „projevy“ či „symptomy“ osobnosti, a jsou proto „tranzitivní“, v apsykologických narativech existují samostatně jako nezávislý zdroj požitku, a jsou proto „intratranzitivní“.“¹⁸

Z tohoto tvrzení vyplývá, že v psychologických (postavocentrických) narativech je pozornost soustředěna na samotný subjekt, zatímco u narativů apsykologických (dějových) není upínána pozornost na postavy, jelikož jsou zbaveny možnosti rozhodování a jejich jednání je tak čitelné, kdežto právě u postavocentrických narativů má postava možnost zvolit si reakci na danou situaci. Nestává se tak pouze funkcí děje. Podřízení postavy na ději či děje na postavě tedy nemusí být vždy definitivní, ale podle Todorova musíme tuto problematiku vztahovat ke každému narativu zvláště.

Francouzský sémiotik a literární kritik Roland Barthes se také vyjádřil k problematice nadřazenosti/podřazenosti postav. Zprvu byl zastáncem podřízení postav ději, postupně však začal i své vlastní teorie zpochybňovat a tuto otázku problematizovat.

„Barthes po roce 1970 nejenže zdůrazňuje legitimitu termínů jako „rys“ a „osobnost“, dokonce tvrdí, že čtení narativů není nic jiného než „proces pojmenovávání“ a že jedním z prvků, které mají být pojmenovány je rys.“

2.1.2. Rekonstrukce na základě rysů

Zde Barthes naráží na důležitý pojem v teorii postavy – rys. Jsou to právě rysy, na jejichž základě můžeme charakterizovat postavu. Už Aristoteles se pozastavoval nad problematikou rysů u jednajících (pratton), kteří museli mít vždy alespoň jeden rys. Nyní,

¹⁷ RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. Str. 42. ISBN 80-7294-004-X

¹⁸ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str 119. ISBN 978-80-7294-260-2

v návaznosti na Rolanda Barthesa, se detailněji k významu rysů u postav vrací Seymour Chatman.

„Pro Chatmana je postava „paradigmatem rysů“, v němž je „rys“ definován jako „relativně stabilní či trvalá osobní vlastnost“ a „paradigma“ naznačuje, že tato řada rysů může být viděna „metaforicky, jako vertikální soustava protínající syntagmatický řetězec událostí, jež tvoří zápletku.“¹⁹

Abychom mohli pochopit myšlenky Seymoura Chatmana, musíme se nejprve přiblížit k jeho úvahám o uzavřenosti či otevřenosti postav, kterým se věnuje ve své knize Příběh a diskurs (1978). Klíčová otázka zde tedy zní, jestli jsou postavy otevřené nebo uzavřené konstrukty? Samozřejmě je nesprávné myslet si, že postavy jsou autonomní bytosti, jež „skutečně žijí“, jelikož je to vždy autor, který vytváří „život“ postav. Tento „život“ se vždy odehrává pouze na papíře (i filmové zpracování má nejprve písemnou předlohu) a je složen ze slov. Vidět postavy pouze jako slova na papíře však Chatman odmítá.

„Stavět postavy na roveň „pouhým slovům“ je nesprávné ještě z jiného důvodu. [...] Velmi často si živě vybavujeme fikční postavy, ale ani jediné slovo z textu, z něhož povstaly; vlastně si troufám říct, že si čtenáři obvykle pamatují postavy právě tímto způsobem.“²⁰

Samotnou postavu tak Chatman nebere jako „pouhá slova“, ale konstrukt, který utváří čtenář, jenž rekonstruuje příběh postavy.

A právě pojem rekonstrukce je zde problematickým. Čtenář rekonstruuje na základě faktů, které mu jsou autorem nabídnuty. Jelikož se však nacházíme v postmoderním světě, kde každé čtení vyvolává jinou rekonstrukci, tak může postava nabývat nejrůznějších významů u jednotlivých čtenářů, kteří postavy interpretují dle vlastního sociálního prostředí, v němž se právě ocitají. Postava tak i u jednoho čtenáře může během několika let nabývat různých poloh, jelikož sociální pole individua není stálé.

Jedná-li se o rekonstrukci, tak je zde možné zpochybnit nejen postavy fikční, ale také postavy historické, u nichž je doloženo, že skutečně žili. Víme totiž pouze to, že skutečně žili

¹⁹ RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. Str. 44. ISBN 80-7294-004-X

²⁰ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. str 123
ISBN 978-80-7294-260-2

(a pravděpodobně skutečně zemřeli). Jejich příběhy jsou dnes již také rekonstrukcí. Víme např., že někdy v minulosti žil Napoleon. Poněvadž jsme v témže čas nebyli na stejném místě jako Napoleon, můžeme jeho životní příběh rekonstruovat nejrůznějšími způsoby. Je to podobné, jako když čteme Haškovy Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války a rekonstruuje život Josefa Švejka (o postavě Josefa Švejka budeme mluvit v dalších kapitolách).

Dostáváme se tak k problematice „pravdivosti“ historie. Tomuto problému se věnuje Roger Chartier v knize Na okraji útesu.²¹ V díle Chartier zpochybňuje víru v pevně danou a určenou minulost. Dle Chartiera jsme se tak ocitnuli ve velké epistemologické krizi, za níž stojí zpochybnění objektivity poznání, narativní charakter historiografie a především závislost na jazyku, která přišla s lingvistickým obratem. Nastává tak otázka zda román nepřináší stejně pravdivé poznání skutečnosti jako historie? Tuto otázku však raději ponechme stranou, jelikož by nás odvedla od tématu, kterým je zde literární postava a její otevřenost.

Pokud tedy vezmeme v úvahu argumenty, které zde byly řečeny, tak bychom se spíše přikláněli k otevřenosti postav.

„Životaschopná teorie postavy by si měla uchovat otevřenost a zacházet s postavami jako s autonomními bytostmi, nikoli jen jako s funkcemi děje. Měla by prokázat, že publikum rekonstruuje postavu z faktů oznámených nebo implikovaných v původní konstrukci a sdělovaných diskursem skrze jakékoli médium.“²²

Opět se zde setkáváme s termínem rekonstrukce, který je v tomto případě opravdu klíčový. Již bylo zmíněno, že rekonstrukce postavy probíhá u každého jedince odlišně, a je závislá na sociálním prostředí, v níž se odehrává. I přes rozdílnost každého z nás probíhá rekonstrukce vždy na základě empirických zkušeností jednotlivce. Z tohoto tvrzení vyplývá, že lze najít obecnou definici, podle níž je možné charakterizovat literární postavu.

Za touto definicí stojí výše zmiňované rysy. Co tedy vůbec je rys? Jak jej můžeme definovat?

„Jakýkoli rozlišitelný, relativně stálý způsob, jímž se jednatel liší od druhého.“²³

²¹ CHARTIER, Roger. *Na okraji útesu*. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2011. ISBN 978-80-87378-52-6

²² CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. str. 125. ISBN 978-80-7294-260-2

²³ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. str. 127. ISBN 978-80-7294-260-2

Tato krátká, ale velmi výstižná, definice amerického psychologa J.P. Guliforda bude pro naši charakteristiku dostatečná (Pro případné zájemce o problematiku rysů z psychologického hlediska odkazuje Chatman na Gordona W. Aporta, s jehož vlastnostmi rysů sám Chatman pracuje. Nachází zde podstatné rozlišení mezi rysy a zvyky, kde čtenář může ve zvycích rozpoznat příznaky nějakého rysu.). Gulifordovu definici Chatman upravuje pro potřeby literární teorie.

„Pro narativní účely pak můžeme o rysu mluvit jako o narativním adjektivu (převzatém z lidového označování osobních vlastností), jež trvá v jedné fázi či celku příběhu (tedy ve svém „poli působnosti“).“²⁴

Mluvíme-li tedy o rysu, tak se většinou vyjadřujeme pomocí adjektiv. Tyto adjektiva však v textu nemusí být explicitně vyjádřena. Vyjadřujeme-li rysy implicitně, tak může při interpretaci postavy vyvstat několik problémů. Nejčastějším problémem bývá zaměnění rysů s náladami či pocity, které se u postavy vyskytují.

„(Rysy) mohou trvat po celý čas fikčního světa, ba i po něm, zůstanou v naší paměti tak dlouho jako svět sám.“²⁵

Zde Chatman poukazuje na rozdíl mezi rysy a efemérními psychologickými jevy, jimiž jsou pocity a nálady, jež v díle mývají kratšího trvání oproti rysům. Implicitně vyjádřeny bývají především moderní postavy, kde je rys málokdy vyjádřen explicitně a vše tak zůstává na samotném čtenáři, zda rys postavy v textu objeví.

„Tito čtenáři se opírají o znalost kódů rysů ve skutečném světě. Tento kód je obrovský.“²⁶

Díky obrovskému kódu existuje velké množství rysů. Zmínit bychom se zde měli o tzv. konfliktním rysu, jenž bývá pro moderní postavy nezbytný, je definován tím, že bývá

²⁴ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str. 129. ISBN 978-80-7294-260-2

²⁵ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str. 134. ISBN 978-80-7294-260-2

²⁶ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str. 131. ISBN 978-80-7294-260-2

v rozporu s činy nebo zvyky postavy. Známe však i spoustu dalších rysů, které pojmenováváme na základě našeho jazyka a kultury, v němž se za historii lidstva vyskytlo mnoho pojmů, jimiž jednotlivé rysy pojmenováváme.

Rysy však neodhalujeme pouze ve fikčních světech, ale jsme s nimi v každodenním kontaktu. Při každém setkání s druhou osobou (ať již pro nás známou či neznámou) se snažíme o charakterizaci, hodnocení našeho protějšku. Pokud bychom toto tvrzení převedli zpět do fikčního světa, kde se setkáváme s postavami, tak se opět dostáváme k tvrzení, že postavu je nutné brát jako otevřený subjekt, jenž nám neustále nabízí něco nového. Tuto tezi vztahujeme především k plastickým postavám.

2.2 Typy postav

Zmíněním plastické postavy jsme se nyní dostali k další otázce v teorii postav. Touto otázkou je rozdělení postav. Mezi nejpropracovanější a nejstálejší rozdělení postav, zde využíváme teorie amerického prozaika a literárního teoretika Edwarda Morgana Forstera. Pro účely naší práce se zde zaměříme i na českou teoretičku Danielu Hodrovou, která se teorii postav dlouho věnovala.

2.2.1 Forsterovy ploché a plastické postavy

Začneme u E.M. Forstera, který postavy rozdělil na dva základní typy:

- a) **ploché**
- b) **plastické (oblé)**

K tomuto rozdělení využívá Forster námi výše popsané rysy, které přiřítá jednotlivým typům.

„Ploché postavy jsou analogické „humorným“ karikaturám, typům“²⁷

Pokud tedy Forster přibližuje plochou postavu nějaké karikatuře či typu, tak můžeme o této postavě tvrdit, že má velmi málo rysů, jimž jsme se věnovali v předešlé kapitole. Velmi často mívá takováto postava dokonce pouze jeden rys, kterým je charakterizována. Tento rys

²⁷ RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. Str. 48. ISBN 80-7294-004-X

navíc bývá velmi často vyjádřen explicitně a čtenář tak nemá žádné potíže s rozeznáním postavy a je snáze zapamatovatelná. U plochých postav je také patrná jejich statika během díla, kdy zůstávají na konci tím, čím byly na začátku.

„Postavy bez rozvoje jsou často postavami vedlejšími, plnícími určitou funkci, jež přesahuje postavu samotnou (např. představují společenské prostředí, v němž jedná hlavní postava).“²⁸

„Forsterovy“ ploché postavy tak v dílech plní většinou nějakou zástupnou roli, kdy bývají skryté v pozadí. Opakem plochých postav jsou postavy plastické, které již nabývají na složitosti. Mezi plochými a plastickými postavami se však nachází velké množství postav různých složitostí.

„Na jeden konec osy složitosti umísťuje (Ewen) postavy vystavěné na jediném rysu či na jednom dominantním rysu s několika rysy sekundárními. [...] Na opačný pól osy umísťuje Ewen složité postavy. Mezi těmito dvěma póly lze nalézt nekonečné množství stupňů složitosti.“²⁹

Plastická postava mívá velké množství rysů, jež se podílejí na její složitosti. Tyto rysy jsou často v rozporu a vyskytují se zde i tzv. konfliktní rysy.

Složitost postavy chápeme jako její malou předvídatelnost v chování, jelikož takováto postava dokáže své chování v průběhu děje měnit. Díky této proměnlivosti a složitosti se však pro čtenáře stává mnohem zajímavější, protože v ní spíše můžeme poznat skutečné lidi.

„...podobně jako v případě přátel a nepřátel ve skutečném životě se dá u těchto hrdinů jen obtížně popsat, jací přesně jsou.“³⁰

Obtížnost charakterizace plastické postavy souvisí s výše zmiňovanou problematikou rysů. Dalším problémem, který zde může vzniknout je otevřenost, neukončenost postav (V předchozí kapitole jsme se přiklonili k Chatmanově přístupu otevřenosti postav).

²⁸ RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. Str. 49. ISBN 80-7294-004-X

²⁹ RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. Str. 49. ISBN 80-7294-004-X

³⁰ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str 138. ISBN 978-80-7294-260-2

„Tam, kde je postava neukončená, se naše uvažování samozřejmě soustřeďuje nejen na rysy, ale i na možné budoucí jednání.“³¹

U plastických postav tak vzniká velký prostor pro spekulace čtenářů. Díky neukončenosti postav zde můžeme legitimně spekulovat o dalších činech postavy. Nemusíme zde však hledět pouze do budoucnosti, ale můžeme zde přemýšlet také o minulosti postavy. Plastické postavy jsou tak pro čtenáře mnohem atraktivnější svou nečitelností, kvůli níž jsou tyto postavy u široké veřejnosti chápány jako přátelé, sousedé či lidé, jež každý den potkáváme na ulici.

Chápání postav jako živých je však rozhodně chybné. Zde právě nastává velký konflikt, kdy literární kritika vytýká přílišné „oživování postav“. I přestože užití pojmů známých z psychologie na charakterizaci postav je zcela legitimní, je nutné zacházet s těmito termíny opatrně.

„O platnost se tu nejedná: rys fikční postavy, na rozdíl od rysu skutečné osoby, může být součástí pouze narativního konstruktu. Jediné, co potřebujeme, je nějaký grafický prostředek, jako třeba uvozovky, kterým si tuto skutečnost připomeneme.“³²

2.2.2. Teorie postav u Daniely Hodrové

V úvodu práce jsme citovali Danielu Hodrovou k definici samotné postavy. Hodrová ji vidí jako jeden ze tří subjektů (dalšími jsou autor a čtenář), který je textovou analogií skutečného či smyšleného člověka.

„Je nositelem určitých vlastností, stavů a činností, především však individuálního vědomí (a to i v těch případech, kdy nám není v textu zjeveno nebo kdy je potlačeno) konstituujícího se ve vztahu k druhým, ke světu, k objektu. [...]

³¹ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str. 139. ISBN 978-80-7294-260-2

³² CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. Str. 144. ISBN 978-80-7294-260-2

postava je tedy souborem informací, dynamickou složkou textu, Druhým (subjektem Druhého). A dodejme, že je také znakem, dynamickým znakem.“³³

Takto Hodrová definuje literární postavu, nezávisle na tom, zda je její postava funkcí děje či je ději sama nadřazena. Při definici postavy se Hodrová ani nezajímá, zda se jedná o postavu složitou nebo jednoduchou. Zde bychom se spíše měli zastavit u poslední věty, kde zaznívá, že postava je znakem.³⁴ Postava je tedy tvořena označujícím a označovaným.

„Její signifiant (označující) tvoří veškeré explicitní údaje o její podobě, chování, činech, dále její jméno, řeč; signifié (označované) může být v díle obsaženo explicitně (vypravěčovo hodnocení postavy), ale častěji zejména v próze 20. století, je tu přítomno pouze jako potenciální význam, který se čtenář pokouší nalézt ve své interpretaci.“³⁵

Označující a označované následně Hodrové napomáhá při rozlišení typů postav, které jsou důležitou částí její teorie postav. Při dělení postav nevyužívá Forsterovo rozdělení z roku 1927, ale nachází nové termíny pro rozlišení postav.

a) Postava – definice

b) Postava – hypotéza

Při tomto rozdělení bychom analogicky k Forsterovi mohli postavu – definici chápat jako ploché postavy, zatímco postava – hypotéza by měla blíže k plastickým postavám. Zůstaňme však ještě na chvíli u postavy jako znaku a tímto hlediskem se podívejme na tyto dva typy postav.

³³ HODROVÁ, Daniela. *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. Torst, Praha 2001. Str 544. ISBN 80-7215-140-1

³⁴ Znak – slovník literárních pojmů (Ed. Richard Müller, Pavel Šidák; Praha 2012) definuje znak jako obecně něco, co pro někoho (odesilatele, příjemce) zastupuje na základě nějaké konvence něco jiného. Základní pojetí znaku představují Ch. S Pierce a F. de Saussure. Pro naši práci budeme pracovat s teoriemi F. de Saussura, jehož znak se skládá z signifiant (označující) a signifié (označovaný), kde signifiant zastupuje akustický obraz a signifié označuje pojem. Pro Sausserovu teorii je důležitá arbitrárnost znaku, tedy to, že mezi oběma zdánlivě esenciálně propojenými stránkami znaku ve skutečnosti neexistuje žádné vnitřní, inherentní, přímé nebo nevyhnutelné pouto.

³⁵ HODROVÁ, Daniela. *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. Torst, Praha 2001. Str 546. ISBN 80-7215-140-1

Zde díky arbitrárnosti znaků může dojít k záměně postavy – definice za postavu – hypotézu. Děje se tak na základě signifié, které může být chápáno více způsoby. U postav – definic to však není záměrem a empirický čtenář by si s tím měl bez problémů poradit. Postavu – definici tak chápeme jako snadno vysvětlitelnou.

„Jinak je tomu u postav – hypotéz. Jejich signifié je otevřené přímo v díle a postava může nejen pro čtenáře, ale i pro ostatní postavy v díle nabývat různých významů, přičemž její otevřenost je součástí autorské strategie a často se v díle tematizuje.“³⁶

Pokud jsme tedy o postavě – definici řekli, že ji lze dokonale vysvětlit, o postavě – hypotéze musíme říct, že je nemožné ji zcela objasnit. S různými typy postav velmi úzce souvisí žánrové proměny. Každá doba, žánr vyžadoval od autorů jiné pojetí postavy a tudíž postava – definice nacházela své uplatnění především v realistické literatuře, kde postavy fungovaly jako typy.

„V realistickém typu, v němž se zobecňují a ilustrují určité individuální, především však společenské rysy a postoje, vždy převládá nejen obecnost nad individualností, ale i objektovost nad subjektivostí.“³⁷

Takovýto typ postavy je zcela determinizován a uzavřen. Pokud zde hovoříme o postavě jako typu, měli bychom si tento pojem objasnit. Typem myslíme postavu jako zástupce společnosti, který reprezentuje prvky určité sociální skupiny. Vlastnosti pro skupinu charakteristické se stávají charakterem postavy, s níž se v díle setkáváme. Přebývá zde tedy reprezentativní funkce, díky níž se postava stává statickou.

Pojem typ je úzce spjat s dalším pojmem, který Hodrová ve svých teoriích využívá. Tímto pojmem je charakter, jehož jednou z variant je právě typ.

„Nicméně, jak soudí Umberto Eco, už u typu se přece jen rýsuje cesta k individualizaci, srovnáme-li jej s abstraktní postavou alegorie.[...] Typ už podle Eca zakládá „cosi jako bezprostřední tušení lidského individua“, přičemž typičnost pro něj

³⁶ HODROVÁ, Daniela. ...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století. Torst, Praha 2001. Str 546. ISBN 80-7215-140-1

³⁷ HODROVÁ, Daniela. ...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století. Torst, Praha 2001. Str 548. ISBN 80-7215-140-1

není objektivním údajem, s nímž se postava musí srovnat, aby se stala esteticky (nebo ideologicky) platnou, ale vyplývá z jejího užívání čtenářem. ³⁸

U postavy - charakteru (typu) je tak kladen především důraz na noetickou a mimetickou funkci. V opozici zde stojí postava - funkce, která je dynamickým prvkem a plní určitou funkci ve vyprávění.

Mluvíme-li tedy o postavě - hypotéze, tak narážíme na Chatmanova teorii o otevřenosti postav, která se zdá být neslučitelná s principy utváření postav v realistické literatuře, kde jsou postavy schematické a nedostatečně individualizované. S uzavřeností postav – definic souvisí jejich předvídatelnost, čitelnost. Takové postavy jsou často pouze funkcemi děje a je tedy možné se zde přiklánět k tvrzení formalistů a některých strukturalistů, že postava je podřízena ději. Postavy zde vystupují téměř jako loutky, které jsou prázdné, bezduché.

Nelze však všechny realistické postavy brát jako hotové a prázdné. Už v druhé polovině 19. století se setkáváme s postavami, které působí jako postavy – definice, ale začínají být postupně individualizovány. Jejich chování se stává méně čitelné a tyto postavy se již blíží k postavám – hypotézám.

Tyto postavy se definitivně prosazují s nástupem moderny, kdy je kladen důraz na individuum. Proměnu typů postav je tak nutné brát s ohledem na proměnu žánrů, jelikož obě tyto proměny probíhají paralelně.

„Na první pohled by se z toho, co bylo dosud řečeno, mohlo zdát, že existuje přímý vztah mezi reálností a definičností a mezi přiznanou fiktivností (antiiluzivností) a hypotetičností. Není však tomu tak. ³⁹

I postavy, o nichž víme, že mají reálný protějšek, jsou přejaty ze skutečného světa, mohou vystupovat jako postavy – hypotézy. Příkladem zde může sloužit Josef Švejk jehož skutečností se věnoval Sergej Nikolskij⁴⁰ (v této práci bude problematice Josefa Švejka věnována celá kapitola). Hypotetizace tedy neznamena ústup od reality, naopak je tomu stejně

³⁸ HODROVÁ, Daniela. *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. Torst, Praha 2001. Str. 532. ISBN 80-7215-140-1

³⁹ HODROVÁ, Daniela. *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. Torst, Praha 2001. Str. 550. ISBN 80-7215-140-1

⁴⁰ NIKOLSKIJ, Sergej. *V Haškových stopách za Josefem Švejkem*. Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov 2012. ISBN 978-80-904446-8-3

jako u Forsterových postav plastických, jež nám jsou svojí složitostí a mnohoznačností bližší a chápeme je jako sobě téměř rovné.

Stejně tak tomu bývá v opačném případě, kdy je zcela jisté, že postava nemá žádný reálný protějšek, tak může tato postava vystupovat jako postava – definice.

2.3. Ztvárnění postav

V předcházejících částech práce jsme se zaměřili na rozdělení postav (především podle jejich rysů), a druhým tématem, o něž jsme se zajímali byla závislost či nezávislost postav na ději. Doposud jsme tedy zcela vypustili samotné ztvárnění postav. Víme již, co postava je, ale nic dosud nezaznělo o tom, jak tohoto výsledku docílíme. Nyní, v závěru, se tedy zaměříme na realizaci postavy.

„Ztvárnění postavy, literární: pojem označující veškeré postupy, které v dramatických a narativních textech koncipují, představují a charakterizují aktanty, resp. literární postavy. [...] Novější teorie vyprávění se pokoušejí o kompromis: posilují význam literární postavy, byť ne natolik, aby byl srovnatelný se zkoumáním vyprávěcí situace, fokalizace a zápletky. Současně se vyhýbají extrémní pozici modelu aktantů.“⁴¹

Způsob prezentace postavy je možné několika způsoby. Zůstaňme ještě na chvíli u Daniely Hodrové a použijme její čtyři způsoby, kterými lze docílit ztvárnění postavy:

- 1) *promluva vypravěče o postavě (přímá charakteristika postavy, popis jejího zevnějšku, chování, jednání, myšlení); součástí této promluvy je i jméno*
- 2) *dialogy a výroky jiných postav o této postavě*
- 3) *monology a) vnější b) vnitřní*
- 4) *scénické poznámky (v dramatu, výjimečně i jinde)⁴²*

Hodrová zde využívá čtyři kategorie. V obecnějším rozdělení kategorií, jimiž lze ztvárnit postavu, se však využívá rozdělení na přímou a nepřímou charakteristiku. Přímou

⁴¹ NÜNNING, Ansgar. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Host, Brno 2006. Str. 885. ISBN 80-7294-170-4

⁴² HODROVÁ, Daniela. *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. Torst, Praha 2001. Str. 519. ISBN 80-7215-140-1

charakteristiku však nelze využít samu o sobě. Je možné ji použít pouze za pomoci nepřímé charakteristiky.

„(Přímá definice) pojmenovává rys adjektivem (např. byl dobrosrdečný), abstraktním podstatným jménem („jeho dobrota neznala mezí“) či jiným typem podstatného jména („byla to pěkná mrcha“) nebo částí řeči („má rád jen sám sebe“).“⁴³

Zůstaneme-li u rozdělení postav na postava – definice a postava – hypotéza, tak tuto přímou definici nacházíme spíše u postavy – definice, která bývá nejčastěji charakterizována explicitně nejrůznějšími adjektivy. Užití této charakterizace bylo častější do 19. století, kdy převládaly postavy – definice. Ve 20. a 21. století již začíná převládat nepřímá prezentace.

„(Nepřímá prezentace) naopak rys nepojmenovává, ale představuje a exemplifikuje ho nejrůznějšími způsoby, přičemž nechává na čtenáři, aby si sám vyvodil vlastnost, kterou naznačuje.“⁴⁴

Nepřímou prezentaci tak spíše spatříme u postav – hypotéz či podle forsterovského rozlišení postav plastických. Nesetkáváme se tak zde s adjektivy, ty jsou nám však implicitně líčeny popisem chování, činů či řečí postavy, z nichž čtenář dedukuje rysy postavy. Nepřímá charakterizace může být vyjádřena i ve formě místa, kde se postava vyskytuje. Rimmon-Kenanová považuje prostředí za jednu z velmi nápadných nepřímých definic, které mohou vystihovat povahové rysy postavy.

Další nepřímou charakteristikou může být vnější vzhled, u něhož rozlišujeme kontrolovatelné (oděv, účes ...) a nekontrolovatelné (výška, tvar obličeje ...) rysy. Právě oděv může o postavě mnohé vypovídat. Zejména v realistických dílech, kdy reprezentuje sociální vrstvu. Kromě reprezentace sociální vrstvy mohou různé převleky ukazovat mnohoznačnost postavy.

Mezi další způsoby nepřímé definice považuje např. činnost nebo řeč. Činny dále rozděluje do několika skupin. Na jednorázové činny, které nacházejí své uplatnění především v krizových situacích narativu a dynamizují tak postavu, zatímco činny obvyklé ukazují

⁴³ RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. Str. 66-67. ISBN 80-7294-004-X

⁴⁴ RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. Str. 67. ISBN 80-7294-004-X

postavu více statickou. Kromě rozdělení na činný jednorázové a obvyklé se Rimmon-Kenanová pouští do dělení činů na:

- 1) **Akt uskutečněný** (tj. něco, co postava provedla)
- 2) **Akt neuskutečněný** (tj. něco, co postava měla udělat, ale neudělala)
- 3) **Akt zamýšlený** (neuskutečněný plán či záměr postavy)⁴⁵

2.4. Jména postav

Kromě způsobů nepřímé charakterizace, jež jsme zde uvedli může hrát roli při charakteristice také jméno postavy. Jména postav v díle jsou tím, co si čtenář zapamatuje z postavy nejvíce (spíše si pamatujeme jméno než vzhled), což je dáno častým opakováním jména v textu. Často se také jméno hlavní postavy vyskytuje již v názvu celého díla, čímž čtenáři ještě více usnadňuje zapamatování postavy. Jméno hlavní postavy v názvu je však specifitější pro starší díla. V moderních a postmoderních dílech je užití jména hlavní postavy v názvu méně využívané. Mnohem více se však využívá pojmenování postavy ke zvýraznění smyslu díla.

„Jména se jeví ke smyslu díla buď „lhostejná“ (i tato „lhostejnost“ má však vypovídací funkci), nebo dávají svou souvislost se smyslem různě výrazně najevo v závislosti na žánru, na dobové a autorské poetice.“⁴⁶

„Lhostejnost“, která má však vysokou vypovídající funkci, se projevuje často u existenciálních či absurdních děl, kde jsou postavy nazývány pouze křestním jménem, zkratkou či dokonce nemají žádné jméno. Toto „pojmenování“ poukazuje na složitost a nejednoznačnost nejen postavy, ale i samotného děje, s nímž souvisí. Typickým příkladem zde mohou být postavy Franze Kafky (Zámek, Proces) či Roberta Musila v jeho nedokončeném celoživotním díle Muž bez vlastností. Nejedná se však pouze o specifikum tohoto typu literatury. Bezejmennost také v jiných žánrech může svědčit o odcizení nebo odlidštění postavy.

⁴⁵ RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. Str. 69. ISBN 80-7294-004-X

⁴⁶ HODROVÁ, Daniela. *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. Torst, Praha 2001. Str 601. ISBN 80-7215-140-1

„Akt pojmenování postavy se realizuje dvojitým způsobem: první a rozšířenější je způsob, kdy tento akt předchází textu a je dílem empirického autora [...] Ve druhém případě se akt pojmenování stává součástí textu – vyprávění – vypravěč hledá před očima čtenáře jméno pro svou postavu.“⁴⁷

Jak dodává Hodrová, tak první případ, kdy postava není bezejmenná (v tomto případě nemyslíme postavy, které jsou úmyslně ponechány beze jména), přidává postavě na autentičnosti, zatímco v druhém případě, kdy autor teprve v rámci své strategie jméno vymýšlí v průběhu textu, vzbuzuje postava mnohem větší dojem fikce.

Dojem autentičnosti vyvolává také samotné jméno, jež autor zvolí. Při netradičních jménech se čtenář spíše přiklání k antiiluzivnosti díla, zatímco u nějakého klasického jména vzbuzuje postava větší důvěru. Výběr jména také může souviset s rysy postavy. Pokud je použito nějaké všední jméno (např. Josef Švejk), tak je velice pravděpodobné, že se bude jednat o obyčejnou postavu (i když s neobyčejným příběhem).

Jak jsme zmínili, tak pojmenování slouží především k identifikaci osob, ale v můžeme některých dílech můžeme vidět, že slouží naopak také k mystifikaci (viz Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války, kdy hlavní postava Josef Švejk mnohokrát zaměňuje postavy) nebo vytvoření nové zápletky. K vytvoření nové zápletky (vyprávění) používá právě Hašek pomocí svého dobrého vojáka Švejka, jenž záměnou postav odstartuje vždy nové vyprávění.

⁴⁷ HODROVÁ, Daniela. ...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století. Torst, Praha 2001. Str 599. ISBN 80-7215-140-1

3. Josef Švejk

Téměř každý slyšel o Jaroslavu Haškovi a jeho Osudech dobrého vojáka Švejka za světové války, a kdo neslyšel, tak se zajisté nějakým způsobem setkal alespoň se jménem Josef Švejk. Nebude tedy nutné nijak zdlouhavě představovat toto světově známé dílo. Okolo ústřední postavy díla Osudů, Švejka, se však traduje spousta mýtů a nezodpovězených otázek. A právě pokus o zodpovězení těchto otázek a vyvrácení či potvrzení mýtů bude náplní této kapitoly věnované Josefu Švejkovi, „lidovému hrdinovi.“

„Švejk je šašek, zbabělec, blázen, blb, typ české houževnaté a tvrdošijné povahy, simulant, požívačnický, šibal, cynik, čecháček, dobromyslný idylik i dokonalý pesimista, lidový chytrák, bojovník „proti válce a idiotství imperialismu“ atd.“⁴⁸

Ano, to vše zajisté Švejk být může, ale je tím opravdu? Co se skrývá pod povrchem jedné z nejznámějších literárních postav? Dříve než se dostaneme k této klíčové otázce, přibližme si ve zkratce samotné dílo a autora Jaroslava Haška.

3.1. Haškův dobrý voják Švejk

Pokud vyslovíme jméno Josef Švejk, tak se naši myslí jako první vybaví Haškovo dílo Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války či filmy Karla Steklého z druhé poloviny 50. let v hlavní roli s Rudolfem Hrušínským. Postava Josefa Švejka však začala být vytvářena již několik let před Osudy, přesněji v roce 1911, kdy Jaroslav Hašek napsal pět povídek se stejnojmenným hrdinou.

- *Švejk stojí proti Itálii*
- *Dobrý voják Švejk opatřuje mešní víno*
- *Superarbitrační řízení s dobrým vojákem Švejkem*
- *Dobrý voják Švejk učí se zacházet se střelnou bavlnou*
- *Dobrý voják Švejk působí u aeroplánů*

⁴⁸ PAPOUŠEK, Vladimír. *Dějiny nové moderny*. Academia, Praha 2010. Str 388. ISBN 978-80-200-1792-5

Tehdejší Švejk se v této době ještě velmi lišil od Švejka, kterého známe dnes. K problematice jeho vzniku a vývoje se však dostaneme později. Nyní zůstaňme jen u poznámky, že Švejk, jako velká výjimka, není pouze výtečný a nahodilý nápad Jaroslava Haška. Je to jediná postava, u níž Hašek vydržel delší dobu. Dokonce se ke svému hrdinovi vrátil i během 1. světové války, kdy pro své kolegy legionáře napsal v roce 1917 knihu *Dobrý voják Švejk v zajetí*.

Definitivně se ke Švejkovi Hašek vrátil až po svém návratu z Ruska, kdy se pustil do psaní svého veledíla *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Díla kontroverzního pro svou dobu, díla přesahující hranice nově vznikajícího státu, díla, jež se později stane povinnou školní četbou (to i za totalitního režimu).

3.1.1. Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války

Humoristický, válečný a spoustu dalších adjektiv bylo v minulosti přiřazeno k tomuto výjimečnému románu. Odpovídají však skutečnosti?

Na dílo lze nahlížet ze spousty hledisek, a tak je tedy možné přiřadit zde téměř libovolné adjektivum. Není však správné hodnotit jej pouze jedním slovem.

„Osudy dobrého vojáka Švejka jsou románem o ztrátě smysluplné historické perspektivy, o ztrátě datované první světovou válkou, jež postavila lidstvo tváří jeho vlastnímu destruktivnímu a sebedestruktivnímu šílenství.“⁴⁹

Toto shrnutí Osudů Sylvie Richterové lze považovat za zcela legitimní. Zcela jistě však neodpovídá charakteristice humoristickému románu, u něž očekáváme, že nalezneme spíše pozitivní věci. Mezi pozitivní věci určitě nepatří „destruktivní a sebedestruktivní šílenství“.

„Destruktivní a sebedestruktivní šílenství“ je však čtenářům nabízeno způsobem, u něhož se v kontextu díla nelze nasmát. Bez kontextu však opravdu vyvolává spíše hrůzu. Hašek byl ovšem tak vynikajícím vypravěčem, že dokázal vše schovat za smích. Smích lidský, ale stejně tak pravděpodobně smích božský či ďábelský, jež se nachází někde nad námi a zcela jistě by se hodil na tvrzení Milana Kundery, že „Člověk myslí, Bůh se směje“.

⁴⁹ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Ticho a smích: studie z české literatury*. Mladá fronta, Praha 1997. Str 43. ISBN 80-204-0662-X

Možná by zde však neplatila první část – člověk myslí. V díle, stejně jako občas v reálném světě, totiž postavy nemyslí, ale konají, a tak se může smát pouze ten, kdo si drží odstup a nadhled. A to byl právě Jaroslav Hašek, jak jako jeden z prvních kritiků Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války pochopil Ivan Olbracht:

„Nás všechny bila válka kyji do hlavy, když jsme psali. Seděla nám v týle a srážela nám čela na papír, a dovedli-li jsme se vzpřímit, dělo se to jen s napětím vůle a všeho svalstva. Hašek neměl potřebí válku v sobě přemáhat a vítězit nad ní. Stál nad ní již od samého začátku, on se jí smál. Dovedl se jí smát celé i v podrobnostech, jako by to nebylo víc než opilá tahanice v žižkovské krčmě.“⁵⁰

Přeci jen tedy může koexistovat smích (humoristický román) a „destruktivní a sebedestruktivní šílenství“. Je však potřeba značná dávka talentu, aby bylo možné vše v čisté podobě přenést na papír.

V této malé odbočce nebylo, není a nebude snaha rozpoutat diskusi na téma žánru Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války. Pokud se však budeme snažit o pochopení tak rozporuplné postavy, jakou bezesporu Josef Švejk je, musíme ukázat již samotnou rozporuplnost díla, již právě vystihuje rozpor mezi tezí Richterové a zařazením díla mezi humoristická díla.

3.1.2. Jaroslav Hašek

Už samotný autor Švejka Jaroslav Hašek má ve svém životě spoustu rozporuplných okamžiků. Jediné, co o něm můžeme s definitivní platností říci je, že se narodil 30. dubna 1883 v Praze a zemřel 1. března 1923 v Lipnici nad Sázavou. V případě Haškovy smrti však již za jeho života vzniklo několik předčasných oznámení o Haškově smrti. Pouze jediné nebylo falešné. To z jara roku 1923, kdy Hašek zemřel nad nedokončeným vojákem Švejkem, s nímž měl v plánu pokračovat dále v jeho nekonečné pouti.

Jaroslav Hašek během svého života napsal více než 1500 povídek s velmi širokou tematikou. Tak vysoké číslo a samozřejmě i jistá literární kvalita by zcela jistě znamenalo, že se Hašek dostane téměř do všech učebnic literatury, nebýt však Josefa Švejka, tak by dnes pravděpodobně nebyl jedním z našich nejznámějších spisovatelů.

⁵⁰ PYTLÍK, Radko. *Toulavé house*. Mladá fronta, Praha 1971. Str. 375. bez ISBN

Oklikou, stejně jako při cestě Švejka ke svému pluku do Budějovic, jsme se dostali zpět k Josefu Švejkovi, klíčovému bodu práce. Nejprve se zaměříme na samotný podnět vzniku a vývoj postavy.

3.2. Skutečný Josef Švejk

Již výše jsme se zmínili o tom, že Švejk není výtvozem nahodilým, nýbrž velmi propracovanou postavou. K jeho literárnímu zrodu se ještě vrátíme. Nyní se však pozastavme nad reálnou postavou Josefa Švejka. Existoval Josef Švejk? Nebo se opravdu jedná pouze o konstrukt Haškovy geniální hlavy.

V minulosti se touto otázkou zajímalo spousta literárních vědců, ale také spousta laiků, kteří byli pouze obdivovateli Haška (či Švejka?). Můžeme zde tedy vycházet z předešlých bádání, která se však velmi lišili.

3.2.1. Agrárník Josef Švejk

Již po vydání prvních povídek se začali objevovat spekulace o dobrém vojáku Švejkovi. Po vydání *Osudů* se začíná mluvit o reálných předlohách postav, objevujících se v díle. Sám Jaroslava Hašek se v doslovu k prvnímu dílu *osudů* o některých z těchto postav zmiňuje. Josefa Švejka však vynechává.

„Není jisté, odkud vzal Hašek toto jméno. Menger tvrdí, že šlo o tehdejšího poslance agrární strany za Kutnou Horu Josefa Švejka.“⁵¹

Tento český konzervativní politik, jehož zmiňuje Menger⁵², byl zástupcem agrární strany v říšském sněmu, kde jako český zástupce vystupoval prorakousky, což se pravděpodobně Haškovi nelíbilo, a tak svému hrdinovi, který je ochoten položit za císaře pána dal jméno Josef Švejk. Tato varianta zůstávala dlouho jedinou na badatelském poli. Až do roku 1968, kdy český novinář J.R.Veselý otisknul v časopisu *Květy* článek *Haškův přítel Josef Švejk*.⁵³

⁵¹ PYTLÍK, Radko. *Toulavé house*. Mladá fronta, Praha 1971. Str. 202. bez ISBN

⁵² Václav Menger byl český spisovatel, herec a režisér. Na počátku 20. století se přátelil s Jaroslavem Haškem, o němž následně napsal dvě knížky (*Jaroslav Hašek, zajatec číslo 294217*; *Jaroslav Hašek doma*).

⁵³ VESELÝ, J.R., *Haškův přítel Josef Švejk*. In *Květy*, č. 35 7.9.1968 str 22-28

3.2.2. Legionář Josef Švejk

Ve svém článku Veselý poodhaluje nová fakta, která snímají roli dobrého vojáka Švejka z poslance Josefa Švejka. Čtenářům předkládá nového Josefa Švejka, jenž měl být zdrojem inspirace pro Jaroslava Haška.

Tento Josef Švejk měl být Haškovým přítelem, jehož poznal na základě seznámení se s jeho otcem v hospodě U Kalicha, kam Hašek i Švejk chodili. Josef Švejk byl mladým řemeslníkem, který však měl velký smysl pro zábavu a především se řadil mezi sabotéry v rakouské armádě.

„Když jsem v roce 1914 narukoval do rakouské armády, zařadil jsem se mezi ulejšváky a sabotéry a hrál chytrého blba podle zásady „hloupostí proti hloupostem“.“⁵⁴

Vzpomínky Josefa Švejka tak ukazují, že to mohl být právě on, kdo měl zásadní vliv pro vznik Haškova dobrého vojáka Švejka. Hašek se však vyprávěním Josefa Švejka nechal pravděpodobně pouze inspirovat a zbytek nechal své tvůrčí mysli. Článek J.R.Veselého tak odhalil nové možnosti, které stály u zrodu dnes již nesmrtelné postavy. Článek čtený kritickým pohledem však nabízí také spoustu spekulací ohledně reálné postavy Josefa Švejka, které vedly k nedůvěře.

Po dlouhou dobu se nikdo neodhodlal důkladněji prozkoumat Veselého tvrzení o Josefu Švejkovi z ulice Na Bojišti. Až v roce 1997 se do podrobného bádání pustil ruský bohemista Sergij Nikolskij.⁵⁵ Své bádání založil na informaci, že ve Státním archivu Ruské federace, se vyskytuje registrační lístek válečného zajatce Josefa Švejka. Tuto indicii, jež by zcela jistě poodhalila Švejkovo tajemství, na místě nenalezl. Svého nápadu, zjistit zda existoval skutečný Josef Švejk, se však nevzdal a pokračoval v pátrání, které přesunul do Vojenského historického ústavu v Praze na Invalidovně, kde již v záznamech našel Josefa Švejka, jenž by odpovídal Veselého článku.

Pomocí záznamů, které našel ve Vojenském historickém ústavu mohl začít se skládáním vojenského života Josefa Švejka, jenž byl dokonce nositelem vyznamenání za

⁵⁴ VESELÝ, J.R., *Haškův přítel Josef Švejk*. In Květy, č. 35 7.9.1968 str 22-28

⁵⁵ NIKOLSKIJ, Sergej. *V Haškových stopách za Josefem Švejkem*. Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov 2012. ISBN 978-80-904446-8-3

účast v bitvě u Zborova. Veškeré údaje, které Nikolskij našel, pečlivě zpracoval v kapitole Po stopách prototypu Haškova hlavního hrdiny.

Zde dochází k závěru, že Jaroslav Hašek se skutečně znal s českým legionářem Josefem Švejkem a je tedy velmi pravděpodobné, že právě Josef Švejk z ulice Na Bojišti, posloužil Haškovi jako zdroj inspirace. Nejedná se však o jediný zdroj, který Jaroslav Hašek využil. Jak se zmíníme později, rozhodujícím aspektem nebyla pravděpodobně jedna reálná postava, ale především dobový kontext, jenž Haška nezanechal lhostejným a nutil jej tvůrčím způsobem reagovat na situaci panující v tehdejší Rakousku-Uhersku.

3.3. Literární zrod Josefa Švejka

Otázku reálného Josefa Švejka jsme tedy především za pomoci Sergeje Nikolského dovedli až k jejímu konci. Více v současné době a velmi pravděpodobně ani v budoucnosti nebude možné zjistit. Pouze samotný Jaroslav Hašek by nám mohl sdělit více. Kde končí Josef Švejk, mladý truhlář, a kde začíná Josef Švejk, literární konstrukt Haška.

Zaměřme se tedy nyní na Haškova Švejka. Už v úvodu této kapitoly jsme si nastínili, že Josef Švejk nebyl vytvořen až v 20. letech minulého století, že se objevil již v povídkách z roku 1911. Ke vzniku postavy se nejpřesněji vyjádřila Haškova první manželka Jarmila.

„Nevíš, kde je ten papír, na kterém jsem včera začal psát? Začal jsem psát a pak jsem nad tím usnul. A byla to taková dobrá myšlenka. Napadlo mi něco ohromného a teď jsem to nějak zaspal. Našli jsme papír v uhláku. Byl na něm jenom nadpis: „Pitomec u kumpanie.“ A pod tím: „Dal se superarbitrovat pro blbost.“⁵⁶

Takto se zrodila literární postava Josefa Švejka. Nechybělo tedy mnoho a geniální nápad byl díky Haškově lehkomyšlnosti proměněn v popel. Haškův „strážný anděl“ ho však zachránil a Jaroslav Hašek tak mohl pokračovat. I přestože si Hašek byl pravděpodobně vědom skvělého nápadu, tak zcela jistě nemohl v tuto dobu vědět, že Josef Švejk v budoucnu téměř zastíní jeho samotného.

⁵⁶ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Ticho a smích: studie z české literatury*. Mladá fronta, Praha 1997. Str 31. ISBN 80-204-0662-X

3.3.1. Dobové podněty

O inspiraci skutečným Josefem Švejkem jsme zde již řekli mnoho. Nyní se však pokusme podívat na jiné podněty, které Haška vedli k vytvoření postavy (jméno reálné osoby Josefa Švejka zde tedy vynecháme).

Víme, že Hašek na počátku 20. století patřil mezi mladé anarchisty, a tak neměl příliš v oblibě zkorumpované Rakousko. Často tak útočil na jeho symboly a jedním z těchto symbolů byla armáda.

„Armáda je symbolem útlaku národního i sociálního. Služební řeč byla německá a slovanští příslušníci vojska byli hrubě šikanováni. Právě to podněcovalo ke vzpouře. Radikální skupiny mládeže se veřejně distancovali od politiky svých partajních vůdců.“⁵⁷

Právě armáda hraje ve Švejkových příbězích hlavní roli. Důležitým momentem mohla být také anexie Bosny a Hercegoviny z roku 1908. Hašek se v této době scházel s mladými jihoslovanskými studenty pobývajícími v Praze a dá se tvrdit, že zcela jistě nesouhlasil s násilným připojením malého státu.

„Hašek mnohokrát hájil práva utlačovaných národů. [...] Také anexi Bosny a Hercegoviny komentuje v několika satirách jako brutální velkomocenskou provokaci. V Karikaturách otiskuje satiru na pověstný záhřebský proces, inscenovaný rakouskou vládou v roce 1909. Pomocí padělaných dokumentů a falešných svědků, jimiž byli nastrčení policejní provokatéři, byla v něm chorvatská a srbská menšina obviněna z velezrádných styků se srbským královstvím.“⁵⁸

V Haškovi tedy roste odpor proti militarismu a začíná se s ním vypořádávat po svém – psaním. Není však jediným, komu se přiči rakouský militarismus a tak je možné, že nejen z důvodu odporu, ale také vidiny svého vlastního proslavení se začíná této tématice více věnovat.

⁵⁷ PYTLÍK, Radko. *Toulavé house*. Mladá fronta, Praha 1971. Str. 200. bez ISBN

⁵⁸ PYTLÍK, Radko. *Toulavé house*. Mladá fronta, Praha 1971. Str. 199. bez ISBN

„V armádním prostředí se k nechuti vůči rakouské říši samozřejmě přidružoval i obyčejný stesk po veselém slově a žertu, které by nadlehčily neblahý úděl množství lidí, spojených společným osudem a koncentrovaných na jednom místě, kde byl humor tuze vzácným zbožím.“⁵⁹

Jaroslav Hašek se tedy pouští do práce a vytváří tedy antihrdinu, který pomocí humoru bojuje proti militarismu.

3.3.2. Dobrý voják Švejk před válkou

Za těchto podmínek vzniká dobrý voják Švejk. Setkáváme se s ním nejprve v pěti povídkách, které jsou vydány v Karikaturách, později v Dobré kopě. Jaký byl „první“ Švejk? Hned v samotném úvodu první povídky *Švejk stojí proti Itálii* nacházíme jeho stručnou charakteristiku:

„Švejk šel na vojnu se srdcem veselým. Jednalo se mu o to, aby užil na vojně nějakou legraci, a podařilo se mu uvést v úžas celou posádku v Tridentu i s hlavním velitelem. Švejk byl stále usměvavý, líbezný ve svém chování, a proto snad byl také stále zavřený.“⁶⁰

Usměvavý, líbezný a zavřený. Od začátku tak na Švejkovi, který chtěl sloužit do roztrhání těla „něco“ nesesedlo. V prvních povídkách tak nalézáme Švejka, který chce bavit a činí tak nejen svojí dobrosrdečností, ale především svojí hloupostí. Pokud se budeme následně snažit vyvrátit spojení Švejk-blb, tak nyní zde musíme právě blbost vyzdvihnout. Názorná může být ukázka z téže povídky:

„Do světnice vstoupil major Teller. Důstojník Walk přísně změřil mužstvo stojící u kavalců a řekl: „Vy, Švejk, přineste sem kvér!“

⁵⁹ NIKOLSKIJ, Sergej. *V Haškových stopách za Josefem Švejkem*. Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov 2012. Str. 71. ISBN 978-80-904446-8-3

⁶⁰ HAŠEK, Jaroslav. *Dobrý voják Švejk před válkou a jiné podivuhodné historky*. XYZ, Praha 2011. Str 11. ISBN 978-80-7388-532-8

Švejk plní svědomitě rozkaz přináší místo ručnice tele.⁶¹ Major Teller se dívá vztekle na líbezné, nevinné rysy v tváři Švejkově a spustí: „Vy nevíte, co je to kvér?“

„Poslušně prosím, nevím.“ Už ho vedou do kanceláře. Přinášejí sem ručnici a strkají mu ji pod nos: „Co je tohle, jak se to jmenuje?“ – „Poslušně hlásím, že nevím.“

„To je kvér!“ – „Poslušně hlásím, že tomu nevěřím.“⁶²

Můžeme tak u Švejka vidět blbost nebo brát Švejka za proroka, jenž byl jedním z prvních, který upozornil na arbitrárnost znaků, kterou v téže době začíná prosazovat švýcarský jazykovědec Ferdinand de Saussure. Přikloňme se zde však k variantě Švejkovi blbosti, jelikož v následujících povídkách se Josef Švejk uchyluje k dalším omylům, které svědčí o jeho nízké inteligenci.

Se zmiňovanou blbostí se zde však objevuje prvek, který Švejkovi zůstává i v jeho „pozdních“ letech. Jedná se o doslovné plnění rozkazů. Doslovným plněním rozkazů přivádí své okolí, nejen nadřízené, k šílenství. Přestože šílenství vyvolává Švejkovo chování, počátek vzteku pochází často od absurdních rozkazů, jež znamenají „destruktivní a sebedestruktivní šílenství“, kterým charakterizuje Sylvie Richterová nejen Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války, ale celé dílo, kde se Švejk objevuje.

„Když přišli do baráku, kde se dobrý voják Švejk učil zacházet se střelnou bavlou, tu uviděli dle oblaků tabákového dýmu, který se řinul z dýmky, že dobrý voják Švejk je neohrožený vojín.

Švejk vida vojenské pány, vstal a dle předpisu vyňal dýmku z úst položil ji na nejkratší vzdálenost od sebe, aby k ní měl nejbliž, a to do otevřeného ocelového sudu se střelnou bavlou. Přitom pronesl, salutuje:

„Poslušně hlásím, že není nic nového a že je vše v pořádku.“

Jsou okamžiky v lidském životě, kdy duchapřítomnost hraje velkou roli.

Nejchytřejší z celé společnosti byl pan obršt. Ze střelné bavlny vystupovaly kroužky tabákového dýmu a tu řekl: „Švejku, kuřte dál!“

⁶¹ Teletem není myšleno dobytče, ale vojenský ruksak

⁶² HAŠEK, Jaroslav. *Dobry vojak Švejk před válkou a jiné podivuhodné historky*. XYZ, Praha 2011. Str. 12. ISBN 978-80-7388-532-8

To bylo moudré slovo, poněvadž je rozhodně lepší, když je zapálená dýmka v ústech než ve střelné bavlňe. Švejk zasalutoval a pravil: „Poslušně hlásím, že budu kouřit.“

*Byl to poslušný voják.*⁶³

V této ukázce z předválečné povídky můžeme vidět právě ochotu Švejka vykonávat všechny rozkazy. I ty, které jsou v rozporu se zdravým úsudkem průměrně inteligentního člověka.

Dále se zde můžeme zaměřit na Švejkovu řeč. Zatímco v pozdější Haškově tvorbě hraje zásadní roli u Josefa Švejka jeho řeč, již uvádí děj do pohybu, v těchto ranných povídkách vidíme dobrého vojáka Švejka promlouvat velmi málo a navíc se jeho řeč omezuje pouze do jasných a stručných odpovědí na rozkazy.

Samotná postava zde nevyvíjí žádnou aktivitu, kterou by děj směřovala. Směr povídky zde udávají pouze nesmyslné činy, které Švejk plní na rozkaz svých nadřízených. Důležitějším než samotná postava se tak zde stává vypravěč. Právě on zde charakterizuje Švejka a postava není v těchto letech tak nečitelná jako ve 20. letech. Stejně tak tomu je v díle Dobrý voják Švejk v zajetí, které bylo napsáno v roce 1917 v Kyjevě.

V obou těchto předchůdcích Osudů se setkáváme se scénami, které později Hašek využije ve svém závěrečném díle. Scény se však neopakují, Hašek je předělává, aby více seděli „novému“ Švejkovi a pro samotné čtenáře se tak stávají složitější při interpretaci. Není tomu tak pouze u scén. Stejně zachází Hašek i s postavami, které v jeho rané tvorbě zůstávají pouze načrtnuté.

3.3.3 Dobrý voják Švejk po světové válce

Víme tedy, že při psaní Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války Hašek využil své zázračné paměti a rozpomněl si na několik okamžiků, jež zapadali do kompozice Osudů.

Hašek tak zcela nevsadil na to, co mu vždy šlo nejlépe, především při tvorbě humoristických povídek.

„Ve svých drobných humoreskách sázel Hašek vždy stereotypně na tutéž kartu – na nápad. Věnuje se honbě za neustálými nápady, a všechno ostatní, styl i

⁶³ HAŠEK, Jaroslav. *Dobrý voják Švejk před válkou a jiné podivuhodné historky*. XYZ, Praha 2011. Str. 31. ISBN 978-80-7388-532-8

propracování, klidně obětuje této devize. Dokázal nechat padnout řadu svých skvělých typů, zloděje Šejbu, majitele blešího cirkusu Mestka, ačkoliv přímo volaly po rozvedení v řadě situačních variant a nabízely se cyklickému zpracování. Švejk je jedinou výjimkou.“⁶⁴

3.3.3.1 Praha a Lipnice nad Sázavou

I přestože je možné souhlasit s tímto tvrzením Františka Langera, nelze jej brát úplně vážně, jelikož i Švejk ve 20. letech vznikl na základě nápadu. Nebylo tomu tak, jako v dřívější tvorbě, jelikož zůstávala ústřední postava, která čtenáře provádí skrz celé dílo, ale i podle vzpomínek Klimenta Štěpánka, Haškova písaře, zůstal Hašek tím spisovatelem, kterým se stal na počátku 20. století.

Jeho ležérnost, ale i genialita, kterou měl každý den na odiv, zůstává tím, na co si syn místního komisaře nejvíce vzpomíná.

„Ptal jsem se ho, kde má ostatní rukopis, ale on se jen smál a odpověděl: Nakladatel se nemůže dočkat, chce na mně pořád nějaký rukopis, tak mu posílám, co za den napíšu. Nechám si vždy jen tu poslední rozepsanou čtvrtku, abych věděl, kde zas mám začít. [...] Když Hašek začal diktovat, nevzal si ani blok do ruky. Po celou dobu se nikam nepodíval, takže jsem poznal, že ona škrábanice a hieroglyfy na bloku neměly se Švejkem nic společného.“⁶⁵

Vzpomínkami Klimenta Štěpánka jsme se dostali až do chvíle, kdy již byl Hašek rozhodnut, že ze Švejka udělá své mistrovské dílo. Tento nápad jej popadl však již v Praze, kam se vrátil se svou ženou Šurou z mise v Rusku.

„Jednou koncem února přišli se Sauerem domů v dobré náladě. Smáli se, objímali a Jaroslav prohlásil, že dostal nápad. Bude psát o vojáku Švejkovi.“⁶⁶

V Rusku zůstával Švejk uzavřen pouze v Haškově hlavě, jak lze usoudit z tvrzení jeho druhé ženy. Návrat do rodného města a setkání se starými přáteli v Haškovi však tuto postavu

⁶⁴ PYTLÍK, Radko. *Toulavé house*. Mladá fronta, Praha 1971. Str. 367. bez ISBN

⁶⁵ PYTLÍK, Radko. *Toulavé house*. Mladá fronta, Praha 1971. Str. 370. bez ISBN

⁶⁶ PYTLÍK, Radko. *Toulavé house*. Mladá fronta, Praha 1971. Str. 348. bez ISBN

obnovilo a Hašek se tak pouští do „psaní“ (často nepsal Hašek sám, zapisovali za něj jiní). Alexandra Lvova ve svých vzpomínkách jmenuje Františka Sauera, s nímž se Hašek seznámil již ve svých anarchistických letech. Hašek se Saurem dohodnul na vydávání švejkových příběhů v sešitové formě.

„Ať žije František Josef I.!, zvolal dobrý voják Švejk.

Kniha tato vychází současně ve Francii, Anglii a Americe!

Vítězství české knihy v cizině!

Vyhod'te ze svých knihoven Tarzana v pralese a různé blbé překlady krváků!

Vzmužte se k energickému činu a ukažte, že máte smysl pro čistou českou knihu!

Neslibujeme vám žádných premií, ale ukážeme vám, že dostanete nový humor a satiru!

Revoluce v české literatuře!

Nejlepší humoristicko-satirická kniha světové literatury!

Vítězství české knihy v cizině!

Nejlevnější česká kniha!

První náklad 100 000 exemplářů!“⁶⁷

3.3.3.2 Počátky vydávání Osudů

Na nové, neobvyklé dílo upozorňovala již reklama, kterou tito dva nechali vystavit po pražských hospodách. Hašek i Sauer museli vědět, že jejich reklama není pravdivá. Směřovala však spíše k nadsázce, což se později ukázalo také jako omyl. Kniha se opravdu stala vítězstvím české knihy v cizině, možná se stala i nejlepší humoricko-satirickou knihou světové literatury, ale především způsobila revoluci v české literatuře.

Objevila něco doposud neznámého. I přestože její první přijetí bylo zpočátku více než chladné.

„Trvalo léta než kritika vzala Švejka na vědomí. Šalda brzy rozpoznal jedinečnost díla, okamžitě pochopil, jak těžko je lze zařadit, ale zůstal u několika okrajových poznámek.

⁶⁷ PYTLÍK, Radko. *Toulavé house*. Mladá fronta, Praha 1971. Str. 349. bez ISBN

Švejk vycházel v dalších a dalších vydáních, pro akademickou literární vědu však stále platil za paskvil na pokraji pornografie. ⁶⁸

U začátku vydávání sešitů nestáli pouze Hašek se Sauerem, ale jak tomu již u Jaroslava Haška často bývalo, stál někdo v pozadí. Tím třetím vzadu tentokrát byl Karel Šnor, majitel hospody U kamenáče, kam Hašek se Sauerem, často zavítali.⁶⁹

Nepříznivé počáteční přijetí způsobil nejen obsah, který se vysmívá všemu, o čem se ostatní téměř bojí promluvit, ale také forma, jakou byla napsaná. Hašek již ve své předchozí tvorbě využíval nespisovné řeči a vulgarismů, ale v krátkých humoreskách se nějaké to sprosté slovo ztratilo, zatímco v rozsáhlém románu, i přestože byl zpočátku vydáván v drobných sešitech, byly tyto vulgarismy mnohem více na očích. Sám Hašek si toho byl plně vědom, ale díky své vlastní povaze a snaze napsat knihu co nejbližší obyčejnému čtenáři, zůstal u stylu, který mu byl více než vlastní.

„Je-li třeba užít nějakého silného výrazu, který skutečně padl, nerozpakuji se podat jej právě tak, jak se stalo. Opisovat nebo vytečkovat považuji za nejpitomější přetvářku. Slova těchto užívá se i v parlamentech. ⁷⁰

Těmito slovy Hašek uzavírá svůj první díl Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války nazvaný V zázemí. Vzápětí hned přidává:

„Správně bylo kdysi řečeno, že dobře vychovaný člověk může číst všechno. Nad tím, co jest přirozené, pozastavují se jen největší sviňáčci a rafinovaní sprostáci, kteří ve své nejmizernější lžimoralce nedívají se na obsah a s rozčilením vrhají se na jednotlivá slova.

Před léty četl jsem kritiku jakési novely, ve které se kritik rozčiloval nad tím, že autor napsal: „Vysmrkal se a utřel si nos.“ Příčí se prý to estetickému, vznešenému, co má dát národu literatura.

Toť jen malá ukázka toho, jaká hovadí se rodí pod sluncem. ⁷¹

⁶⁸ JEDLIČKA, Josef. *České typy a jiné eseje*. Albatros, Praha 2009. Str. 49. ISBN 978-80-00-02324-3

⁶⁹ Vzpomínky na tehdejší problémy s penězi v podání Karla Šnora můžete nalézt ve sbírkách Zdenka Ančíka.

⁷⁰ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka 1. díl, V zázemí*. Československý spisovatel, Praha 1966. Str. 213. Bez ISBN

⁷¹ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka 1. díl, V zázemí*. Československý spisovatel, Praha 1966. Str. 213. Bez ISBN

Toť jen krátká ukázka toho, jak Hašek přistupoval k dobové kritice a stížnostem na vyskytující se vulgarismy. Přesvědčen o své pravdě se přemístil z Prahy do Lipnice, kde pokračoval ve vyprávění Osudů dobrého vojáka Švejka.

Toho dobrého vojáka Švejka, kterého již mnozí z nás znají. I přestože je mnohým znám, nadále zůstává nezodpovězena otázka: Kdo je Švejk?

3.4. Kdo je Josef Švejk?

Poznali jsme již Švejka z roku 1911 i Švejka z roku 1917. Pro úplnost se nyní musíme zaměřit na vojáka s kulatou tváří počátku let dvacátých. A právě tato postava zůstává největší záhadou, kterou nám Jaroslav Hašek připravil.

„Každá odpověď na otázku, kdo je vlastně Švejk, ponechává stranou některý jeho rys. Je-li Švejk jako literární postava rozporuplný a těžko definovatelný, jako lidský subjekt – jednotka vědomí, citu a vůle – jako by neexistoval vůbec, je nejen nepředstavitelný, ale prostě nemožný.“⁷²

Ano, Josef Švejk je rozporuplný ať jako literární postava, tak jako lidský subjekt. Ačkoliv nám připadá jako náš soused, přítel či člověk, jehož jsme někde potkali, tak jej můžeme těžko někam zařadit, abychom se nemýlili.

Nejprve se zaměříme na Švejka jako lidský subjekt, jenž se skládá z psychické a fyzické stránky. Pokud budeme přemýšlet o jeho vzhledu, vždy si vybavíme tvář Rudolfa Hrušínského či Ladovu ilustraci. Tato představa o Švejkovi existuje již spoustu let, ale samotný Jaroslav Hašek se k Švejkově tělu málokdy vyjadřuje, a pokud tak činí, zmiňuje pouze jeho dobrácký kulatý obličej.

3.4.1 Fyziologie Josefa Švejka

Lada, jakožto Haškův přítel a spolubydlící, si Švejka domyslel ku obrazu svému. A zde byla stvořena tvář dobrého vojáka Švejka. Zůstaneme-li ještě u fyziologické stránky Haškova Švejka, mohou být jistě zářející jeho schopnosti. Ať již v povídkách, kde při svém

⁷² RICHTEROVÁ, Sylvie. *Slova a ticho*. Československý spisovatel, Praha 1991. Str 126. ISBN 80-202033-3-8

„nadzkoumání“ vydrží celých pět dní u ledu, aniž by doznal jakékoliv újmy na zdraví, tak v povídce Dobrý voják Švejk působí u aeroplánů:

„Poslušně hlásím, že nám došel benzin,“ ozval se vzadu za důstojníkem příjemný Švejkův hlas, „já, poslušně prosím, zapomněl dolejt nádržku.“ A za chvíli: „Poslušně hlásím, že padáme do Dunaje.“

A když se za chvíli vynořily jejich hlavy z rozčerčených zelenavých vod Dunaje, řekl dobrý voják Švejk, plavaje za důstojníkem ke břehu: „Poslušně hlásím, že jsme dnes udělali výškový rekord.“⁷³

Švejk nejenže přežil několik pádů letadla, přežil dokonce i výbuch skladu se střelnou bavlnou. V Osudech již Jaroslav Hašek ustoupil od takto velkých nehod, které přežít je opravdu téměř nemožné. Zůstává však u Švejka, jako postavy, která vše vydrží. Švejk nemusí spát, jíst, může celé dny pochodovat i přes nepřízeň počasí, a nikdy se to na jeho zdravotním stavu nepodepíše.

Trápí ho jediná věc:

„Já mám revma,“ odpověděl Švejk⁷⁴

Revma, které však dr. Grünstein léčí svou jedinou léčebnou pomůckou – klystýrem. I zde však můžeme vidět Švejkovu odolnost, když si žádá o „pořádný klystýr“, jenž mu oproti ostatním postavám z Osudů nedělá sebemenší problémy. Setkáváme se tak s postavou, u níž je z hlediska fyziologie vše možné.

3.4.2. Psychologická stránka Josefa Švejka

Pokud je fyziologická stránka Josefa Švejka velkým divem, tak s psychologickou stránkou je to ještě mnohem složitější.

„Otázka lidskosti v případě Švejka nemá smysl“⁷⁵

⁷³ HAŠEK, Jaroslav. *Dobrý voják Švejk před válkou a jiné podivuhodné historky*. XYZ, Praha 2011. Str. 37. ISBN 978-80-7388-532-8

⁷⁴ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka 1. díl, V zázemí*. Československý spisovatel, Praha 1966. Str. 67. bez ISBN

⁷⁵ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Slova a ticho*. Československý spisovatel, Praha 1991. Str 127. ISBN 80-202033-3-8

Literární vědkyně Sylvie Richterová má v tomto ohledu zcela jasno. Pokud jsme se však rozhodli na Švejka nahlížet polidštěně a zajímali jsme se o jeho fyziologickou stránku, je vhodné se pokusit zaměřit i na jeho psychologickou stránku.

Zmínili jsme se, že v raných povídkách vystupuje Švejk jako „notorický idiot“, u něhož je charakteristická blbost. To však v Osudech neplatí, i přestože ve spoustě interpretacích dochází k tomuto závěru.

„Blb je konstantní označení Švejka, nomen omen, definice, která ve skutečnosti nedefinuje vůbec nic. Kategorie blbosti je zvláštní, ontologickou kategorií v Haškově románu a Švejk je jejím prorokem. Blbost u Švejka není výrazem žádné ověřitelné, měřitelné a srovnatelné dávky inteligence. A není také něčím, co by Švejka odlišovalo od ostatních postav románu.“⁷⁶

Jsme-li u samotného Švejka, nemůžeme jej definovat na základě jeho minulosti, která v díle chybí. Nevíme, zda-li někdy studoval, kde vyrostl či další detaily z jeho intimního života. Jediné, co nám Hašek předkládá, je Švejkova současnost, v níž se živí jako obchodník se psy. Pokud bychom znali více z jeho minulosti, bylo by jednodušší odhalit jeho skutečnou identitu, již si každý z nás vystavuje na svém původu, vzdělání a prostředí, kde se vyskytuje. Veškerá Švejkova minulost, která se k nám dostane, je jeho vyprávění o lidech, jež poznal a zažil s nimi nějakou příhodou. Jeho vystupování, jež nám Jaroslav Hašek předkládá, je tak založené čistě na empirismu.

„Ani otázka inteligence nemá vůči Švejkovi smysl.“⁷⁷

3.4.2.1. Blbost v hlavní roli

Pokud tedy Švejk není blbem, jak se mnohým jeví, tak čím tedy je? Přestože se blbost prolíná celým dílem, u Švejka ji nemůžeme nijak zastihnout. Nezastihneme ji ani u ostatních postav, jež jsou pouhými jednajícími, a jsou podřízeni toku děje. Blbost tak nacházíme pouze u objektů. Ať se jedná o armádu či nejrůznější úřady.

⁷⁶ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Slova a ticho*. Československý spisovatel, Praha 1991. Str. 129. ISBN 80-202033-3-8

⁷⁷ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Slova a ticho*. Československý spisovatel, Praha 1991. Str. 128. ISBN 80-202033-3-8

„Celý román je vlastně epopěji blbosti.“⁷⁸

Vyloučili jsme Švejkovu blbost a přisoudili ji namísto subjektu objektům vyskytujícím v ději. Blbost objektů by však nebyla tak viditelná, nebýt dobrého vojáka Švejka, který ji čtenáři ukazuje svým jednáním.

„Ačkoliv sám těžko postižitelný v lidské podstatě, právě pro svou abstraktnost a permanentní proměnlivost umožňuje svým působením reflexů různých variant lidské řeči a lidských činů v jejich disharmonii, lži a nedůvěryhodnosti. V posledku pak tato figura poukazuje na reprezentace velkých dějin v lidské řeči. Jako na absurdní divadlo, v němž neplatí žádné hodnoty a vysoké je obráceno v nízké. Nikoliv ovšem proto, že by takovouto aktivitu vyvíjel hlavní hrdina, ale proto, že nízkost je v románu reprezentována jako vznešenost a velikost doby a lidí, kteří v ní žijí.“⁷⁹

Je to tedy právě Švejk, který je nejčastěji v kontaktu s blbostí a předkládá nám ji v celé své nahotě. A přestože jsme zjistili, že Švejk není tím zdrojem blbosti, tak je jediný, kdo se za blba považuje, jelikož jej objekty za blba prohlásily. Švejkovi to však nikterak nevádí.

„Každý nemůže být chytrý, pane obřadník, ti hloupi musejí dělat výjimku, poněvadž kdyby byl každý chytrý, tak by bylo na světě tolik rozumu, že by z toho byl každý druhý člověk blběj.“⁸⁰

Nacházíme tak zde Švejka, jenž je smířen se svou blbostí, jelikož mu to bylo sděleno. Dostáváme se tak k další Švejkově vlastnosti, kterou jsme již spatřovali v dřívějších setkáních s dobrým vojákem. Sám není schopen myslet, pouze předkládá to, co je mu sděleno od postav s vyšším postavením. Ztrácí tak svoji lidskou podstatu, již zaměňuje za mechanickou činnost stroje. Hašek se tímto prezentováním dostává až k pozici pán (úřady)/otrok (člověk).

Dosud jsme se tedy zabývali blbostí, jako hlavním motivem Haškova díla. Cílem však není interpretace Osudů, ale charakterizace hlavní postavy.

Sám Jaroslav Hašek jej viděl jako skromného člověka, který nikoho neobtěžuje:

⁷⁸ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Slova a ticho*. Československý spisovatel, Praha 1991. Str. 129. ISBN 80-202033-3-8

⁷⁹ PAPOUŠEK, Vladimír. *Dějiny nové moderny*. Academia, Praha 2010. Str. 53. ISBN 978-80-200-1792-5.

⁸⁰ PYTLÍK, Radko. *Toulavé house*. Mladá fronta, Praha 1971. Str. 381. bez ISBN

„Veliká doba žádá velké lidi. Jsou nepoznaní hrdinové, skromní, bez slávy a historie Napoleona. Rozbor jejich povahy zastínil by i slávu Alexandra Macedonského. Dnes můžete potkat v pražských ulicích ošumělého muže, který sám ani neví, co vlastně znamená v historii nové, velké doby. Jde skromně svou cestou, neobtěžuje nikoho a není též obtěžován žurnalisty, kteří by ho prosili o interwiev. Kdybyste se ho otázali, jak se jmenuje, odpověděl by vám prostince a skromně: „Já jsem Švejk ...

A tento tichý, skromný ošumělý muž jest opravdu ten starý dobrý voják Švejk, hrdinný, statečný, který kdysi za Rakouska byl v ústech všech občanů českého království a jehož sláva nezapadne ani v republice.

Mám velice rád toho dobrého vojáka Švejka, a podáváje jeho osudy za světové války, jsem přesvědčen, že vy všichni budete sympatizovat s tím skromným, nepoznaným hrdinou. On nezapálil chrám bohyně v Efesu, jako to udělal ten hlupák Herostrates, abys se dostal do novin a školních čítanek.

A to stačí.“⁸¹

3.4.2.2. Švejk jako posel vyšší moci

Právě touto skromností, bezkonfliktností a snahou zavděčit se druhým, přivádí Švejk své okolí k nepřičetnosti. Zejména své nadřízené, jejichž pokyny plní doslovně. Nastavuje tím totiž zrcadlo svému okolí a v něm promítá všechnu blbost. A není nic horšího, než vidět vlastní blbost vykonávanou druhým. Především ne postavou, která je úředně prohlášena za blba.

Vycházíme tak z tvrzení, že Švejk jedná na rozkaz „vyšší moci“. Může se tedy chovat jakkoliv. Je podřízen pouze svému nadřízenému, kterých má v díle hned několik. Tímto jsme narazili na velký paradox. Přestože se Švejk může chovat jakkoliv, z čehož vyplývá jeho nečitelnost, tak je Švejk dokonale předvídatelný. Jeho předvídatelnost chování pramení z jeho skromnosti, dobrosrdečnosti, snaze vyjít všem vstříc a nedostat se do konfliktu.

Pozorujeme tak u Švejka neobyčejnou lhostejnost, s kterou vykonává veškeré pokyny. Lhostejnost vyjádřena mechanickým plněním absurdních úkolů, ukazuje na mnohem

⁸¹ HAŠEK, Jaroslav. Osudy dobrého vojáka Švejka 1. díl, V zázemí. Československý spisovatel, Praha 1966. Str. 9. bez ISBN

zajímavější motiv nejen ve Švejkově chování, ale v celém díle. Tím je smysl našich životů a celých lidských dějin.

V tento okamžik odstupme na okamžik od samotného Švejka a podívejme se na jednu z dalších postav Osudů – feldkuráta Katze.⁸² Právě skrze něj a jeho kázání, i přestože (nebo možná právě proto) se vždy odehrávalo ve feldkurátově podnapilém stavu ukazuje lidskou marnost, ztrátu většího smyslu života. Hašek totiž píše Osudy v době, když už Friedrich Nietzsche „zabil boha“.⁸³

„Já bych se měl dnem a nocí za vás modlit, aby milosrdný bůh, vy kluci pitomí, vlil svou duši ve vaše studená srdce a svou svatou milostí smyl hříchy vaše, abyste byli jeho navěky a aby vás, vy darebáci, vždycky miloval. To se mýlíte. Já vás do toho ráje uvádět nebudu – .“ Polní kurát škytl. „A nebudu,“ opakoval umírněně, „nic pro vás neuděláme, ani mne nenapadne, poněvadž jste nenapravitelní ničemové. Po cestách vašich vás nepovede dobrota Páně, dech lásky boží vás neprovane, poněvadž milému pánu bohu ani nenapadne se zabývat takovými lotry.“⁸⁴

Již v samotném feldkurátově kázání spatřujeme konec nadějí, konec šance ve spásu. Kromě feldkuráta Katze nacházíme v díle ještě několik postav, které jednoznačně vystupují ve smyslu konce dějin. V tomto směru Hašek předběhl dobu, když se vyjadřuje k tomuto tématu, které se stane aktuálním, především v západním světě, až po rozpadu Sovětského svazu. V této době se začíná vyskytovat spousta teorií ohledně konce dějin.⁸⁵

Pokud jsme se tedy společně s Jaroslavem Haškem dostali až ke konci dějin, tak kde nalezneme nějaký smysl života? Jaký smysl mají Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války ve společnosti, jejíž společný smysl skončil?

⁸² Postava feldkuráta Otty Katze je jednou z několika postav, které mají svůj skutečný protějšek. Jaroslav Hašek se právě ke Katzovi vrací v doslovu 1. dílu Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války. „Otto Katz je též naživu. Jest to skutečná figurka polního kuráta. Hodil to všechno po převratě na hřebík, vystoupil z církve, dělá dnes prokuristu v jedné továrně na bronz a barviva v severních Čechách. Psal mně dlouhý dopis, ve kterém vyhrožuje, že si to se mnou spořádá. Jeden německý list přinesl totiž překlad jedné kapitoly, kde je vylíčen, jak skutečně vypadal. Navštívil jsem ho tedy a dopadlo to s ním velice dobře. Ve dvě hodiny v noci nemohl stát na nohou, ale kázal a říkal: „Já jsem Otto Katz, polní kurát, vy gypsově hlavy.“ (Hašek – osudy – str 214 -214)

⁸³ NIETZSCHE, Friedrich. *Mimo dobro a zlo*. Aurora, Praha 2003. ISBN 80-7299-067-5

⁸⁴ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka 1. díl, V zázemí*. Československý spisovatel, Praha 1966. Str. 89. bez ISBN

⁸⁵ Touto tematikou se zabýval především Francis Fukuyama v díle *Konec dějin a poslední člověk*.

Hašek měl rád svého Švejka, stejně tak měl Švejk rád lidi, ačkoliv svým vystupováním se nemusí jevit jako humanista, naopak se může jevit spíše jako provokatér. Přesto však Hašek u Švejka našel smysl lidského života. Tím smyslem je žít. A to nám právě dokazuje vystupováním Švejka.

3.4.2.3. Funkce řeči v Osudech

Švejk sice tvrdí, že bude sloužit do roztrhání těla ve válce, která doposud v lidských dějinách neměla obdoby, ale jedná se zde pouze o slova, která nemají ve skutečnosti žádnou vypovídající hodnotu. I přesto že Švejk žije a nadále přežívá, je možné tvrdit, že mu zcela chybí pud sebezáchovy.

„Jednou krouží samoučelně kolem města Putimi, podruhé se na hrázi u rybníka převleče do ruské uniformy, ačkoliv fronta, kterou by jako dezertér mohl chtít eventuálně přejít, je daleko, možnost úniku rakouské armádě v podstatě nulová a naopak pravděpodobnost, že v případě dopadení bude na místě zastřelen, téměř sto procentní.“⁸⁶

Pud sebezáchovy jako hlavní lidský instinkt v těchto momentech schází, přesto Švejk odchází jako vítěz. Za vše vděčí své řeči, která ho dostává do nepříjemných situací, ale zároveň ho z nich pokaždé vytáhne.

Řeč se stává stěžejním prvkem, na níž celé Osudy a celý Josef Švejk stojí. Jeho nespočetné vyprávění pomáhá nejen posunovat se v ději, ale ukazuje nám také Švejka jako postavu, která toho spoustu prožila a tyto prožitky dokáže uplatnit ve správnou chvíli. Jelikož je Švejk literární postavou, která stojí a padá se svým vyprávěním, stává se postavou nekonečnou. Nevíme Švejkův věk, neznáme jeho životní osudy, ty které se odehrály před Osudy, a tak nás Švejk může neustále překvapovat novým vyprávěním, jež lze nastavovat do nekonečna. Nemůžeme tudíž mluvit o nějaké větší kompozici románu, o čemž svědčí neodpovídající názvy kapitol jednotlivých dílů. Hašek totiž vytváří Švejka ze dne na den a tím jej vždy posouvá zase o kousek dál k cíli, jehož nikdy nemůže dosáhnout.

⁸⁶ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Slova a ticho*. Československý spisovatel, Praha 1991. Str. 128. ISBN 80-202033-3-8

Řeč však není důležitým aspektem pouze pro Švejka, je stavebním prvkem celého románu. Díky řeči se dostáváme k myšlenkám ostatních postav, především Švejkových nadřízených, kteří slovy, nikoliv činy, prosazují svoji moc.

„Řeč reprezentuje nejen manipulaci, ale také manipulátora jeho svět. Jeho představa o tom, co je dobré, jeho omezený a primitivní obzor se má stát univerzalitou i pro jeho okolí.“⁸⁷

3.5. Švejkova podřízenost ději

Z těchto tvrzení jednoznačně vyplývá, že Josefa Švejka nelze brát jako lidský subjekt. Musíme jej brát jako literární produkt, který je podřízen ději a souhlasit tak se názory především strukturalistů, kteří zastávali názor literární postavy podřízené ději. Švejk je tedy především vypravěčský nástroj určený k reflexi a sebereflexi.

„[Švejk] není žádným lidovým filutou, ani blbem, ani špatným českým vojákem, jak lze vyčíst v mnoha interpretacích.“⁸⁸

Nelze tak určit jaký je samotný Josef Švejk, jelikož existuje pouze v určitém kontextu, bez něj by byl ztracen v dějinách, ale pokud si ho dokážeme přiřadit k určitému kontextu, můžeme jej velmi dobře interpretovat. Tato interpretace však nikdy nebude jednotná. Někteří jej uznávají jako génia, jiní jím naopak opovrhují.

„Se Švejkem to vůbec není jednoduché. Švejka jako člověka nemá nikdo rád. Švejka si nikdo neváží. Ačkoli Švejka rádi citujeme, neobdivujeme ho. A jeho činy vlastně vůbec nepokládáme za příkladné.“⁸⁹

⁸⁷ PAPOUŠEK, Vladimír. *Dějiny nové moderny*. Academia, Praha 2010. Str. 49. ISBN 978-80-200-1792-5.

⁸⁸ PAPOUŠEK, Vladimír. *Dějiny nové moderny*. Academia, Praha 2010. Str. 53. ISBN 978-80-200-1792-5.

⁸⁹ JEDLIČKA, Josef. *České typy a jiné eseje*. Albatros, Praha 2009. Str. 48. ISBN 978-80-00-02324-3

3.6. Hašek a Švejk v druhé polovině 20. století

Tato jeho proměnlivost je dobově závislá. Přesvědčili jsme se o jeho nepříliš slavném přijetí v době vzniku. Poté však jeho sláva stoupala, ačkoliv nebyl vždy správně interpretován.

Doba největšího omylu v interpretaci nastává s rostoucím vlivem komunistické strany v Československu. Právě komunisté a jejich literární vědci byli prvními, kdo „neomylně“ dokázali vystihnout Švejkovu a Haškovu podstatu. Snažili se tak o vytvoření ideologického díla od ideologického autora.

„Zdalo se, jako by se stále někdo styděl Jaroslava Haška uctívat, a jako by se stále ještě uplatňovalo mínění, které se o Haškovi vytvořilo v době před první světovou válkou a které se udržovalo v letech první republiky. Bylo to mínění, zneuctívající osobnost Jaroslava Haška v duchu různých maloměšťáckých pomluv, jako že byl pijákem, vedoucím nepořádný život, že jako literární bohém žil z vypůjčených peněz, že byl lenivým, že se rozešel se svojí rodinou apod. Tyto pomluvy pak stačily, aby jeho literární dílo bylo tak dlouho zlehčováno.“⁹⁰

Jaroslavu Haškovi se tak v druhé polovině 20. století dostává zcela nového života, o němž sám nikdy nesnil. Čím to, že si vysloužil takovou pozornost od čelních představitelů akademické půdy v totalitním Československu? Jistě za tím stojí jeho krátká anabáze u komunistické strany v Rusku, kde nejprve zamířil jako organizátor do Bugulmy, z níž byl později převelen do Ufy.

*„... rozhodl se Revoluční vojenský sovět spolu s politickým oddělením armády vydávat velký deník pro rudoarmějce, jenž byl nazván *Náš puť*. Zde si někdo vzpomněl, že v politickém oddělení pracuje český novinář. Vyzvali „továryše Gašeka“, jak mu v Rusku říkali, ke spolupráci.“⁹¹*

Hašek se tak dostává zpět ke svému řemeslu. Nevrací se však ke svému bohémскому stylu života, ale naopak se stává odpovědným revolucionářem. Alespoň po tuto krátkou dobu jeho pobytu v Rusku. I takto krátká doba však stačila, aby se vryl do paměti komunistické

⁹⁰ PYTLÍK, Radko. *Hašek mezi svými*. Krajské nakladatelství, Havlíčkův Brod 1959. Str. 7. Bez ISBN.

⁹¹ PYTLÍK, Radko. *Toulavé house*. Mladá fronta, Praha 1971. Str. 317. bez ISBN

mládeže, která jej po 2. světové válce znovu objeví a začne vystavovat téměř kult osobnosti. Aby ne, na těchto několik měsíců se Hašek opravdu proměnil ve zcela nového člověka, zastíněného sémantickou slepotou. Tou sémantickou slepotou, kterou se jeho dobrý voják Švejk snaží odstranit.

Již v roce 1920 informuje Právo lidu český národ o proměně bohémského spisovatele ve spořádaného úředníka.

„Usadil se v Čeljabinsku na Urale a žije tam pořádným životem úředníka z povolání. Členové místního sovětu si ho váží pro jeho pilnou práci v úřadě a ctí v něm dobrého druha a socialistu. Večer po své práci se vrací Hašek den co den do svého bytu, jen to mu Rusové zazlívají, že mezi ně málo chodí, neboť Jaroslav Hašek zásadně nenavštěvuje hostinců ...“⁹²

Nikdo nedokáže vysvětlit, co se stalo s tím Jaroslavem Haškem, který odcházel do války jako anarchista, muž znevažující veškeré hodnoty. Důležité pro naši práci však je, že dokázal vše prohlédnout a vrátit se tak k životu, kde se jako jeden z mála uměl smát všemu. Nebýt tohoto prozření, tak by zcela jistě nebyl Josef Švejk tím, čím je dnes. Zda-li by vůbec existoval.

Hašek se tak díky komunistické straně stává lidovým autorem, Švejk lidovým hrdinou, který téměř zastihuje svého autora, a vydává se vstříc novým osudům, které zasahují do každodenního života občanů Československa. To vše až téměř třicet let po autorově, a tím i Švejkově, smrti. Sláva Haška vrcholí na konci 50. let, kdy je v Lipnici slavnostně otevřen Haškův památník.

3.6.1 Komunistická interpretace Švejka

Jeho nesmrtelné dílo se dostává do povinné četby a začíná se znovu opět přemýšlet o tom, kdo to byl Jaroslav Hašek, kdo je Josef Švejk, a co představuje pro socialistickou společnost.

V interpretacích komunistických vědců tak vzniká mýtus, který přetrvává až do současnosti. Vše se však děje pouze pro dobro strany, nikoliv v zájmu dobrého vojáka Švejka,

⁹² PYTLÍK, Radko. *Toulavé house*. Mladá fronta, Praha 1971. Str. 325. bez ISBN

jenž konečně dostává své rysy, které však ničí jeho podstatu. Stává se typem, jenž by měl být vzorem „nové a lepší“ společnosti.

„Když bylo jasné, že Švejk přežije neslavnou památku Rakouska-Uherska i špatná proroctví kritiků, kteří ho nepochopili, když už se nedalo nic dělat s faktem, že je to jediný český literární typ, který se stal světovým, začali čeští nacionalisté, ochránci kapitalistické republiky, tvrdit, že je to typ nebezpečný a že nám dělá ve světě hanbu.“⁹³

Švejk se tak stává typem, a bohužel musíme tvrdit, že jako tento typ zůstává až do dnešních dnů. Jak jsme však poznali, Švejka nelze brát jako typ, jedná se totiž o konstrukt, který slouží k boji s ideologiemi. A v této době Josef Švejk, „bojovník proti lži“, prohrává a stává se něčím, čím rozhodně není.

I přestože byl rozpoznán Švejkův osobitý humor, jehož smyslem je ukazovat a následně rozkládat nesmysly existující ve společnosti, tak dobové interpretace byly tak krátkozraké, že Švejkovi přikládali také politickou platnost, která se zánikem Rakouska-Uherska a 1. republiky vypršela.

„Švejk je mluvčím těchto probouzejících se mas. Je pro to dokonale přizpůsoben. Je to lidový humorista, který se postupně, zdánlivě bezděčně, ve skutečnosti zcela systematicky vyrovnává se všemi hodnotami staré společnosti.“⁹⁴

Takto zkrslená interpretace ukazuje Švejka jako revolucionáře, který dokázal prohlédnout rozvíjející se kapitalistickou společnost a odsoudil jí. Není to však pouze vinna těchto „vědců“, jenž se pouštějí do falešných interpretací. Již výše jsme dospěli k názoru, že Josefa Švejka nelze jednoznačně charakterizovat, jelikož žije pouze v určitém kontextu. Pokud jej budeme brát v ideologickém kontextu komunistické strany, tak je možné soudit o Švejkovi, že je lidovým hrdinou socialistické společnosti. Zcela určitě však nemůžeme tuto tezi zastávat, pokud Švejka oprostíme od ideologického smýšlení.

⁹³ PYTLÍK, Radko. *Hašek mezi svými*. Krajské nakladatelství, Havlíčkův Brod 1959. Str. 124. Bez ISBN

⁹⁴ PYTLÍK, Radko. *Hašek mezi svými*. Krajské nakladatelství, Havlíčkův Brod 1959. Str. 126-7. Bez ISBN

„Dodnes jsou lidé, kteří dobrého vojáka Švejka nechápu a zkreslují podobně, jako to dělali před třiceti lety. Víme proč. Není to jejich hrdina. Ten žije dál ničím nedotčen v myslích a v srdcích prostých lidí. Žije mezi svými.“⁹⁵

3.7. Mýtus švejkovství

Ano, Švejk žil, žije a nadále bude žít mezi svými. Těmito „svými“ jsou především Češi, i přestože jeho platnost je univerzální. Komunistická interpretace však stihla ze Švejka udělat tak silný typ, znázorňující českou povahu, ať již v tom dobrém či špatném, že dodnes existuje silný fenomén švejkovství.

„Když se nám, Čechům, vede jakž takž, jsme náramně nedůtkliví na důstojnost a čest. Občas, když jde do tuhého, umíme se dokonce vypnout k heroismu a rádi se pokládáme za dědice Mistra Jana Husa. Ale když jsou časy zlé, bereme si obvykle za vzor Josefa Švejka.“⁹⁶

Kde se v nás bere tato snaha přirovnávat se k této postavě. Přestože nevíme, kdo Švejk je, tak se s ním dokážeme ztotožnit, a to nejen v dobách zlých, ale i v době, kdy nám není nejhůře. Je to jedním z pozůstatků minulého režimu? V čem vůbec švejkovství spočívá? Pokud totiž nedokážeme správně interpretovat Josefa Švejka a zároveň se k němu hlásíme, tak je naše osobní, ale i národní, identita vystavěna na velkém omylu.

Veškeré toto ztotožnění s dobrým vojákem Švejkem nastává kvůli tomu, že jej přestáváme brát jako literární konstrukt, ale přiznáváme mu reálné vlastnosti a tím z něj děláme skutečnou historickou osobu. Jelikož však nedokážeme vystihnout Švejkovu podstatu, schováváme se za něj, jako za určitý typ chování, který se nám zdá být snáze definovatelný.

„Proto se náš zájem netýká příběhu, ale hrdiny; a proto se vlastně týká i hrdiny méně než toho, jaký obraz a výklad světa se nám jeho prostřednictvím nabízí. Nezajímá nás tedy vlastně Haškova kniha, Švejk sám o sobě, ale švejkovství.“⁹⁷

⁹⁵ PYTLÍK, Radko. *Hašek mezi svými*. Krajské nakladatelství, Havlíčkův Brod 1959. Str. 127. Bez ISBN

⁹⁶ JEDLIČKA, Josef. *České typy a jiné eseje*. Albatros, Praha 2009. Str. 48. ISBN 978-80-00-02324-3

⁹⁷ JEDLIČKA, Josef. *České typy a jiné eseje*. Albatros, Praha 2009. Str. 49. ISBN 978-80-00-02324-3

Zájem o švejkovství přesahuje náš zájem o Švejka či Jaroslava Haška samotného, jak si všimnul již český spisovatel Josef Jedlička. Vše je dáno sníženou obtížností interpretace. Josef Švejk je totiž jednoznačně daným konstruktem, s nímž nedokážeme příliš pracovat, zatímco pojem švejkovství si můžeme libovolně vykládat. Nejčastěji jej však považujeme za styl chování, jimž se snažíme bojovat proti „vyšší moci“, které jsme podřízeni. Tento boj je však založen na šaškárně, která odhaluje lež. K tomuto stylu se nejvíce blížíme v dobách, kdy se cítíme utlačováni. Josef Jedlička k tomu dodává:

„Protože jsme pak ke všemu ještě byli často ponižováni a odstrkováni, protože jsme se nenarodili se stříbrnou lžičkou v puse a vždycky jsme se museli protloukat mezi silnějšími a tvrdšími, jsme ochotni přistoupit i na švejkovskou nadsázku.“⁹⁸

Právě tato švejkovská nadsázka je nám nejvíce užitečná v dobách krize, kdy cítíme největší strach. Strach, jenž se snažíme překonat pomocí humoru a nadsázky. A především v těchto dobách krize a strachu také roste obliba Švejka samotného. Dobrého vojáka Švejka, veselého, stojícího nad všemi problémy společnosti pevně na nohou.

Pokud se však hlásíme ke švejkovství a dokážeme v souladu s těmito hodnotami charakterizovat naši národní identitu, tak může být zcela na místě otázka, „Co bylo před Švejkem?“. Jak víme, tak se Josef Švejk zrodil až na počátku 20. století a nyní, ani ne sto let po svém vzniku, se stal téměř národním symbolem. Podnětem k národnímu uvědomění.

„Není naše vina, jestliže jsme opravdu do jisté míry národem švejků. Švejkování také není samo o sobě způsob odporu, který by si zasloužil zásadního odsouzení. Ale byla by už naše vina, kdybychom národem švejků chtěli být a zůstat. Ono je přece jenom asi lepší vytvářet své vlastní dějiny, než se cizími dějinami prošvejkovat.“⁹⁹

⁹⁸ JEDLIČKA, Josef. *České typy a jiné eseje*. Albatros, Praha 2009. Str. 51. ISBN 978-80-00-02324-3

⁹⁹ JEDLIČKA, Josef. *České typy a jiné eseje*. Albatros, Praha 2009. Str. 53. ISBN 978-80-00-02324-3

4. Národní identita

V závěru předešlé kapitoly byl hlavním tématem tzv. mýtus švejkovství, který je především u Čechů velmi rozšířen. Několika důvody, proč tomu tak je, jsme se zabývali již na předchozích stranách. Jedním z důležitých prvků rozšíření tohoto mýtu byl totalitní režim na území Československa, tedy období, kdy společnost slovy Hannah Arendtové přecházela od jednání k chování. A u těchto dvou pojmů - jednání a chování - bychom se měli v této části práce, v níž se zaměříme na vznik národní identity, jež nám může osvětlit význam švejkovství mezi Čechy, pozastavit.

Jelikož cílem práce není obecně identita, nýbrž identita národní, kolektivní, tak se nebudeme nijak detailně zaobírat vznikem individuální identity. Přesto se o ní zmínit musíme, alespoň o několika základních teoriích, dle nichž je naše individuální identita vystavěna.

Jednou z teoretiček, jež se věnovala otázce identity byla již zmiňovaná německá filosofka Hannah Arendtová, která v díle *Vita activa*¹⁰⁰ pojednává o základních formách lidské činnosti, jež jsou nezbytné pro život na zemi. Na základě těchto činností je možné vystavět vlastní identitu. Pro Arendtovou jsou nejdůležitější pojmy práce, zhotovování, jednání a promlouvání.

4.1. Identita

Než se však dostaneme k samotnému vzniku identity, je důležité zamyslet se nad samotným pojmem identita. K definici tohoto slova jsme zvolili britskou Encyklopedii Britannicu:

„Identity: 1)The state of being identical or absolutely the same self sameness. 2)Sameness of character or quality. Identity may be of two sorts: absolute, which involves exact equality with itself, or self sameness, as the equation $a=a$; and relative, a less rigid sense, which implies a close material resemblance or similarity, as that of the green of two leaves. 3)The distinctive character belonging to an individua, personality, individuality. 4) The state of being what is asserted or described.“¹⁰¹

¹⁰⁰ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. ISBN 978-80-7298-185-4

¹⁰¹ *The New Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica, Inc, Edinburgh 2005. ISBN 0-85229-290-2.* Podíváme-li se do českých slovníků, tak zajímavou definici identity, jež bude vhodná pro naše účely nalezneme v Ottově slovníku naučném: „V psychologii mluvíme o identitě či totožnosti vědomí označující tím onen zjev

Stejně jako Britannica vysvětluje identitu několika různými definicemi i Jiří Pechar v knize *Být sám sebou*¹⁰², kde již od identity přechází k samotnému procesu vytváření identity, tedy identifikaci, vidí dva odlišné způsoby chápání tohoto slova.

„Výrazu identifikace užíváme ve dvojím různém významu: hovoříme jednak o identifikaci jako o určení totožnosti určité osoby, jednak o identifikaci jako o ztotožnění se s určitým kolektivem nebo určitou osobou.“¹⁰³

Druhý význam identifikace, tak jak jej vnímá Pechar, prozatím ponecháme stranou. Vrátime se však k němu ve chvíli, kdy budeme přecházet od individuální identity ke kolektivní identitě. Podstatě práce, v níž se budeme snažit objasnit a definovat národní identitu.

4.2. Identifikace

V prvním významu, tedy určení totožnosti, bývá identifikace často spjata se jménem, které může mít nějaký hlubší význam (především ve společenství přírodních národů) či naopak může být zcela nahodilé. Takový případ nahodilosti nacházíme v Haškových *Osudech*, když se Švejk identifikuje.

„Tak vy jste tedy ten pan Švejk?“

„Já myslím, odpověděl Švejk, „že jím musím bejt, poněvadž můj tatínek byl Švejk a maminka paní Švejková. Já jím nemohu udělat takovou hanbu, abych zapíral svoje jméno.“¹⁰⁴

I pokud se však jedná o nahodilý význam jména, tak jej přijímáme jako částečný aspekt, který je spjat s naší identifikací či „ztotožnění se s určitým kolektivem“. Součástí identity se však stává pouze tehdy, jedná-li se o svobodnou volbu.

normálního života vnitřního (duševního), že při všech změnách, jež s námi v čase se dějí, vědomi jsme si totožnosti své osoby čili svého já. Vědomí se stále mění, ale něco v něm přece zůstává nezměněno a tj., že cítíme se vždy touže osobností či individuem. (Ottův slovník naučný)

¹⁰² PECHAR, Jiří. *Být sám sebou*. Hynek, Praha 1995. ISBN 80-85906-13-9

¹⁰³ PECHAR, Jiří. *Být sám sebou*. Hynek, Praha 1995. Str. 12. ISBN 80-85906-13-9

¹⁰⁴ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války: V zázemí. Na frontě. Díl 1., 2.* Československý spisovatel, Praha 1990. str 38. ISBN 80-2020-035-5

„Principiálně je ovšem v moderní liberální společnosti identifikace s určitou skupinou součástí osobní identity jen potud, pokud je tato identifikace výsledkem osobní volby, a to volby, která by měla být svobodná.“¹⁰⁵

Zde se však již dostáváme do fáze života, kdy jsme schopni si vlastní identitu vytvářet určitým způsobem sami, nebo se o to alespoň snažit. Naše identita je však vytvářena mnohem dříve, tedy v dětství, kdy procházíme různými identifikačními procesy. Při těchto procesech se neztotožňujeme s nějakou blízkou skupinou, ale s jednotlivci, kteří se nacházejí v našem okolí. Nejčastěji tomu v dětství bývá ztotožnění na základě kontaktu s nejbližšími, tedy s rodinou.

Toto antropologické hledisko, kdy je identita vytvářena na základě ztotožnění/odlišení se od druhých je zcela legitimní. Lze jej však ještě doplnit o několik dalších pohledů na vytváření identity. Pechar si všímá důležité charakteristiky identity u Arendtové.

„Identita není pro ni souborem nějakých statických vlastností a zrovna tak není tvořena ani určitými stabilními identifikacemi: může existovat jen tam, kde se člověk projevuje jednáním a řečí.“¹⁰⁶

Vracíme se tedy zpět k Hannah Arendtové a především jejímu dílu *Vita activa*, kde pracuje se zmiňovanými pojmy, které jsou označení pro základní lidské činnosti – práce, zhotovování, jednání a promlouvání.¹⁰⁷

4.3. Práce a zhotovování

„Činnost práce odpovídá biologickému procesu lidského těla [...] účelem práce je zajistit živému organismu obživu z přírodních zdrojů, a uspokojit tak jeho nezbytné životní potřeby.“¹⁰⁸

¹⁰⁵ PECHAR, Jiří. *Být sám sebou*. Hynek, Praha 1995. Str. 13. ISBN 80-85906-13-9

¹⁰⁶ PECHAR, Jiří. *Být sám sebou*. Hynek, Praha 1995. Str. 17. ISBN 80-85906-13-9

¹⁰⁷ Pechar využívá pojmů jednání a řeč namísto jednání a promlouvání. V překladu, jenž máme k dispozici, je však užíváno jednání a promlouvání. Zůstaneme tedy u českého vydání *Vita activa*.

¹⁰⁸ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenth, Praha 2007. Str. 15. ISBN 978-80-7298-185-4

Práce se může jevit jako nejdůležitější ze základních lidských činností, jelikož je spjata nejvíce se samotným životem. Udržuje jej v takové formě, jaké jej známe a v níž jsme schopni přežít na zemi.

Forma tohoto „udržování života“ se však jeví jako určitý druh otroctví. Vyplývá to z tvrzení Arendtové, která práci bere jako nutnou podmínku pro zachování života na zemi. Vyjdeme-li tedy z této teorie, vidíme tak práci, jež vykonáváme, jako otroka života. Alespoň prvotně lidského života. Pokud se však podíváme na definici pojmu zhotovování, tak dojdeme k tvrzení, že práci, jakožto jednu ze základních lidských činností, nemusíme přisuzovat pouze lidem, ale znaky práce, ve významu Arendtové, nacházíme také např. u zvířat.

„Ve zhotovování se manifestuje nepřirozený rys bytosti, která je sice závislá na přírodě, ale nemůže se podvolit ustavičnému návratu života rodu a nenachází kompenzaci za svoji individuální pomíjivost v potencionální nepomíjivosti pokolení. Zhotovování produkuje umělý svět věcí [...] v tomto světě věcí je lidský život doma, zatímco v přírodě je od přirozenosti bezdomovcem.“¹⁰⁹

Zhotovování, vytváření umělých věcí, tudíž musíme odlišit od pojmu práce. Často je totiž práce zaměňována právě se zhotovováním, které však slouží zcela k jiným účelům. Oproti práci, jež zajišťuje lidem, přesněji řečeno tedy veškerému životu na zemi, obživu a tím uspokojení základní lidské potřeby, se zhotovování může jevit, jako zbytečnost či pouze přidaná hodnota lidského života, které není bezprostředně potřeba.

Stejně tak však v určitém pohledu můžeme brát práci, že jí není potřeba. Nemluvíme o možnosti vyloučení práce ze základních lidských činností jako celku, nýbrž vyloučení práce pouze u některých jedinců. Není nutností, aby každý pracoval či zhotovoval, jelikož je možné přinutit ostatní, aby tyto činnosti vykonávali za určité jednotlivce. Tímto se tyto dvě činnosti liší od jednání, které vykonává každý sám za sebe. Alespoň v případě, kdy se nejedná o perverzní jednání, o němž budeme mluvit později.

Není možné mluvit o zhotovování jako o nadbytečné činnosti, jež si vymysleli lidé za účelem krácení volného času. Důležitost zhotovování nacházíme v tom, jak zmiňuje Arendtová, že z přírody, v níž jsme bezdomovci, vytváří místa, kde jsme doma. A právě na zhotovování, vytváření jistých hmotných statků navazuje jednání a promlouvání.

¹⁰⁹ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. Str. 15. ISBN 978-80-7298-185-4

4.4. Jednání a promlouvání

Nyní, když jsme si objasnili tyto dva základní pojmy lidské činnosti se dostáváme ke třetímu, nejdůležitějšímu pojmu – alespoň pro naši práci týkající se identity – jednání a promlouvání. Nejprve si jej objasníme v tom smyslu, jakém nám jej předkládá Arendtová.

„Promlouváním a jednáním se zapojujeme do světa lidí, který existoval, dříve než jsme se narodili. Toto zapojení je jako druhé narození, v němž stvrzujeme holý fakt svého fyzického zrodu a jakoby za něj sami přebíráme odpovědnost.“¹¹⁰

Správně zde Arendtová poukazuje na pouhý vstup do světa, který existoval již před námi a zcela jistě by i nepřestal fungovat, kdybychom do něj nezasáhli. Dále upozorňuje, že naše bytí by bez promlouvání a jednání pozbývalo veškerého smyslu a jednalo by se tak o pouhé „plynutí“ časem, jenž je nám vyměřen a bytí by bylo mnohem více pomíjivé, než se může jevit za pomoci promlouvání a jednání. V tomto ohledu bereme jednání jako samotný zrod (narození), spíše však psychický než fyzický. Tento psychický zrod je spjat s převzetím odpovědnosti za náš vlastní život. Pouze touto odpovědností se dokážeme oprostít od světa přírody.

„S pojmem identity je spjata převzetí zodpovědnosti za vlastní činy a právě to odlišuje osobní identitu od jakékoli objektivní vlastnosti a je současně i něčím, co charakterizuje člověka v jeho odlišnosti od sféry přírodní.“¹¹¹

4.4.1. Kdo/Co jsme?

Tato odlišnost se však může projevit pouze za předpokladu, že existují, další lidé, kteří svým promlouváním poukazují na naši jedinečnost mezi ostatními individualitami. Můžeme si povšimnout, že je zde uveden rozdíl mezi osobní identitou a objektivními vlastnostmi. Této odlišnosti si všímá i Paul Ricoeur.¹¹² Z tohoto tvrzení vyplývá také otázka, zda lze legitimně odpovědět na otázku „Kdo jsem/jsme?“.

¹¹⁰ ARENDOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. Str 226. ISBN 978-80-7298-185-4

¹¹¹ PECHAR, Jiří. *Být sám sebou*. Hynek, Praha 1995. Str. 33. ISBN 80-85906-13-9

¹¹² RICOEUR, Paul. *Křehká identita: Fragile identite: úcta k druhému a kulturní identita: respect de l'autre et identite culturelle*. Třebenice Mlýn, 2000. ISBN 80-902296-9-7

V případě, že se budeme snažit o odpověď, budeme spíše odpovídat na otázku „Co jsem/jsme?“. Popisujeme totiž spíše naše rysy a vlastnosti, které však nejsou vždy shodné s naší identitou, tedy tím Kdo jsem/jsme? Na tomto místě však vidíme další důležitý aspekt, který je pro utváření osobní identity velmi podstatný - odpověď. Může se stát, že často odpovídáme sami sobě, ale odpověď patří spíše do dialogu, v němž se nevyskytuje pouze jedna lidská bytost. A právě v tomto případě nacházíme smysl jednání a promlouvání, jelikož jednáním a promlouváním se vymezujeme vůči ostatním a ukazujeme to, Kdo/Co jsme?

4.4.2. Význam společnosti

Podnětem pro jednání a promlouvání se tak stává společnost, v níž se nacházíme. Je to další odlišnost od práce a především zhotovování, protože nelze jednat a promlouvat o samotě, zatímco samotné zhotovování může být zcela soukromou činností. Veřejná bývá až následná prezentace zhotoveného objektu, která se však na veřejnost dostává skrze jednání. Stejně tomu bývá u práce.

„K pracovní činnosti jako takové není zapotřebí přítomnosti druhých lidí, jakkoli by bytost pracující v úplné osamělosti sotva ještě byla člověkem. Taková bytost by byla animal laborans v nejdoslovnějším a nejstrašnějším smyslu slova.“¹¹³

Vidíme tak potřebu společnosti k vykonávání práce, tato společnost však není nutností. Stejně jako u zhotovování, kde zhotovitele Arendtová označuje jako *homo faber*. Tento *homo faber* však bez společnosti ztrácí lidskost a stává se spíše určitým strojem, jenž by mohl v budoucnosti nahradit lidi.

„Pouze jednání je výlučnou výsadou člověka. Ani zvíře, ani bůh nejsou schopni jednat.“¹¹⁴

Jednání legitimizuje náš život a potvrzuje naše lidství. Odlišuje nás od strojů, jimiž by bylo možné nahradit *homo faber*. Tato odlišnost má tedy jednu základní podmínku, kterou se stává okolní svět, jenž je zaplněn množstvím lidí, kteří se od sebe vzájemně odlišují.

¹¹³ ARENTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. Str. 33. ISBN 978-80-7298-185-4

¹¹⁴ ARENTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. Str. 33. ISBN 978-80-7298-185-4

„Jednání je jediná činnost v rámci vita activa, která se odehrává přímo mezi lidmi, bez zprostředkování materií, materiálem a věcmi. Základní podmínkou, která odpovídá jednání je fakt plurality, totiž okolnost, že na zemi žije a že svět obývá nikoli jeden člověk, ale množství lidí.“¹¹⁵

4.4.2.1 Odlišnost a rovnost ve společnosti

V tomto velmi stručném shrnutí pojmu jednání vidíme opět blízkost s antropologickým vnímáním vzniku identity. Tedy podmíněnost toho, že nežije pouze jeden člověk, nýbrž nachází se zde množství lidí, kteří žijí pohromadě. Na základě tohoto množství lidí je člověk schopen utvářet sám sebe, a to na základě dvou aspektů, které se týkají lidské plurality. Jde především o určitou odlišnost, již zajišťuje právě pluralita. I přestože se jedná o pluralitu, tak zde nacházíme, zároveň určitou rovnost, stejnorodost. A především díky ní, jsme schopni všimnout si odlišnosti.

Abychom lépe pochopili význam této rovnosti je nutné ji správně definovat. Rovnost, stejnorodost v našem významu neznámá protiklad odlišnosti, ba právě naopak je to základní podnět k tomu, abychom si mohli uvědomit tuto odlišnost. Rovnost zde tedy znamená možnost dorozumění mezi lidmi. Nejprve je tedy nutné uvědomit si tuto rovnost, z níž vychází veškerá naše odlišnost a jedinečnost, kterou prezentujeme jednáním a promlouváním.

„Tato jedinečnost se ukazuje právě v činnostech promlouvání a jednání. Když lidé promlouvají a jednají, neznámá to, že jsou pouze navzájem rozdílní, ale navzájem se od sebe aktivně odlišují. Promlouvání a jednání jsou mody, v nichž se zjevuje samo lidství.“¹¹⁶

4.4.3. Perverzní jednání

Jedinečnost chování je definována pomocí řeči. Právě řeč poukazuje na naše jednání a vysvětluje tak naši jedinečnost. Tato jedinečnost však nesouvisí s naším záměrným

¹¹⁵ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. Str. 15. ISBN 978-80-7298-185-4

¹¹⁶ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. Str. 225. ISBN 978-80-7298-185-4

sebe prezentováním, které je označováno jako perverzní jednání.¹¹⁷ Perverzní jednání, tak jak jej vysvětluje Pechar, je však v současnosti stále nápadnější a vytlačuje jednání na okraj. Můžeme spekulovat, co stojí za růstem perverzního jednání. K objektivní odpovědi se však nedostaneme.

Problematika perverzního jednání je také velmi blízká otázce objasnění smyslu moderního světa. V tomto moderním světě totiž zůstává často nezodpovězena otázka pojmu smysl. Co je smysl? Čím dál častěji je smysl zaměňován za cíl, čímž se naše jednání stává záměrným, cílevědomým a vytrácí se tak lidská podstata a jedinečnost. Smyslu a především jeho definici se zabývá např. Jan Patočka¹¹⁸ či jeho následovník v této problematice Václav Bělohradský.¹¹⁹

Pro naše účely vycházejme z jednání, které není účelné, tudíž se nejedná o perverzní jednání a ukazujeme tak naši jedinečnost. Kde však takovéto neúčelné jednání nalezneme. Arendtová, stejně jako Pechar, jej vidí pouze v jednání, v němž se k lidem obrácíme jako spolupracovníkům.

„V dobách, kdy mizí ono „předivo vztahů“, které dovolují počítat tímto způsobem s možností svobodné spolupráce druhých, kdy se rozpadá onen prostor, v němž můžeme jednat spolu s druhými, zbývá už jen možnost dělat něco pro ně nebo proti nim: v radikální podobě je postoj světectví nebo zločinu.“¹²⁰

A právě tato svobodná spolupráce nám není vždy zaručena. Ať již z osobních důvodů – účelnost – či z důvodů, jenž nejsou závislé na nás samotných. Tyto důvody přicházejí v momentě, kdy řeč je nějakým způsobem omezována. Nejčastěji bývá omezována vyšší autoritou.¹²¹ Pro naši práci můžeme využít jako autoritu, která se snažila o omezení řeči a celého individuálního jednání, armádu, již nám nastiňuje Jaroslav Hašek v Osudech dobrého vojáka Švejka za světové války.

„Himldonrvetr,“ hulákal jeden ze členů komise, břinkaje šavlí, „tak von vůbec nemyslí. Pročpak vy jeden siamském slone, nemyslíte?“

¹¹⁷ PECHAR, Jiří. *Být sám sebou*. Hynek, Praha 1995. Str. 18. ISBN 80-85906-13-9

¹¹⁸ PATOČKA, Jan. *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Oikoymenh, Praha 2007. ISBN 978-80-7298-275-2.

¹¹⁹ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Myslet zeleň světa*. Mladá, fronta, Praha 1991. ISBN 80-204-0239-X

¹²⁰ PECHAR, Jiří. *Být sám sebou*. Hynek, Praha 1995. Str. 18. ISBN 80-85906-13-9

¹²¹ Nesmíme zde však zaměňovat autoritu v klasickém slova významu za autoritu, která svou moc či vládu získala silou. Toto pojetí autority je zcela nesprávné. Autoritu zde vidíme jako jedince (či omezenou skupinu), jenž má možnosti rozhodovat o společnosti. Ať již je do této role dosazen svobodně či nesvobodně.

„Poslušně hlásím, že já proto nemyslím, poněvadž je to na vojně vojákům zakázáno. Když jsem byl před léty u 91. regimentu, tak nám náš pan hejtman vždycky říkal: ‚Voják nesmí sám myslet. Za něho myslí jeho představení. Jakmile voják začne myslet, už to není voják, ale nějaký prachvšivej civilista. Myšlení nevede ...‘“¹²²

Analogií k této vojenské autoritě se v 20. století staly totalitní režimy, které nevyžadovaly myšlení, ale pouze poslušnost.

4.5. Proměna jednání v chování

V těchto okamžicích dochází k tzv. krizi identity, jelikož naše vlastní jednání a promlouvání je potlačováno a namísto něj se prezentujeme pomocí chování. Toto chování odpovídá normě, která je vyžadována autoritou. Autorita tak získává moc nad ostatními a podněcuje k jejich krizi identity. A právě tato moc – přeměna jednání v chování - je smyslem politických seskupení.

„Tím, co drží pohromadě politické těleso, je jeho příslušný potenciál moci, a tím, na co politická společenství zacházejí, je ztráta moci a nakonec bezmoc.“¹²³

Pokud se společnost nechá řídit touto autoritou, jejíž jediným zájmem je moc, tak se společnost začíná proměňovat v jednotný celek, v němž se nevytváří identita na základě pluralismu, ale vytváří se tzv. identifikační monismus. Jedinec se tak nemá možnost identifikovat na základě rozlišných skupin, ale je mu vnucena jedna jediná skupina, s níž se musí identifikovat.

„Kolektivní identita je otázkou identifikace ze strany zúčastněných individuí.“¹²⁴

Nebývá tomu pouze u politické moci, ale stejný vliv měl např. v 19. století nacionalismus, k němuž se u samotné podstaty národní identity budeme věnovat více. Může

¹²² HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války: V zázemí. Na frontě. Díl 1., 2.* Československý spisovatel, Praha 1990. Str. 95. ISBN 80-2020-035-5

¹²³ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě.* Oikoymenh, Praha 2007. Str. 260. ISBN 978-80-7298-185-4

¹²⁴ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť.* Prostor, Praha 2001. Str. 117. ISBN 80-7260-051-6

se zdát, že pokud bude naše individuální identita vystavěna na základě jedné velké skupiny, tak spjitost uvnitř této skupiny musí být mnohem větší než v opačném případě, kdy bychom utvářeli identitu na základě rozlišných seskupení.

Bývá tomu však často právě naopak, jelikož naše účast ve společenství není dobrovolná a tudíž se ji vědomě či nevědomě snažíme bránit.

„Splynutí s masou znamená [...] právě jen vládu nekorigované subjektivity a spíše než o vytvoření společenství propojeného vzájemnými vztahy jde tu v podstatě o vyústění procesu společenské atomizace.“¹²⁵

Být členem masové společnosti tak zabraňuje různorodosti, jedinečnosti kterou jsem výše definovali jako podstatu lidského bytí. Dostáváme se tak k paradoxu, kde přílišné sdružování lidí do ohromné skupiny znamená prakticky totéž jako izolace jedinců. Člověk tak ustupuje do pozadí a v popředí stojí identita kolektivu, která bývá uměle vytvářena. Nesmíme však brát pouze kolektivní identitu za uměle vytvořenou, zatímco individuální identitu budeme brát za přirozeně vytvořenou. I u individuální identity se totiž jedná o společenský konstrukt.

„Rozdíl mezi identitou „já“ a identitou „my“ tudíž v žádném případě nesmíme spatřovat v tom, že by první „vyrůstala přirozeně“, zatímco by druhá představovala kulturní konstrukt. „Přirozená“ identita neexistuje.“¹²⁶

4.6. Individualita vs. kolektiv

Z osobní sféry se tak začínáme blížit sféře kolektivní, o jejíž problematiku se především zajímáme. Zjistili jsme, že pro výstavbu vlastní identity je slovy Arendtové základní činnost jednání a promlouvání, jež staví naši osobní identitu. Tato osobní identita je u každého jedince odlišná, přesto však často slučuje tyto odlišné individuality do nějakého většího seskupení. Vyplývá to z toho, že člověk je společenský tvor – *zoon politikon* - a aby lépe chápal svůj intimní život, tak se musí řadit k něčemu většímu a trvalejšímu než je vlastní život.

¹²⁵ PECHAR, Jiří. *Být sám sebou*. Hynek, Praha 1995. Str. 16. ISBN 80-85906-13-9

¹²⁶ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 117. ISBN 80-7260-051-6

„Prostor společenského života vznikl, když vnitřní sféra domácnosti i se sobě vlastními činnostmi, starostmi a organizačními formami vystoupila z temnoty domu do plného světla veřejného politického života.“¹²⁷

Ocitáme se nyní na hranici mezi veřejnou a osobní (intimní) oblastí. Důležitost těchto sfér byla v historii velmi proměnlivá. V současnosti se tyto oblasti vzájemně prolínají, ale neustále zůstává v popředí tzv. romantické já, které vyzdvihuje individualitu nad kolektiv.

„V této rebelii srdce proti vlastní společenské existenci se zrodilo moderní individuuum se svými stále proměnlivými náladami a rozmary, uzavřené v radikální subjektivitě svého citového života, zapletené do nekonečných vnitřních konfliktních situací, jež pramení z dvojité neschopnosti: cítit se doma ve společnosti a žít mimo společnost.“¹²⁸

Vidíme tak v tomto případě ambivalenci, která ničí člověka. Neschopnost žít uvnitř ani vně společnosti. Problematiku žití mimo společnost jsme již rozebírali. Vytratila by se veškerá lidskost a ze základních lidských činností by zůstala pouze práce a zhotovování. Jednání a promlouvání by se vytratilo. Opačným problémem, tedy neschopností cítit se doma ve společnosti, se zabývá psychologie. Nebylo by tedy zcela legitimní, abychom se v této práci pouštěli do různých psychologických diskusí, které se věnují začlenění či vyčlenění člověka ve společnosti.

4.6.1. Zpochybnění vůdčí role individuality

Zdůraznili jsme vůdčí roli individuality v současnosti. S tímto tvrzením to však není tak jednoduché, jelikož i v této moderní době bylo několik období (v jistém ohledu tak lze uvažovat i nad současným stavem společnosti), kdy kolektiv znamenal více než samotný člověk. Můžeme si připomenout již zmiňované období vzniku moderních národů, kdy nacionalismus téměř zastínil individuální životy, a také totalitní režimy, kdy to byla komunistická či nacistická ideologie, která utlačovala jednání a promlouvání.

¹²⁷ ARENDOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. Str. 53. ISBN 978-80-7298-185-4

¹²⁸ ARENDOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. Str. 53. ISBN 978-80-7298-185-4

Potlačování jednání a promlouvání znamenalo přechod k chování, jenž se mělo postarat o rovnost mezi jednotlivci ve společenství.

„Rovnost mezi členy společnosti nemá nic společného s rovností rovnocenných, s pobýváním mezi sobě rovnými, jež známe z klasického starověku jako podmínku politického života. Rovnost mezi příslušníky společnosti připomíná spíše rovnost všech členů rodiny podřízených despotické moci hlavy rodiny, snad jen s tím rozdílem, že takovéto vlády, vykonávané jednotlivcem, který by reprezentoval společný zájem a jednomyslné mínění, nebylo v rámci společnosti zapotřebí, protože přirozená síla rodinných zájmů zde byla nesmírně umocněna prostým součtem zájmů mnoha rodin spojených do jedné skupiny.“¹²⁹

Opět se tak dostáváme k rovnosti, již jsme vyzdvihovali jako základní podnět k možnosti vzniku individuální identity. Případ této stejnorodosti jsme viděli jako pozitivní, jelikož pouze na jejím základě se dokážeme odlišovat od ostatních jednotlivců.

V tomto směru se však jedná o jiný případ. Konkrétně nejde o prvky rovnosti v rovině komunikace, nýbrž v souvislosti s postavením ve společnosti, která je ovládána jednou mocenskou silou, autoritou. Arendtová přirovnává rovnost ve seskupení k uskupení rodiny. Rodina je však uskupení zcela výjimečné, jelikož do něj nevstupujeme dobrovolně, přesto se zde cítíme bezpečně, i přestože jsme častokrát namísto jednání nuceni k chování, které vyžadují normy. Jelikož se však jedná o opravdu specifické seskupení, které nám především v dětství pomáhá vytvářet vlastní identitu, tak nemíváme takové problémy s normalizovaným chováním.

4.7. Společnost rovných

Jinak to s rovností bývá u společenství, do nichž vstupujeme dobrovolně a ještě další odlišnosti nastávají v momentech, kdy jsme nuceni začlenit se do nějaké větší skupiny. Co se týče dobrovolného vstupu do společnosti, tak zde stejnorodost taktéž působí v pozitivním slova smyslu. Nejedná se totiž o aspekt, jež je vyžadován v rámci chování. Rovnost zde působí v oblasti hierarchie skupiny a můžeme ji tudíž přirovnat ke starověké rovnosti, kdy

¹²⁹ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. Str. 54. ISBN 978-80-7298-185-4

jedna skupina ví o svém postavení a tím zároveň vysílá signál, že členové ostatních skupin jsou „nerovni“.

Z hlediska vztahů uvnitř skupiny je tato stejnorodost správná. Problém však nastává, když tato rovnost uvnitř skupiny překračuje meze skupiny a začne útočit na ostatní „nerovné“ skupiny. Zde začíná mocenský boj, jenž je prezentován silou. Silnější, ať je to jakákoli, skupina se snaží pohltnout ten celek, o němž si myslí, že mu není roven – je slabší – a vnutit mu své vlastní zájmy. Pokud se tento proces uskuteční, tak „slabší“ skupina je nucena vzdát se svého jednání, podřídit se jednání „silnějšího“ a následně se tak začít chovat.

„Na místo jednání nastupuje chování ve svých rozličných formách, jež společnost očekává od všech svých členů a pro něž předepisuje nesčetná pravidla směřující k tomu, aby byl jednotlivec společensky normován, aby byl učiněn společensky způsobilým, a tak se zabránilo spontánnímu jednání, včetně vynikajících výkonů.“¹³⁰

Konci vynikajících výkonů a normalizování společnosti téměř odpovídá období v československé společnosti po 21. srpnu 1968, tedy normalizované společnosti, pro niž byl náš objekt – Josef Švejk – správným typem. Ačkoliv se nabízí širší srovnání s normováním občanů Československa v 70. letech s námi právě sdělenou teorií, tak nevztahujeme v této části práce určité teoretické poznatky na realitu.

4.7.1. Problematika masy

Zaměřme se prozatím detailněji na samotný problém chování, které nastupuje místo jednání a vytváří tak jednu velkou společnost. Tato společnost byla v minulosti neznámá, jelikož společnost nahrazovali malé seskupení rodin. Tato seskupení byla s rozvojem kapitalismu nahrazena sociálními skupinami, jež však byly také pohlceny. Jak vidí správně Arendtová, tak tyto sociální skupiny potkal stejný osud jako dřívější seskupení rodin.

„Neboť stejně jako kdysi společnost absorbovala rodinu, tak v našem století masová společnost nakonec vstřebala a nivelizovala společenské třídy a uskupení. Se vznikem masové společnosti totiž společenská sféra po svém staletém vývoji konečně

¹³⁰ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. Str. 55. ISBN 978-80-7298-185-4

dosáhla bodu, kdy ve stejné míře podchycuje a má moc důsledně kontrolovat všechny členy daného společenství. ¹³¹

Moc a důsledná kontrola všech členů – toto slovní spojení zní téměř jako vize George Orwella v jeho antiutopickém románu 1984¹³². A naše současná – masová – společnost nemá daleko k naplnění této vize, jelikož jsme sami v této „pozdní době“, použijeme-li výrazu Jana Patočky, přistoupili na proměnu jednání v chování, které nám zajišťuje rovnost.

„Tato moderní egalita je založena na konformismu spočívajícím v samotné podstatě společnosti a která je možná jen díky tomu, že chování vstoupilo v hierarchii lidských poměrů na místo jednání. ¹³³

Toto tvrzení, s nímž zcela souhlasíme, je však v rozporu s výše psanou tezí, že v této moderní společnosti má neustále větší význam individualita než kolektiv. Ač tyto dva názory mohou znít protikladně, tak si přesto nemusí odporovat. Arendtová tvrdí, že chování již nahradilo jednání. Tuto tezi však vztahuje pouze na masovou společnost a členy právě této společnosti. Nebylo by však zcela legitimní tvrdit, že tato společnost, přestože je nazývána masovou, což odkazuje k obrovskému počtu individualit v tomto seskupení, pokrývá celý svět. Lze ji pravděpodobně brát jako nejrozšířenější skupinu, ale nelze do ni včlenit všechny individuality.

A právě tyto individuality, jež nejsou členy masové společnosti, vytvářely, vytvářejí a doufáme, že budou vytvářet hodnoty a tradice, na nichž je tento svět založen. Z tohoto tvrzení vyplývá, že doposud nenastala doba, kdy kolektiv opět pohltí individualitu. Tímto pohlcením individuality, a tím i jednání a promlouvání, by byla zničena nejzákladnější lidská činnost.

Vysvětlili jsme základní principy vzniku kolektivní identity na zásadách vzniku individuální identity. Jelikož naším cílem je vyzorování vzniku a udržení národní identity, tak bychom se měli zaměřit ještě na dva důležité pojmy, které nám pomohou pochopit, na čem je vlastně národní identita založena. Jedním z těchto klíčových slov pro národní identitu

¹³¹ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. Str. 55. ISBN 978-80-7298-185-4

¹³² ORWELL, George. *1984*. Levné knihy, Praha 2009. ISBN 978-80-7309-808-7

¹³³ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. Str. 56. ISBN 978-80-7298-185-4

je samotný pojem národ. Přestože se jedná o často užívaný termín, tak jej málokdo dokáže správně definovat a odhalit historii tohoto slova, jež je velmi podstatná.

5. Kolektivní paměť

Druhým pojmem je paměť. Také slovo, které je velmi rozšířené, avšak ne vždy zcela správně užívané. Budeme muset nejprve poukázat na fenomén paměťových studií, díky nimž můžeme v současné době nově rekonstruovat historii a tím i národní identitu, jelikož:

„Paměť přece není jenom osobní soukromé vzpomínání, ale také připamatovávání, komemorace, to jest paměť sdílená. Vidíme to v našich vyprávěních, legendách, dějepisech, kde hrdiny jsou celé národy, přinejmenším stejně tak jako jednotlivci. Vidíme to na našich svátcích, na jejich oslavách a rituálech. Myšlenka kolektivní paměti se tedy zdá odpovídat naší bezprostřední přímé zkušenosti se sdílenou pamětí a lze se dokonce legitimně tázat, zda osobní, soukromá paměť není do značné míry společenským produktem.“¹³⁴

Využili jsme zde citátu francouzského filosofa Paula Ricoeura, abychom hned od začátku ukázali, jakým směrem se budeme ubírat. Cílem nebude prozkoumat individuální paměť, pro jejíž výzkum nelze využít našich podkladů a především bychom se odklonili od podstaty práce. Budeme se věnovat především kolektivní paměti, která je zcela jistě společenským produktem a můžeme ji zkoumat bez hlubšího lékařského vzdělání, které je potřebné ke studiu individuální paměti.

5.1. Smyslová intuice

Kolektivní paměť je společenským produktem, díky němuž si vybavujeme naše (ale i cizí) vzpomínky a rekonstruujeme minulost. Aby to však s kolektivní pamětí nebylo tak jednoduché, uveďme si v těchto místech poznámku Maurice Halbwachse, jednoho z prvních badatelů v oblasti paměťových studií, který upozorňuje, že i přes kolektivní paměť existuje i individuální paměť, která se s tou kolektivní překrývá. To v případech, kdy se objevují vzpomínky, jež nemůžeme vztáhnout k určité společenské skupině. Vystává tak na mysli otázka po individuální paměti.

¹³⁴ RICOEUR, Paul. *Křehká identita: Fragile identite: úcta k druhému a kulturní identita: respect de l'autre et identite culturelle*. Třebenice Mlýn, 2000. Str. 11. ISBN 80-902296-9-7

„I kdyby to byl jev ojedinělý, či dokonce výjimečný, potvrzoval by, že kolektivní paměť nemůže vysvětlit povahu každé naší vzpomínky, a dokonce sama o sobě nevysvětluje vyvolání žádné z nich. Konečně zatím nic nevylučuje, že myšlenky a obrazy vypůjčené z prostředí, k nimž přináležíme a které se podílejí na paměti, zakrývají původní individuální vzpomínku, aniž bychom to postřehli.“¹³⁵

Pro vysvětlení individuální vzpomínky, v jejímž počátku stojí pouhé individuální vědomí, používá Halbwachs pojmu smyslová intuice.¹³⁶ Tohoto pojmu využívá při obraně kolektivní paměti, kterou prezentuje, proti kritikům Charlesi Blondelovi¹³⁷ či Désiré Roustanovi.¹³⁸

„Smyslová intuice se projevuje ve formě individuálních stavů, protože nikdy nemá přímou souvislost s jedním konkrétním prostředím, a proto je také vztahujeme k sobě samým.“¹³⁹

Kritika kolektivní paměti spočívala v definici, že vybavování si minulosti je z 99% rekonstrukce a pouhé 1% představuje skutečnou minulost. A právě tuto skutečnou minulost, přestože se jedná pouze o setinu celku, vztahuje k smyslové intuici. Tato smyslová intuice stojí při našem prvním kontaktu s realitou, které však okamžitě přechází v minulost a stává se pouhým obrazem, jenž následně rekonstruujeme.

„Jakmile se ale promění smyslová intuice v obraz, od našeho těla se odpoutá. Od této chvíle není na místě hledat příčiny jejího znovuobjevení mimo ni samotnou. Koheze vzpomínek je dána vnitřní uspořádaností vědomí a tato uspořádanost je nezávislá na vnějším světě a prostředích, jimiž procházíme.“¹⁴⁰

¹³⁵ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Sociologické nakladatelství, Praha 2009. Str. 64. ISBN 978-80-7419-016-2

¹³⁶ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Sociologické nakladatelství, Praha 2009. Str. 64. ISBN 978-80-7419-016-2

¹³⁷ Charles Blondel byl francouzský filosof psycholog a lékař.

¹³⁸ Désiré Roustan byl francouzský filosof z počátku 20. století.

¹³⁹ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Sociologické nakladatelství, Praha 2009. Str. 80. ISBN 978-80-7419-016-2

¹⁴⁰ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Sociologické nakladatelství, Praha 2009. Str. 79. ISBN 978-80-7419-016-2

5.2. Role společnosti při utváření paměti

Hovoříme-li o vnitřní uspořádanosti vědomí v nezávislosti na současném vnějším světě, tak nesmíme přehlížet vnější svět, k němuž se rekonstrukcí vzpomínky vracíme. V tomto světě, minulém, jsme náleželi do určitých skupin, jejímž pohledem jsme svět vnímali. Reálným tak zůstává pouze ta část vzpomínky, minulé vědomí, které se neskrývá za obrazem, jenž rekonstruuje. A toto „minulé vědomí“ vzniká na základě našeho kontaktu s vnějším světem, jenž nás formuje. Individualita, z našeho pohledu na paměť, nehraje tak významnou roli, jak by někdo mohl očekávat.

Dostáváme se tak zpět k fenoménu kolektivní paměti, jež je podmíněna společenstvím, přestože paměť se nachází u jednotlivce, nikoli u kolektivu, který sám o sobě žádnou paměť nemá. Jelikož však jedinec získává paměť v procesu socializace, tak mluvíme o kolektivní paměti.

„Výraz “kolektivní paměť” proto nesmíme chápat metaforicky. Kolektivy sice “nemají” žádnou paměť, avšak určují paměť svých příslušníků. Vzpomínky, a to i osobní, vznikají pouze díky komunikaci a interakci v rámci společenských skupin.“¹⁴¹

Stejně jako u vzniku identity na základě jednání a promlouvání se dostáváme do situace, kdy kolektiv převyšuje jedince, v tomto případě jeho individuální paměť, a stává se důležitějším pro lidský život na zemi. Děje se tak na základě toho, že individuální paměť je u nás vytvářena na základě kontaktu s druhými. Tento kontakt udržuje paměť živou.

„Naše vzpomínky zůstávají za každých okolností kolektivní a jsou nám připomínány ostatními, i když se týkají událostí, na nichž jsme se podíleli sami, nebo věcí, které jsme viděli pouze my. Je to tím, že v podstatě nikdy nejsme sami“¹⁴²

Tvrzení, že v podstatě nikdy nejsme sami, jsme objevili už u samotného vzniku identity, kde tato zúčastněnost ve společenském životě je podnětem pro jednání a promlouvání, a tudíž pro samotný lidský život. Nebýt sám je v tomto případě myšleno psychicky, ne fyzicky. Jelikož ke vzpomínání nepotřebujeme svědky fyzicky přítomné na

¹⁴¹ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 36. ISBN 80-7260-051-6

¹⁴² HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Sociologické nakladatelství, Praha 2009. Str. 51. ISBN 978-80-7419-016-2

místě, kde se právě nacházíme. Potřebujeme však o těchto osobách vědět, abychom mohli rekonstruovat jednotlivé vzpomínky.

Typickým příkladem je právě Josef Švejk, jenž se nachází mimo prostředí, v němž byl zvyklý trávit svůj čas, přesto si na základě jistých analogií vzpomíná na nejrůznější situace, které zažil.

„Nebylo to tak nejhorší, pane feldkurát. Žízeň je následkem včerejší žízně. Z toho se člověk nedostane tak brzy. Znal jsem jednoho truhláře, ten se ponejprv opil na Silvestra roku 1910 a prvního ledna měl takovou žízeň a bylo mu tak špatně, že si koupil herynka a pil znovu, a to tak dělá denně už po čtyrky roky a nikdo mu nepomůže, poněvadž si vždycky v Sobotu koupí herynky na celý týden. Je to takovej kolotoč, jak říkal jeden starej šikovatel u 91. pluku.“¹⁴³

Existují také případy, kdy vzpomínku nejsme schopni rekonstruovat a ani v případě, kdy nám svědci tuto vzpomínku zrekonstruují, tak se tato vzpomínka v naší paměti nezachová a nestává se naší vzpomínkou.

„Pokud v nás však daná událost, jak se říká, nezanechala žádnou stopu a bez pomoci svědků se cítíme naprosto neschopni rekonstruovat jakoukoliv část vzpomínky, znamená to, že nám ji sice svědkové mohou živě vyobrazit, ale nikdy se nestane vzpomínkou.“¹⁴⁴

Tento případ nastává v situacích, kdy se odloučíme od skupiny, k níž se tato vzpomínka vztahuje. Nejedná se o pouhé odloučení fyzické, ale především psychické, kdy naše myšlenky a náš samotný život přestává mít jakýkoli vztah k této skupině. Oproštěním se od skupiny, do níž jsme dříve patřili a zaujímalí v ní určité postavení znamená, že naše mysl již není schopna vybavovat si obrazy, dle nichž bychom mohli rekonstruovat minulost.

¹⁴³ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války: V zázemí. Na frontě. Díl 1., 2.* Československý spisovatel, Praha 1990. Str. 143. ISBN 80-2020-035-5

¹⁴⁴ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť.* Sociologické nakladatelství, Praha 2009. Str. 54. ISBN 978-80-7419-016-2

5.3. Konkrétnost vzpomínání

Pokud jsme se dostali k rekonstruování minulosti, tak musíme uvést, že toto rekonstruování je vždy konkrétní. Vzpomínání se tím odlišuje od myšlení, které naopak bývá abstraktní. K tomuto konkrétnímu vzpomínání užíváme tzv. figur vzpomínání.¹⁴⁵

„Jejich specifická lze vymezit třemi rysy: konkrétním vztahem k času a prostoru, konkrétním vztahem k určité skupině a rekonstruktivitou jako svébytným postupem.“¹⁴⁶

5.3.1. Čas a prostor – místa paměti

Podíváme-li se konkrétně na tyto tři rysy, které vymezují figury vzpomínání, tak vztah k času a prostoru vidíme jako opravdu důležitý prvek, díky němuž jsme schopni uchovávat vzpomínky. Čas z nejširšího hlediska, pouze z pohledu, že jsme lidé (bez dalšího začlenění do dalších skupin) je zastoupen kalendářem. Kalendář, ať se již jedná o jakýkoli, pomáhá jedinci orientaci v čase. A na základě této orientace jsme schopni ukládat. Stejně je tomu i s prostorem, který v našem případě – národní identitě a tudíž národní paměti – je území, na němž se nachází Česká republika (název Česká republika zde používáme pouze pro geografické vymezení území, ke kterému se vztahuje národní identita).

„Každá skupina, která se jako taková chce zkonsolidovat, se snaží vytvořit si a zajistit místa, která neslouží pouze jako scény pro jejich formy interakce, nýbrž poskytují symboly její identity a záchytné body jejího vzpomínání.“¹⁴⁷

O tyto místa paměti se ve svém díle zajímá francouzský historik druhé poloviny 20. století Pierre Nora.¹⁴⁸ Nora se v díle věnuje především vlastním národním místům paměti, odkazuje tím k francouzské historii. Dostává se tak k jedné zajímavé tezi, když tvrdí, že tyto místa paměti nahrazují spontánní paměť. Jako místa paměti Nora vidí různé archivy, pomníky

¹⁴⁵ Sám Halbwachs v této souvislosti hovoří o „vzpomínkových obrazech“ [...] naproti tomu „vzpomínkovými figurami“ rozumíme kulturně vytvořené a společensky závazné „vzpomínkové obrazy“, přičemž pojmu „figury“ dáváme před „obrazem“ přednost proto, že se vztahuje nejen na ikonickou, ale též např. na narativní funkci.

ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 38. ISBN 80-7260-051-6

¹⁴⁶ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 38. ISBN 80-7260-051-6

¹⁴⁷ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 39. ISBN 80-7260-051-6

¹⁴⁸ NORA, Pierre. *Mezi paměti a historií*. [cit. 27-02-2014]

URL: http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nora_1998_mezi_pameti_historii.pdf

či výročí, které si každoročně připomínáme. Místa paměti slouží k připomenutí vlastní minulosti a tím tedy i určité oslavě minulosti.

V historii se však nachází i okamžiky, které neslavíme, ale snažíme se na ně raději zapomenout. Tyto okamžiky mají také vztah k otázce času a prostoru v naší minulosti a jsou stejnou součástí naší identity jako okamžiky, které si připomínáme a oslavujeme je. Odkazujeme tak na individuální rovinu, kde se k těmto traumatickým zážitkům dostáváme pomocí psychoanalýzy a snažíme se s nimi vyrovnat.

„Analogie pro kolektivní paměť je tu zřejmá: paměť národů je paměť zraněná. Národy jsou stále sužovány vzpomínkou na slávu a pokoření kdesi ve vzdálené minulosti.“¹⁴⁹

Zatímco prostředky k individuálnímu vyrovnání nacházíme u psychoanalytické terapie, tak ke kolektivnímu vyrovnání se zraněnou pamětí nenacházíme takovou terapii. Můžeme se tak pokusit psychoanalytické prvky, které fungují u jednotlivců přenést na kolektiv.¹⁵⁰

5.3.2. Společnost jako figura vzpomínání

Jako druhý rys figury vzpomínání určuje Assmann vztah ke skupině.

„Kolektivní paměť je spjata se svými nositeli a není libovolně přenosná. Kdokoli se na ní podílí, dosvědčuje tím svou náležitost ke skupině. Není tedy konkrétní pouze v prostoru a v čase, ale je též, lze-li to tak říci, konkrétní co do identity.“¹⁵¹

Na tento druhý rys, který Assmann považuje za klíčový pro naši paměť, jsme již výše narazili. Nemusíme se jím tudíž nyní opět zaobírat. Měli bychom však ještě zmínit, jakým způsobem si tyto skupiny uchovávají svoji minulost. Zachování minulosti vidí Assmann ve dvou základních hlediscích. Těmito hledisky jsou hledisko svébytnosti a hledisko trvání.

¹⁴⁹ RICOEUR, Paul. *Křehká identita: Fragile identite: úcta k druhému a kulturní identita: respect de l'autre et identite culturelle*. Třebenice Mlýn, 2000. ISBN 80-902296-9-7

¹⁵⁰ Pokud bychom se chtěli pokusit vytvořit takovouto „kolektivní terapii“ bylo by nutné proniknout do samotné podstaty psychoanalýzy k čemuž můžeme využít Sigmunda Freuda či Jaquese Lacana. Samotné představě „kolektivní terapie“ se zabývá Paul Riceour v přednášce Křehká identita.

¹⁵¹ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 39. ISBN 80-7260-051-6

K oběma těmto hlediskům jsme se již dříve dostali, když jsme se zabývali otázkou rovnosti v jednotlivých skupinách a mezi těmito skupinami. Hledisko svébytnosti poukazuje na určitou odlišnost „naší“ skupinu oproti „cizí“ skupině. Zatímco ve skupině jsou si všichni rovni, a rozdíly mezi jednotlivci jsou smazány, tak směrem k jedincům vyskytující se mimo „naší“ skupinu zdůrazňujeme jakékoli rozdíly.

5.3.2.1. Kontinuita společenství

Samotné hledisko trvání zde zajišťuje kontinuitu skupiny.

„...skupina vytváří „vědomí o své identitě v průběhu času“, takže fakta uchovávaná ve vzpomínce se obvykle vybírají a perspektivizují s ohledem na vztahy korespondence, podobnosti a kontinuity.“¹⁵²

Zachování kontinuity skupiny, spojení se s minulostí, je velmi důležité, aby skupina mohla fungovat i v budoucnu. V národní paměti se určitá část obyvatel, především tedy v 19. století, v bojích „o národ“, uchylovala k tvrzení, že národ je historicky dán a nejde o moderní konstrukt. K tomuto primordialistickému přístupu, jenž je založen na myšlence o národu, jenž existuje od pradávna a navazuje na jisté tradice, se ještě vrátíme v kapitole, která se vrátí k otázce národu a problematice samotného vzniku národů.

K tomuto uchování kontinuity skupiny slouží možnost vybírat si jednotlivé události, které se stávají místy paměti. Jak u jedince, tak i u skupiny je nejdůležitějším cílem přežití, jenž nazýváme pudem sebezáchovy. Právě snaha přežít, zachování tradic je podnětem k vytváření míst paměti. Toto záměrné vybírání míst paměti má cíl posílit důvěryhodnost skupiny a tím i její moc, která je tím, o co se různá uskupení snaží.

Dalším záměrem vybírání pouze určitých míst paměti může být i otázka křehkosti identity, jak ji nazval Paul Riceour ve své přednášce. Vychází zde, stejně jako my, že každý jedinec je odlišný. Kvůli tomu je zároveň kontakt s ostatními vnímán nejen pozitivně, jako střet, který formuje naši identitu, ale také střet při němž se cítíme zranitelní, což poukazuje na jednu z velmi rozšířených lidských vlastností – závist. A právě závist může vést k falešnému vytváření míst paměti, které pozvedají „naší“ skupinu. Vytváření falešných míst paměti na základě závisti má za úkol vytvářet určitou obranu „naší“ skupině.

¹⁵² ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 40. ISBN 80-7260-051-6

„Tyto fenomény obrany, odmítnutí, závisti nás vyzývají, abychom překročili vzdálenost mezi identitou individuální a identitou kolektivní: tím nejzákladnějším fenoménem je ohrožení, které pro integritu sebe představuje už samotná existence druhého, jiného než jsem já. Toto ohrožení nabývá ještě větší mohutnosti na rovině kolektivní.“¹⁵³

5.3.2.2. Selekční funkce paměti

Jedná se o způsob obrany, jež je založen na falešné interpretaci minulosti. Falešná interpretace vede k posílení moci a vítězství „naší skupiny. Užili jsme pojmu falešná pouze ke zdůraznění významu. Pokud bychom však chtěli být více přesní, museli bychom slovo falešný nahradit subjektivní interpretací minulosti, jelikož základem pluralitní společnosti je možnost interpretovat minulost dle svého. Neplatí to jen u této paměti kolektivu, nýbrž i u paměti jednotlivců.

„Každý vyprávěný příběh je selektivní, nevypráví se všechno, nýbrž jen body, které z děje vyčnívají a umožňují zosnovat dějovou zápletku, jež se netýká jen vyprávěných událostí, ale i protagonistů děje, osob. Plyne z toho, že vždycky lze vyprávět jinak. Právě tato selekční funkce příběhu je příležitostí k manipulaci.“¹⁵⁴

Tato selekční funkce, jak ji popisuje Ricoeur, se v našich vyprávěních objevuje pokaždé, i v případě, že se snažíme podat, co nejmohutnější obraz minulosti, ať již se jedná o velké historické události či naši každodenní činnost. Všimáme si ji však více u vyprávění o významných historických událostech, jelikož se jedná o okamžik, který sdílíme s větším počtem lidí.

K falešné/subjektivní interpretaci založené na selekční funkci může docházet především na základě třetího, posledního rysu, kterým Assmann vymezuje figury vzpomínání, tedy rekonstruktivně.

¹⁵³ RICOEUR, Paul. *Křehká identita: Fragile identite: úcta k druhému a kulturní identita: respect de l'autre et identite culturelle*. Třebenice Mlýn, 2000. Str. 33. ISBN 80-902296-9-7

¹⁵⁴ RICOEUR, Paul. *Křehká identita: Fragile identite: úcta k druhému a kulturní identita: respect de l'autre et identite culturelle*. Třebenice Mlýn, 2000. Str. 37. ISBN 80-902296-9-7

5.3.2.3. Rekonstruktivita

Již několikrát jsme v této kapitole zmínili, že paměť není uchovávána, nýbrž uchovávají se určité obrazy, které později rekonstruujeme. Neexistují tak minulá fakta, až na určité výjimky, existuje pouze přítomnost, na jejímž základě jsme schopni dále pracovat s obrazy minulosti.

„Paměť si tedy počíná rekonstruktivně. Minulost se v ní neuchovává jako taková, nýbrž je soustavně reorganizována proměňujícími se referenčními rámci postupující přítomnosti. I novum se může objevit pouze ve formě rekonstruované minulosti.“¹⁵⁵

Vidíme vliv rekonstrukce vzpomínek na minulost. Málokdy si však uvědomujeme, že tento vliv na minulost, jakkoli důležitý, není tím jediným a nejdůležitějším místem, kde rekonstrukce vzpomínek působí. Její vliv totiž působí zároveň na naši budoucnost a především na přítomnost. Je tedy důležité k rekonstrukci přistupovat odpovědně, jelikož z její podstaty – minulosti – vzniká budoucnost.

5.3.2.3.1. Rekonstruktivita jako problém historie

U problematiky rekonstrukce se také dostáváme k otázce historie, velkým dějinám. Dějiny, které se dnes snažíme poznat, jsou založeny na rekonstrukci vzpomínek dnešní autority, alespoň z hlediska kolektivní paměti, o níž se zajímáme. Jsou tak vytvářeny za účelem propagace a udržení statu quo. Je tedy otázkou, zda se na školách vyučují dějiny či pouze kolektivní paměť vládnoucí skupiny. Odpovíme-li si na tuto otázku podle Riceoura a jeho tezi o selekční funkci, tak nám vychází, že se jedná spíše o kolektivní paměť mocenské skupiny s určitými zájmy tohoto kolektivu.

S touto otázkou to však není tak jednoduché a nelze souhlasit s tvrzením, že současná historie je založena pouze na kolektivní paměti, čímž bychom ze všech historických teorií udělali pouhé subjektivní teze. Tím bychom z historie udělali krásnou literaturu a z historiků spisovatele. Této otázce jsme se již věnovali v úvodní kapitole o literární postavě, kde jsme se ji snažili objasnit na základě Rogera Chartiera. Chartier se v díle *Na okraji útesu* zaměřuje

¹⁵⁵ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 42. ISBN 80-7260-051-6

především na problematičnost této otázky, v níž na základě epistemologické krize dochází ke zpochybnění pevně dané minulosti. Mimo jiné však nabízí několik řešení, jak z této krize ven. Jako jedno z řešení vidí upřednostnění určitých typů vyprávění (mikrohistorie, zhuštěný popis) či výraznější odlišení historické formy (užití citací, poznámkového aparátu).

5.3.2.3.2 Dějiny vs. kolektivní paměť

Nyní tedy nebude klíčovou otázkou, zda jsou dějiny subjektivní či objektivní, ale budeme se snažit poukázat na samotný rozdíl mezi dějinami a pamětí.

„Dějiny“ podle Halbwachse jdou v opačném směru než kolektivní paměť: jestliže ta pohlíží pouze na podobnosti a návaznosti, pak ony vnímají pouze rozdíly a přeryvy. Zatímco kolektivní paměť pohlíží na skupinu „zevnitř“ a snaží se ukázat jí takový obraz její minulosti, v němž se může poznat ve všech svých stádiích a v němž jsou proto vymazány všechny hlubší změny, „dějiny“ naopak ze svého zpodobnění odstraňují tyto nehybné doby jako „prázdné“ intervaly a přisuzují platnost historického faktu pouze tomu, co jakožto proces nebo událost vykazuje změnu.“¹⁵⁶

Assmannova charakteristika kolektivní paměti vychází z Riceourova tvrzení o selekční funkci, která vyprávění – rekonstrukci – upravuje, aby výsledný obraz potvrdil kontinuitu skupiny. Touto selekční funkcí se kolektivní paměť dané skupiny snaží o odlišení od ostatních skupin. V tomto místě se právě střetává kolektivní paměť s „dějinami“, které pracují s jedním historickým časem. Do tohoto jednoho historického času jsou vkládány jednotlivé kolektivní paměti, které jsou vždy subjektivní, zatímco u historie se historik snaží utvářet objektivní „dějiny“, do nichž sám nepatří.

Je legitimní se ptát jestli tento historik, který vytváří „dějiny“ není také angažován, jelikož zcela jistě patří do nějaké skupiny. Tím jsme opět u Chartiera a jeho okraji útesu. Tato problematika se však netýká přímo nás a našeho tématu. Naším cílem je pouze poukázat na rozdíl mezi vnímáním „dějin“ a pamětí. Došli jsme k hlavnímu rozdílu, tedy že existuje tolik kolektivních pamětí, kolik existuje skupin. „Dějiny“ jsou však pouze jedny.

¹⁵⁶ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 42. ISBN 80-7260-051-6

„Existuje totiž sice množství kolektivních pamětí, ale pouze jedna historie, která vyškrtla jakékoli spojení se skupinou, identitou nebo specifickým hlediskem a rekonstruuje minulost v „identitně abstraktním“ zpodobnění, v němž má všechno – jak říká Ranke – „stejně blízko k Bohu“ díky „nezávislosti na každém skupinovém soudu“, který vždy získává profil k sobě vztažené stranickosti.“¹⁵⁷

Historie zbavená identity, zbavuje možnost řadit samotnou historii mezi typy paměti, jelikož by se stala univerzální pamětí a taková paměť neexistuje. Základem paměti je totiž samotná identita, která vymezuje skupinu. Tato skupina pak má svou určitou délku trvání, které je závislé na spoustě okolností. Stejně tak, jako je skupina omezena svým trváním, tak bývá omezena prostorem, ať již za prostor považujeme malé území či celou Zemi. Takto jsou skupiny omezené a jejich paměti jsou pouze vkládány do historie, za níž stojí historici, kteří přezkoumávají jednotlivé kolektivní paměti. Tyto paměti jsou pak vloženy na stejnou úroveň a následně jsou komparovány, což je hlavní náplň práce historika.

„Na jedné straně stojí mnohost dějin, do nichž pluralita skupin vkládá své vzpomínky a svůj obraz sebe samých, na druhé straně jediné dějiny, do nichž historikové ukládají fakta vyvozená z mnohosti dějin.“¹⁵⁸

Vkládání těchto kolektivních pamětí historiky do „dějin“ však má také svá pravidla. Jedno z těchto pravidel, jsme již zmínili. Historik v rámci objektivitu by neměl být členem kolektivní paměti skupiny, již vřazuje do historie. Neměl by však stát ani v opozici. Měl by být pouze nezúčastněným, očištěným od jakéhokoli vztahu k identitě a vzpomínání.¹⁵⁹

Touto historikovou loajalitou zabraňujeme subjektivizaci „dějin“. V zápětí však musíme dodat, že tato loajalita, o níž se zmiňujeme, je způsobena nejen snahou zachytit objektivní „dějiny“, ale také návazností mezi dějinami a pamětí, jak si všímají Halbwachs s Assmannem.

*„Tam, kde už nikdo nevzpomíná na minulost, tj. nežije jí, nastupují dějiny.
„Obecně vzato dějiny začínají až tam, kde přestává tradice a rozpadá se společenská*

¹⁵⁷ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 43. ISBN 80-7260-051-6

¹⁵⁸ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 43. ISBN 80-7260-051-6

¹⁵⁹ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 43. ISBN 80-7260-051-6

paměť. „ Doména historika začíná tam, kde již minulost není „obývána“, tj. kde si na ni již nečiní nárok kolektivní paměť živoucích skupin. “¹⁶⁰

Zmíněním konce tradic se nám do rozporu mezi „dějinami“ a pamětí dostává jedno ze základních rozdělení kolektivní paměti. Rozdělení na kulturní a komunikativní paměť.

5.4. Komunikativní paměť

Toto rozdělení na kulturní a komunikativní se vztahuje k času. Jak je možné odvodit, tak komunikativní paměť vztahujeme více k současnosti a blízké minulosti, jelikož se jedná o vzpomínky, které ještě můžeme sdílet s dalšími členy skupiny.

„Typickým příkladem je generační paměť. Tato paměť se historicky rozvíjí u určité skupiny, vzniká v čase a s časem také zaniká, anebo přesněji – zaniká se svými nositeli. Když nositelé, kteří ji ztělesňovali, zemřou, ustoupí tato paměť paměti jiné, nové. “¹⁶¹

Po zániku nositelů se z komunikativní paměti stává paměť kulturní. Tato komunikativní paměť se vztahuje nejčastěji do období omezeného na maximálně sto let, kdy již vzpomínky nejsou zaznamenávány pomocí orální historie. Na místo orální historie nastupuje písmo, které uchovává vzpomínky. Vzpomínky jsou však zachovávány i ve společnostech bez písma. V těchto společnostech je písmo nahrazeno malbami, tanci či tetováními, které přecházejí v kulturní paměť společnosti.

5.5. Kulturní paměť

Kulturní paměť, jak jsme již řekli, má delšího trvání a navazuje na komunikativní paměť. Jelikož je mnohem rozsáhlejší než paměť komunikativní, tak se v ní neuchovávají všechny detaily. Tyto detaily jsou přenášeny ve formě symbolů, dle nichž jsou následně vyprávěny skupinové vzpomínky.

„Pro kulturní paměť je podstatná historie vzpomínky, nikoli historie faktická. Lze také říci, že v kulturní paměti se faktická historie mění v historii vzpomínanou, tedy

¹⁶⁰ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 43. ISBN 80-7260-051-6

¹⁶¹ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 44. ISBN 80-7260-051-6

v mýtus. Mýtus je fundující historie, je to historie, která se vypráví, aby se současnost projevila z hlediska počátku. ¹⁶²

Mýtus, který je vytvářen vzpomínkou, se tak stává klíčovým pojmem pro kulturní paměť. Z mýtů následně vznikají tradice, na nichž je založeno fungování současné společnosti. Tradice chápeme jako kulturně zafixované vzpomínky. Nacházíme tak odlišnost od samotné paměti, která je závislá na nových rekonstrukcích, zatímco tradice se již nově nevypráví, ale jsou vyprávěny v jedné, konečné verzi.

5.5.1. Tradice

Zda se lidé chovají podle tradic může být sporné, ale samotnou existenci těchto tradic vyloučit nelze. Tyto tradice již můžeme vztáhnout ke konkrétním příkladům. Pro naši práci budou důležité zejména národní tradice.

„Národní tradice umožňují, že jakékoliv chování většiny příslušníků národa v jakémkoli období zpětně neovlivňuje obraz národa jako celku. ¹⁶³

Pokud si tuto teorii vztáhneme na české dějiny, tak uvidíme, že i přestože velká část národa kolabovala, tak nadále zůstává český stát vystavěn na demokratické tradici. Zde jsme se opět vrátili k místům paměti, kdy se vracíme k demokratickým základům státu z roku 1918 a snažíme se vytěsnit ze vzpomínek následující léta, jedná se především o období od roku 1938 do 1989. Tradicím tak přikládáme pozitivní hodnotu, jelikož mají slovy antropologa Ladislava Holého svou historickou zkušenost a nemůžeme se v nich zmýlit.

„Výraz „historická zkušenost“ předpokládá pohyb zakoušejícího subjektu časem, a tímto subjektem samozřejmě není jednotlivá lidská bytost z masa a kostí, ale národ. ¹⁶⁴

¹⁶² ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 50. ISBN 80-7260-051-6

¹⁶³ HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ*. Sociologické nakladatelství, Praha 2001. Str. 104. ISBN 80-85850-97-4

¹⁶⁴ HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ*. Sociologické nakladatelství, Praha 2001. Str. 104. ISBN 80-85850-97-4

Zároveň však musíme říci, že tradicí se nemůže stát cokoli, co má svoji historickou zkušenost. Jak jsme zmínili, tak tradice je ve vlastním společenství hodnocena jako pozitivní. Toto pozitivní přijímání souvisí s minulostí, ale také se současností a budoucností, jelikož se k tradicím vracíme na základě snahy objasnit současný stav či budoucí cíle. Tradice funguje jako spojení minulosti, současnosti a budoucnosti.

5.5.2. Vědění v kulturní a komunikativní paměti

Dalším významným rozdílem mezi kulturní a komunikativní pamětí je v tom, jak se v nich jednotlivý příslušníci společenství orientují. U komunikativní paměti každý člen sice neví to stejné jako další člen skupiny, ale všichni se v dané oblasti orientují. Toto vědomí je závislé především na věku, kdy starší člen skupiny ví více, jelikož „byl u toho“ a nyní může pomocí rekonstrukce předávat tyto vzpomínky dále.

„...avšak ve sféře tohoto neformálního podání nenalezneme žádné specialisty a experty, i když si někteří jedinci vzpomínají více a lépe než jiní. Vědění, o které tu jde, se získává zároveň s ovládnutím jazyka a každodenní komunikace. Každý se tu považuje za kompetentního.“¹⁶⁵

U komunikativní paměti jsou tudíž nositelé vědění všichni a neexistují experti, jelikož se jedná o živou vzpomínku, která je přenášena orálně, tak u kulturní paměti tomu tak již nebývá. Zmiňované tradice jsou sice známy pro širokou veřejnost – jsou dostupné pro všechny členy skupiny - podněty těchto tradic a mýtů zná však jen malá část, která se na tuto oblast specializuje. V dřívější době to byli např. šamani, kteří propojovali minulost se současností na základě starých mýtů. V dnešní době tuto roli šamanů přebrali učitelé a intelektuálové, kteří udržují tradice živé.

„Nekaždodennosti smyslu, který se v kulturní paměti udržuje, odpovídá jistá povznesenost nad všední den a oprostěnost od každodenních povinností u jejich

¹⁶⁵ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 50. ISBN 80-7260-051-6

specializovaných nositelů. V neskripturálních společnostech závisí specializace nositelů na požadavcích jaké se na paměť kladou. ¹⁶⁶

Kromě toho, že je kulturní paměť uchovávána pouze skrze několik jedinců, tak je zde důležitá také forma, v níž se kulturní paměť zprostředkovává. Zatímco u komunikativní paměti, kterou považujeme za živou paměť, je forma vzpomínky závislá na vypravěči, jenž ji neustále rekonstruuje a předává dále, tak u kulturní paměti je forma vzpomínky přesně daná. U kulturní paměti je tak vzpomínka již objektivována a vyprávěna způsobem, který odpovídá smýšlení skupiny.

Na tomto základě vědění je založena také účast na kulturní a komunikativní paměti. U komunikativní paměti, díky tomu, že jsou všichni její nositelé, se účastní celé společnosti. Zatímco u paměti kulturní je účast podmíněna znalostmi a věděním.

„Vzniká tak určitá kontrola šíření, která si na jedné straně vynucuje povinnou účast, na straně druhé omezuje participační právo. Kolem kulturní paměti se vždy táhnou více či méně přísné hranice. ¹⁶⁷

Části společnosti, ačkoli se také podílí na vytváření kulturní paměti, je upřena možnost údržby kulturní paměti. Tato část společnosti se však nadále, stejně jako u komunikativní paměti, stará o šíření kulturního vědění. Na tomto šíření se podílejí sice pasivně – shromažďováním a osobní přítomností. Toto shromažďování a osobní přítomnost, jenž jsme nazvali „být při tom“, je jediná možnost, jak se na kulturní paměti podílet. K účasti na kulturní paměti jsou nezbytnými různá setkání, výročí a další příležitosti, kdy se společnost schází za účelem vzpomínky a připomenutí si vlastní kultury.

Pro tento případ můžeme využít pro pochopení rozdílu a ukázání polarity mezi kulturní a komunikativní pamětí metaforu všedního dne a svátku. V těchto případech přiřazuje komunikativní paměť ke všednímu dni a kulturní paměť bere jako svátek.

„Svátky a rituály se pravidelností svého opakování starají o zprostředkování a předání onoho vědění, jež zajišťuje identitu a tedy o reprodukci kulturní identity. ¹⁶⁸

¹⁶⁶ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 51. ISBN 80-7260-051-6

¹⁶⁷ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 53. ISBN 80-7260-051-6

¹⁶⁸ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. Str. 54. ISBN 80-7260-051-6

Pro kolektivní identitu je důležité zachování určité kontinuity. O tuto kontinuitu, snadnější chápání současného světa, se právě starají svátky a rituály, které jsou zformované a pro skupinu nezpochybnitelné, objektivované.

6. Národ

Tuto nezpochybnitelnost vidíme také u jedné z teorií vzniků národů. Jedná se o primordialistické hledisko. Nejdříve však řekněme, že se zde nebudeme věnovat všem teoriím utváření národů, jelikož podstata naší práce se nachází v jiných místech. Je však správné se alespoň okrajově zmínit o samotném pojmu národ a jeho vzniku.

Nejprve tedy k samotnému pojmu národ, pro jehož definici použijeme Ottův slovník naučný, který i přes svou letitost neztrácí v mnoha pojmech na aktualitě. A právě národ je jedním z těch pojmů, jehož význam můžeme pro naše účely zcela bez problémů použít. Výhodou této encyklopedie a definice pojmu národ je, že je více vztažen k samotnému českému, popř. slovanskému národu.

„Národ – hromadný název příslušníků jednoho plemene, majících společný původ, společný jazyk, společné mravy, zvyky, tradice společnou literaturu i osvětu. Pojem slova národ posud není přesně vymezen ani ustálen, bývat někdy širší, někdy užší. V širším slova smyslu mluvíme např. o národu slovanském jako celku, v užším slova smyslu pak o národu ruském, polském, českém atd. jakožto částech velkého národa slovanského. Podle toho se pak definuje národnost ...“¹⁶⁹

Pro naše účely budeme pracovat s užším pojetím slova národ, jelikož naším zájmem je samotný český národ a jeho identita. V případě, kdy již známe význam národ, se musíme poohlédnout do historie a zaměřit se na samotný vznik národa. K této otázce se vztahuje několik teorií a naším cílem zde nebude jednoznačně určit tu správnou teorii. Budeme chtít pouze ukázat několik možností, které se k této problematice vztahují.

6.1. Formování národů

K vysvětlování otázky formování národů a vzniku moderních národů se vyjadřuje Miloš Řezník, jenž odpověď nachází ve čtyřech základních způsobech, z nichž budeme vycházet v práci.

¹⁶⁹ Ottův slovník naučný. J. Otto, Praha 1901. Str. 1046. bez ISBN

6.1.1. Primordialistické hledisko

Jako první způsob, kterým budeme objasňovat vznik národů, využijeme primordialistické hledisko. K tomuto způsobu formování národu se hlásí především zarytí nacionalisté, kteří se upínají k národu jako historicky danému faktu.

„Vychází z přesvědčení o objektivní a v zásadě odvěké existenci národa v celé jeho minulosti. Současný národ je tímtež organismem jako národ středověky, jako národ, který vznikl při stavbě babylonské věže nebo se vynořil z dějin v době stěhování národů.“¹⁷⁰

Zastánci této teze se odvolávají k národu jako k něčemu zcela přirozenému, co existuje od pradávna. Moderní národ je pro ně pouhým pokračováním tradice, která však byla v určitých obdobích potlačena, ale v 19. století se opět dostala na povrch a bylo na ni navázáno. Nejčastěji se s tímto hlediskem setkáváme při národním obrození. Důkazem mohou být např. rukopis královédvorský a rukopis zelenohorský, které poukazovali na národ, který existuje již několik staletí. Poukázali jsme na tento primordialistický přístup, mohli bychom se zároveň podívat na názor Jaroslava Haška v Osudech k této teorii.

„Kromě několika výjimek, lidí, kteří nezapřeli, že jsou synové národa, který má vykrváct za zájmy jemu úplně cizí, policejní ředitelství představovalo nejkrásnější skupinu byrokratických dravců, kteří měli smysl jedině pro žalář a šibenici, aby uhájili existenci zakroucených paragrafů.“¹⁷¹

Vidíme, že ačkoli se jedná o román, tak sám Jaroslav Hašek neměl příliš pochopení pro zanícené nacionalisty, kteří se právě touto primordialistickou teorií zaštiťují.

6.1.2. Kvantitativně-evoluční teorie a kulturně-konstruktivistický přístup

Kvantitativně-evoluční teorie se od primordialistického hlediska zásadně neliší. Zastánci této teze odkazují na středověk, kdy byly již patrné projevy národní nesnášenlivosti.

¹⁷⁰ ŘEZNÍK, Miloš. *Formování moderního národa*. Triton, Praha 2003. Str. 40. ISBN 80-7254-406-3

¹⁷¹ HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války: V zázemí. Na frontě. Díl 1., 2.* Československý spisovatel, Praha 1990. Str. 60. ISBN 80-2020-035-5

„Jako kvantitativně-evoluční označujeme na tomto místě takový přístup, který vesměs neneguje kulturní a subjektivní stránku národní identity, avšak klíčovou změnu spatřuje především v tom, že se již dříve existující nacionalismus rozšířil nebyvalou měrou postupně do všech sociálních skupin a vrstev ...“¹⁷²

Základním podnětem pro toto hledisko tak bývá rozšíření vědomí o národě od několika málo jedinců k širší společnosti. Teorie se však nijak nezabývá problematikou kulturní a ideologické, v níž naopak podstatu spatřuje kulturně-konstruktivistický přístup.

„... formování moderních národů vysvětluje jako proces způsobený téměř výhradně změnami v rovině kulturní a ideologické.“¹⁷³

Důraz kladený na kulturu a ideologii však téměř pozapomíná na hospodářské a sociální změny. V tomto bodě nacházíme největší problém této teorie a také právě v tomto místě bývá nejčastěji.

6.1.3. Sociálně-kulturní teorie

Jako poslední teorii jsme si ponechali sociálně-kulturní přístup, který se v posledních letech jeví jako nejobektivnější. Objektivita, jež bývá přisuzovaná této tezi, odpovídá je založena na přístupu, který se při formování národa vztahuje jak k sociálním, tak i ekonomickým změnám. Oproti kulturně-konstruktivistickému hledisku tak klade důraz i na tyto změny, jež považuje za stejně důležité jako kulturu a ideologii.

„Jakkoliv takový přístup může v některých polohách vyústit do dogmatické významové hierarchizace „základny“ a „nadstavby“, je to na druhé straně právě on, kdo dokáže postihnout proměny identit a zdroje těchto proměn s významným přiblížením k postulátu komplexnosti sociálních, ekonomických, ideologických a kulturních předpokladů.“¹⁷⁴

¹⁷² ŘEZNÍK, Miloš. *Formování moderního národa*. Triton, Praha 2003. Str. 41. ISBN 80-7254-406-3

¹⁷³ ŘEZNÍK, Miloš. *Formování moderního národa*. Triton, Praha 2003. Str. 42. ISBN 80-7254-406-3

¹⁷⁴ ŘEZNÍK, Miloš. *Formování moderního národa*. Triton, Praha 2003. Str. 42. ISBN 80-7254-406-3

Poukázali jsme na čtyři základní teorie, dle nichž se formoval moderní národ. Nebudeme se pouštět do spekulací, která teorie je tou správnou a dle níž bychom k otázce formování národa měli přistupovat. Chtěli jsme však ukázat komplikovanost samotného národa a především formování tohoto celku, z něhož vyplývá národní identita.

6.2. Role národní identity

Národní identita je druh kolektivní identity, která se vztahuje k určité skupině, v tomto případě národu. Podle jednotlivých teorií, které jsme nastínili si můžeme klást otázku, jaká byla kolektivní identita před samotnými národy. Zda nějaká identita, která by odpovídala národní identitě vůbec existovala. Zajisté existovala nějaká kolektivní identita, ale nevíme jak velká část společnosti se s ní dokázala ztotožnit.

„Každý člověk se v době svého růstu, dospívání a socializace stává rovnocenným příslušníkem kolektivu lidí či přímo kolektivu dospělých tím, že sdílí jejich nejzákladnější postoje a modely chování, což mu mj. umožňuje se v této společnosti poměrně spolehlivě orientovat a fungovat.“¹⁷⁵

Pokud vycházíme z tvrzení, že každý jedinec se stává příslušníkem určitého kolektivu, tak nás může napadat otázka, z jakého důvodu je nutné pátrat po národní identitě, když bychom mohli patřit k identitě jiné, která by nás sdružovala a tím zajišťovala socializaci jedince, díky níž se můžeme stát součástí okolního světa a zajistit tak své „fungování“. Roli národa by mohlo zastoupit náboženství či nějaká jiná ideologie, dle níž bychom byli schopni se řadit po bok ostatních. Tyto substance však nedokáží plnohodnotně nahradit národní identitu, již v současné době chápeme jako něco zcela přirozeného.

„Získává nejvyšší legitimizační sílu takovou měrou, že žádná jiná kolektivní identita s ní není schopna zdaleka soupeřit.“¹⁷⁶

Národní identita se tak stává hlavní kolektivní identitou, s níž se dokážeme ztotožnit. To však neznamená, že se dále nemůžeme ztotožnit s dalšími kolektivními identitami. Síla národní identity spočívá především v tom, že se v tomto kolektivu nachází všichni jednotlivci

¹⁷⁵ ŘEZNÍK, Miloš. *Formování moderního národa*. Triton, Praha 2003. Str. 29. ISBN 80-7254-406-3

¹⁷⁶ ŘEZNÍK, Miloš. *Formování moderního národa*. Triton, Praha 2003. Str. 43. ISBN 80-7254-406-3

obývající určité území či lidé, kteří mluví stejnou řečí. Jsou tak řazeni do kolektivu již okamžitě po svém narození a formování jejich individuální identity se tak odvíjí od samotného národa, v němž vyrůstají. Být členem národa se tak stává přirozeným a stálým.

Oproti dalším kolektivním identitám se národní identita vymezuje tím, že nerozhoduje sociální vrstva. V demokratických státech se tak smazávají vnitřní rozdíly mezi jednotlivci. Všichni jsou si rovni a všichni mají možnost se podílet na formování této identity. Přestože mají všichni tuto možnost, tak se tato identita formuje na základě několika málo jedinců, kteří jsou bráni za „experty“. Tito „experti“ tak vytvářejí kulturní paměť a tradice.

7. Národní typ Josef Švejk

7.1. Josef Švejk jako národní tradice a podnět identity

Mezi postavy, které jsme nazvali „experty“, můžeme považovat Jaroslava Haška, na jehož konstrukt, Josefa Švejka, se v této práci snažíme nahlížet jako na jeden ze zdrojů, dle něhož se mohla formovat národní identita. Již dříve jsme došli k tvrzení, že identita, kolektivní či individuální, není totožná s charakteristikou jednotlivce či s jeho vlastnostmi. Přesto Švejka jistým způsobem můžeme brát jako určitou součást národní identity. Tedy alespoň české identity. Jedná se totiž o produkt, který přesahuje možnosti literární postavy a téměř se stává „typickým“ Čechem. Především vystavění tohoto kultu nám v práci umožňuje zkoumat českou národní identitu v kontextu Josefa Švejka. Díky tomu se můžeme legitimně snažit odpovědět na otázku Co jsou Češi?

„Zhruba desetimilionový národ mluví těžko naučiteľnou západoslovanskou rečí a od ostatní Evropy sice duchovně velice mnoho prijímá, ale už z těchto jazykových důvodů dává jen velmi málo zpět. Je tu několik známých jmen Čechů z oblasti politiky, hudby, sportu, několik lidí s epizodickou popularitou a říše literární fantazie zná jen jedno české jméno, dobrého vojáka Švejka. Jinak se o tomto národě, který se po první válce objevil jako jistá faktor mezi malými evropskými státy neví nic, protože je triviální a nezajímavý – anebo tak přinejmenším vypadá.“¹⁷⁷

Jeden z nejvýznamnějších českých filosofů 20. století takto odpovídá na otázku, co jsou Češi. Zmiňuje naši ústřední postavu Josefa Švejka a dále poukazuje na malost tohoto národa. Tato malost není zamýšlena z pohledu rozlohy či počtu obyvatel, ale z hlediska role tohoto národa ve světě. Češi jsou tak bráni jako malý národ, jehož typickým reprezentantem je malý český člověk.¹⁷⁸ Nesnažíme se zjistit, zda tento malý český člověk žil odjakživa či se zrodil až v pozdější době. O historii Čechů, alespoň tedy z hlediska myšlení, pojednává právě Jan Patočka ve spisu „Co jsou Češi.“ V Patočkově pojednání o Čechách můžeme nalézt spoustu odkazů k Čechům, kteří žili již dávno „před Švejkem“.

¹⁷⁷ PATOČKA, Jan. *Češi II.* Oikoymenh. Praha 2006. Str. 255. ISBN 80-7298-182-X.

¹⁷⁸ HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ.* Sociologické nakladatelství, Praha 2001. ISBN 80-85850-97-4

7.2. Malý český člověk Josef Švejk

My se však zajímáme o dobu mnohem bližší současnosti, tedy období „po Švejkovi“. Nyní se právě pokusíme najít podobnosti mezi Josefem Švejkem a skutečnými Čechy. K samotné charakteristice Čechů budeme pracovat se studií *Malý český člověk a velký český národ* českého antropologa Ladislava Holého z roku 1996. Přestože od vzniku této studie uplynulo téměř dvacet let, její aktuálnost je nezpochybnitelná, jelikož se zde Holý zaměřuje především na mýty, symboly a tradice. Tedy na podněty, které vytvářejí samotnou podstatu novodobého češství. Nevěnuje se tak pouze dobové politické situaci, kvůli kterému by tato práce ztrácela na významu.

„Češi uznávají, že existuje všem společná rovina kulturní identity a v řadě kontextů o sobě hovoří jako o nediferencovaném společenství sdílejícím jednotnou kulturu.“¹⁷⁹

K této jednotné kultuře patří právě Josef Švejk. Ačkoli se k němu Češi přímo nehlásí, tak se v něm často poznávají. Zároveň díky jedné kulturní identitě působí Češi v kolektivu jako vzdělaný národ. V tomto ohledu se rozcházejí se Švejkem, který sám sebe nepovažuje za vzdělaného či chytrého. Naopak se označuje blbce. Bylo by zajímavé, zda by stejná analogie platila, kdyby Jaroslav Hašek vymyslel „Švejků“ více. Jelikož samotní Češi nepovažují za vzdělané sebe osobně či své blízké, ale za vzdělaný považují český národ. V tomto případě nelze srovnávat, jelikož si nedokážeme představit, jak by jednal celý národ, který by byl sestaven pouze ze Švejků. Rozdíl i přesto nalezneme, jelikož Švejk o své blbosti mluví zcela otevřeně, zatímco Češi se schovávají za národ a snaží se tím zakrýt své nedostatky.

7.3. Idealizace kolektivu na úkor jednotlivců

Nacházíme tak odlišnosti mezi tím, co si Češi myslí o národu, a tím, co si myslí o jednotlivcích žijících na území České republiky.

„Když o sobě Češi hovoří jako o národu, zmiňují buď národní vlastnosti či dispozice, nebo to, co považují za národní tradice. Sebeobrazy vyjadřované

¹⁷⁹ HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ*. Sociologické nakladatelství, Praha 2001. Str. 18. ISBN 80-85850-97-4

*prostřednictvím charakteristických vlastností, které si připisují, a sebeobrazy vyjadřované prostřednictvím tradic, které považují za vlastní, se přitom zásadně liší.*¹⁸⁰

V této charakteristice můžeme najít znaky jistého pokrytectví, které u Švejka nenalzáme. Švejk sice působí jako hlupák, zrádce, jemuž je lhostejný osud národa, ale toto vystupování není založeno na klamu, že je lepší než ve skutečnosti je. Přesto je Švejk považován za typického malého českého člověka. Tento typ člověka prezentuje průměrnost a zejména lhostejnost, která je u Švejka patrná. Zároveň je však malý český člověk charakterizován jako talentovaný, vynalézavý a zručný. Malý český člověk je ambivalentní postavou, jejíž kladem je především talent, nadání, které je však v kontrastu s lhostejností. Tato lhostejnost není pouze k veřejnému prostoru, především tedy politické situaci, ale často se projevuje v samotném osobním životě. Právě ve lhostejnosti nacházíme největší shodu mezi Josefem Švejkem a malým českým člověkem.

*„O jednotlivém příslušníku českého národa se často nehovoří jako o Čechovi, ale jako o malém českém člověku. [...] Malý český člověk není motivován velkými ideály. Jeho životní svět je vymezen rodinou, prací a blízkými přáteli a ke všemu, co leží mimo něj, přistupuje s obezřetností a nedůvěrou. Jeho názory jsou přízemní a rozhodně není žádným hrdinou.*¹⁸¹

V této definici nalzáme klíčový důvod, proč Češi tíhnou ke Švejkovi a jsou s ním často spojováni. Nebo proč je Švejk naopak typizován jako průměrný Čech. Nemůžeme se zabývat otázkou Švejkova vztahu k rodině, jelikož v Haškově díle se nenachází nic o Švejkově rodině. Zajímavějším postřehem je nemotivovanost velkými ideály. Tato nemotivovanost souvisí s historickým vývojem národa, který byl dlouho utlačován. Proti tomuto útlaku však bojovalo pouze několik jedinců, většina národa stála tiše mimo a hleděla si svého osobního života. Stejně jako Švejk, jenž nechce být hrdinou. Chce pouze žít a neúčastnit se na boji za nějaké vyšší ideály.

¹⁸⁰ HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ*. Sociologické nakladatelství, Praha 2001. Str. 70. ISBN 80-85850-97-4

¹⁸¹ HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ*. Sociologické nakladatelství, Praha 2001. Str 61-62. ISBN 80-85850-97-4

Snaha bojovat za vyšší ideály vyžaduje jistou dávku loajálnosti ke svým „vůdcům“. Narážíme tak na další problém, jenž se u Švejka a malého českého člověka vyskytuje – loajalita.

„Neloajálními lidmi se v normální společnosti pohrdá. Ale rysem českých dějin je, že Češi byli neloajální, ale ta neloajálnost byla legitimní. Byla to dokonce pozitivní hodnota, forma odporu.“¹⁸²

V otázce neloajálnosti vidíme objasnění utváření části naší národní identity. Václav Bělohradský označuje českou neloajálnost za legitimní. Zrod této legitimní neloajálnosti spatřuje v dávné minulosti, jelikož naše země neměla nikdy ty opravdové elity. Naopak v zemi moc zastupovali skupiny, jež byli spíše groteskními než respektovanými autoritami. Legitimita neloajálnosti tudíž úzce souvisí s českou lhostejností a následnou nezúčastněností na dění kolem nás.

7.4. Švejk jako symbol nové doby

Tomuto nezúčastněnému způsobu jednání - chování - odpovídá především období tzv. normalizace, kdy byl úpadek veřejného života nejvýraznější. Nejedná se však pouze o období normalizace. Tento veřejný styl života můžeme vztáhnout i na léta 50. a 60. Na dobu, kdy se Švejk stává novým národním symbolem a vytlačuje reálné postavy, které bojovaly za vyšší cíle. Na místo prvního československého prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka se tak dostává malý český člověk znázorněný Josefem Švejkem, jehož osobní ambice nejsou na prvním místě. Švejk je reprezentantem každodennosti a obyčejnosti, která vyhovuje vládnoucím autoritám, a předkládá ho tak jako symbol nové moderní doby. Postrádá vlastní individualitu a na místo jednání preferuje chování, které mu zajišťuje relativně klidný život.

„Důraz na kolektivnost koreluje s pohledem na individualitu jako nežádoucí vlastnost. Individualita překází možnosti sjednotit činnost, každého vede svou

¹⁸² KOMÁREK, Stanislav; RAK, Jiří; KUDRNA, Ladislav. *Češi potomci Švejka*. [cit. 23-03-2014]
URL: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/211452801400025/>

vlastní cestou, která se nemusí shodovat směrem jímž kráčí kolektiv. Individualita je pro kolektiv potenciálním nebezpečím a narušuje jej. ¹⁸³

Samotný Josef Švejk ztrácí důstojnost. Otázkou však je, kdo neztrácí svou důstojnost v kritických okamžicích. Historie ukazuje, že Švejk není osamocen a svou důstojnost ztratilo mnoho Čechů, a nejen jich, když místo chování bylo nutné jednání. V současnosti, demokracii však tento způsob chování přetrvává a nastává tedy otázka, zda již nepřišel čas se od Švejka, normalizovaného člověka oprostít. Nacházíme se totiž v době, kdy neexistuje tak silný a mocný nepřítel jako totalitní režim. Přesto zůstáváme národem Švejků. Dokonce hrdým národem Švejků, který se z geniálního konstruktů, jímž byl Josef Švejk, nedokázal učit, ale pouze jej přebíral jako svůj vzor chování. Zcela jednoznačně tak popíráme smysl celého díla, v němž se Jaroslav Hašek snažil o nastavení zrcadla, ne o vytvoření nového člověka, pokud tedy ještě lze mluvit o člověku a ne již pouze o nástroji.

Důvodem, že nejsme schopni správně pochopit postavu Josefa Švejka je, že samotné dílo nám zůstává skryto a o Švejkovi víme pouze z doslechu.

„Osobně si myslím, že to, jak se vztahujeme ke Švejkovi, nemá s dílem samotným moc společného, je to takový mýtus. Navíc jsem si na studentech dávno ověřil, že se Švejk nečte. Švejk se traduje, je vnímán jako film.

A Švejk je také vnímán jako obrázek. A bohužel, ten Ladův. Josefa Ladu mám rád, nemám nic proti jeho ilustracím, jenže dnes ho vnímáme úplně jinak než v okamžiku, kdy to kreslil. V té době to byla ve srovnání s kresbami v dobových časopisech barbarská, provokativní, jiná kresba. Zatímco my si ho spojujeme s idylou, s dětstvím, s pohádkou. ¹⁸⁴

Budeme-li chtít Švejkovi porozumět, musíme se nejprve vrátit k samotnému dílu Jaroslava Haška a snažit se je důkladně přečíst a následně jej vložit do naší doby. Doby, která se posunula o sto let od prvních náznaků dobrého vojáka Švejka. Smysl této postavy je nadčasový, záleží však pouze na čtenáři, jak dokáže s dílem pracovat.

¹⁸³ HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ*. Sociologické nakladatelství, Praha 2001. Str. 63. ISBN 80-85850-97-4

¹⁸⁴ KOMÁREK, Stanislav; RAK, Jiří; KUDRNA, Ladislav. *Češi potomci Švejka*. [cit. 23-03-2014]
URL: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/211452801400025/>

8. Závěr

Úvodní kapitolu věnovanou teorii literární postavy jsme rozdělili na několik tématicky odlišných podkapitol. Nejprve jsme se však zabývali samotnou definicí literární postavy. Povinností bylo ukázat, že literární postava není reálný člověk a není tudíž legitimní s ní takto zacházet. Nemůžeme na literární postavu vztahovat zákony psychologie. I v tomto případě lze uskutečnit výjimku, což jsme dokázali především na základě tvrzení Seymoura Chatmana.

Dále jsme se již věnovali samotné literární teorii. V úvodu jsme se zaměřili na jednu z nejdůležitějších problematik týkajících se literární postavy. Tím jsme se dostali k nadřazenosti a podřazenosti postav. Pozastavili jsme se u obou možností, z níž jsme se více přiklonili ke strukturalistickému tvrzení, vyzdvihující nadřazenost děje nad postavou. Ačkoli jsme pro toto tvrzení našli hned několik argumentů, tak jsme zároveň objevili několik tezí, které strukturalistické hledisko vyvrací. Pro naše účely, práci s Josefem Švejkem, jsme ale zůstali nakloněni podřazenosti postav. U každého díla to však nemusí platit, proto jsme se nesnažili z žádného stanoviska dělat dogma.

Následující literárně-teoretickou část jsme věnovali rozdělení typu postav. Vycházeli jsme především z Forsterova rozdělení na ploché a plastické postavy, s nimiž jsme nadále pracovali. Kromě Forsterova dělení jsme využili také teorií české literární vědkyně a spisovatelky Daniely Hodrové, především její postavy - definice a postavy – hypotézy. V této části jsme objasnili toto základní rozdělení postav, které jsme následně mohli využít při charakteristice Josefa Švejka.

Než jsme se dostali k produktu Jaroslava Haška, zaměřili jsme se ještě stručně na ztvárnění postav, jména postav a jejich roli v díle. Poté již následovala samotná charakteristika Josefa Švejka. Jelikož se jednalo o klíčový motiv práce, tak jsme v úvodu přiblížili také Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války a jejich autora Jaroslava Haška. Toto stručné shrnutí pomohlo přiblížit se k Josefu Švejkovi. Prvním tématem byl Josef Švejk jako skutečná osoba. Nalezli jsme dvě postavy, které mohli odpovídat nám známému Švejkovi. Důležitým pro objasnění Švejkovy předlohy bylo bádání Sergeje Nikoljského, jenž v archivech našel téměř důvěryhodnou osobu, jež by odpovídala Švejkovi.

Přesto jsme nemohli s absolutní jistotou tvrdit, že právě Josef Švejk, ústřední postav Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války, je založena na příbězích mladého pražského truhláře. Z reálného světa jsme se přenesli zpět do fikčního, zejména do děl, kde Švejk

vystupuje. Zaměřili jsme na něj v předválečném a poválečném období. K charakteristice Švejka z roku 1911 jsme mohli využít pět povídek, do nichž jej Hašek vkreslil.

Důležitým bodem pro pochopení literárního zrodu Švejka bylo poukázání na dobové podněty, které také stály za vznikem jedné z nejgeniálnějších postav české literatury. V zápětí jsme se posunuli o téměř deset let vpřed a viděli odlišného Josefa Švejka. Záměrně jsme se příliš nevěnovali Švejkovi, který se objevil v roce 1917, jelikož tento „válečný“ Švejk je velmi nápodobný svému předválečnému předchůdci. Přesunuli jsme se až do počátku 20. let, kdy se Hašek po návratu z Ruska vrací k nedokončené myšlence, o níž byl přesvědčen, že jej může proslavit, ale především uživit. Vrhнул se tak k opět k psaní příběhů s Josefem Švejkem. K těmto počátkům se váže řada příběhů, které jsme se pokusili stručně nastínit, aby čtenář pochopil, jaké strasti stály u prvního vydání Osudů.

Od těchto spíše zajímavostí jsme se posunuli k hlavní části této kapitoly. Otázce Kdo je Švejk? Vycházeli jsme částečně z definice předválečného Švejka a především jeho poválečné charakteristiky. Jelikož jsme na něj v určité pasáži nahlíželi jako na reálnou postavu, zaměřili jsme se také na jeho fyziologickou a psychologickou stránku. Jestliže jsme u fyziologie Švejka našli několik pozoruhodností, tak u části věnující se psychologii postavy jsme došli k mnoha důležitým závěrům, které objasňují jeho chování. Z vyplývajících tvrzení jsme se definitivně přiklonili ke Švejkově podřízenosti ději.

V závěru části věnované Švejkovi jsme zkoumali tzv. mýtu švejkovství. Především vznik tohoto fenoménu, který souvisí s působením komunistické strany na území tehdejšího Československa, nás utvrdil v myšlence důležitosti vyvrácení tohoto mýtu. Mýtus je založen na falešné interpretaci Haškových Osudů a vložení nové role postavě Josefa Švejka. Funkce Švejka v druhé polovině 20. století spočívala v přechodu od jednání k chování.

Pojmy jednání a chování jsou důležitými pro druhou polovinu práce, která je věnována identitě. K práci s identitou jsme využili teorie Hannah Arendtové, jež pro lidský život vyžaduje tři základní činnosti – práce, zhotovování, jednání a promlouvání. Jestliže práce a zhotovování činí svět takovým, jaký jej známe, tak právě jednání a promlouvání se vztahuje k nám samotným a vytváření naší identity. Na teze Arendtové jsme se snažili nahlížet kriticky a doplnit je o další tvrzení.

Snahou bylo dostat se k vysvětlení národní identity. Pro pochopení identity národní jsme se museli nejprve zaměřit na identitu individuální, kde jsme odpovídali na otázku „Kdo/Co jsme?“. Ze závěrů námi vyvozenými jsme se přesunuli k významu společnosti pro utváření identity. Jestliže společnost považujeme za klíčový aspekt, bylo na místě přejít od

individuální identity k identitě kolektivní. Zde jsme se snažili objasnit nejen vytváření kolektivní identity, ale také určité problémy týkající se společnosti.

U problému kolektivu jsme narazili především na otázku rovnosti ve skupině a rovnosti k ostatním skupinám. Došli jsme k závěru, že každá rovnost (stejnorodost) či odlišnost nabývají různých významů. Od kolektivu a vytvářené jeho identity jsme byli již velmi blízko samotnému cíli, národní identitě. Museli jsme se však vzdálit a ke správnému pochopení kolektivní identity a kolektivního myšlení se přesunout k paměti. Paměťová studia, zejména kolektivní paměť hraje důležitou roli při utváření kolektivní identity, a tak jsme ji museli definovat. Vycházeli jsme zde především z díla Maurice Halbwachse *Kolektivní paměť*. Na základě Halbwachsovi teorie jsme pochopili význam kolektivní paměti a především klíčového pojmu v této oblasti, jímž je rekonstruktivita. Právě rekonstruktivita stojí za kolektivní pamětí a určuje její podobu.

Dále jsme rozdělili kolektivní paměť na komunikativní a kulturní, přičemž se více věnovali kulturní paměti, která v kolektivu pomáhá zachovat tradice a mýty, pojmy o něž nám šlo především. S pochopením pojmu kolektivní paměť jsme se již mohli věnovat národní identitě. Jelikož jsme již rozsáhle definovali kolektivní identitu, tak bylo zapotřebí pouze definovat pojem národ, jenž jsme pak mohli dosadit za kolektiv. U národa jsme se však pozastavili ještě nad jednou, alespoň pro nás důležitou otázkou, kterou bylo formování moderních národů. Pro objasnění jsme využili čtyř základních teorií, které se vyjadřují k utváření národů. Z těchto čtyř teorií nám byla nejbližší sociálně-kulturní teorie, ale neodvážili jsme se ji potvrdit jako jedinou správnou. To však nebyl náš cíl, jelikož jsme pouze chtěli ukázat na odlišnost názorů vztahujících se k tomuto tématu.

Na závěr celé práce jsme vrátili k Josefu Švejkovi a snažili se jej komparovat s českým národem. K poznatkům o českém národě jsme využili studii antropologa Ladislava Holého *Malý český člověk a velký český národ*. Tato studie z poloviny 90. let minulého století se snaží najít typického Čecha, který je nazýván malý český člověk. Jelikož je často považován za typického Čecha právě Josef Švejk, jenž ale nemůže být typickým Čechem, protože není reálnou postavou, nabízí se právě zde srovnání typu s touto literární postavou. Ačkoli charakterové vlastnosti přímo nesouvisí s individuální identitou, mohli jsme spatřit nějaké motivy, které se projevují v identitě národní. Je tomu zejména z toho důvodu, že Švejk překročil možnosti literární postavy a stal téměř jedním z nás. Každý při utváření své identity se setká s typem malého českého člověka, ať již v podobě okolních lidí či přímo postavou Švejka, a je jím jistým způsobem ovlivněn. Zaměřili jsme se tudíž na definici tohoto malého

českého člověka a snažili jsme se nalézt podobnosti mezi jím a dobrým vojákem Josefem Švejkem.

Došli jsme k tvrzení, že identita vystavěná na této postavě není v minulosti ničím neobvyklým. Do budoucnosti bychom se však měli snažit o Josefa Švejka odtrhnout a začít stavět na něčem zcela novém.

9. Seznam četby:

Primární literatura:

HAŠEK, Jaroslav. *Dobry vojak Švejk před válkou a jiné podivuhodné historky*. XYZ, Praha 2011. ISBN 978-80-7388-532-8

HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války: V zázemí. Na frontě. Díl 1., 2.* Československý spisovatel, Praha 1990. ISBN 80-2020-035-5

HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka 1. díl, V zázemí*. Československý spisovatel, Praha 1966.

HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka 2. díl, Na frontě*. Československý spisovatel, Praha 1966.

HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. 3.-4. díl, Slavný výprask – Pokračování slavného výprasku*. Československý spisovatel, Praha 1966.

ORWELL, George. *1984*. Levné knihy, Praha 2009. ISBN 978-80-7309-808-7

VANĚK, Karel. *Švejk za první světové války, v ruském zajetí a v revoluci*. XYZ, Praha 2009. ISBN 978-80-7388-213-6

Sekundární literatura:

- ANDERSON, Benedict. *Představy společnosti: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Karolinum, Praha 2008. ISBN 978-80-246-1490-8.
- ARENDTOVÁ, Hannah. *Krise kultury*. Mladá, fronta, Praha 1994. ISBN
- ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Oikoymenh, Praha 2007. ISBN 978-80-7298-185-4
- ARISTOTELES. *Rétorika. Poetika*. Petr Rezek, Praha 1999. ISBN 8086027-14-7
- ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Prostor, Praha 2001. ISBN 80-7260-051-6
- BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Mezi světy & Mezi světy*. Votobia, Praha 1997. ISBN 80-7220-004-6
- BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Myslet zeleň světa*. Mladá, fronta, Praha 1991. ISBN 80-204-0239-X
- BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Společnost nevolnosti*. Sociologické nakladatelství, Praha 2007. ISBN 978-80-86429-80-9
- BUDINSKÝ, Václav. *To nejlepší ze Švejka*. MAYDAY, Praha 2006. ISBN 80-86986-01-2
- BURKE, Peter. *Co je kulturní historie?* Dokořán, Praha 2011. ISBN 978-80-7363-302-8
- ERIKSEN, Thomas Hylland. *Etnicita a nacionalismus*. Sociologické nakladatelství, Praha 2012. ISBN 978-80-7419-053-7
- FIDELIUS, Petr. *Kritické eseje*. Torst, Praha 2000. ISBN 80-7215-134-7
- FORSTER, Edward Morgan. *Aspects of the novel*. Harcourt, Brace & World, New York, 1954. ISBN 039-4418-06-9
- FOŘT, Bohumil. *Literární postava*. AVČR, Praha 2008. ISBN 978-80-85778-61-8
- FOŘT, Bohumil. *Úvod do sémantiky fikčních světů*. Host, Brno 2005. ISBN 80-7294-165-8
- FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. RYBKA PUBLISHERS, Praha 2002. ISBN 80-86182-27-4
- GELLNER, Ernest. *Nacionalismus*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2003. ISBN 80-7325-023-3
- GELLNER, Ernest. *Národy a nacionalismus*. Josef Hříbal, Praha 1993. ISBN 80-901381-1-X
- HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Sociologické nakladatelství, Praha 2009. ISBN 978-80-7419-016-2
- HAVEL, Václav. *O lidskou identitu*. Rozmluvy, Praha 1990. ISBN 0-946352-04-6
- HODROVÁ, Daniela. *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. Torst, Praha 2001. ISBN 80-7215-140-1

- HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ*. Sociologické nakladatelství, Praha 2001. ISBN 80-85850-97-4
- HUXLEY, Aldous. *Brány vnímání. Nebe a peklo*. Maťa, Praha 2011. ISBN 978-80-7287-147-6.
- HRBEK, Mojmir. "Smrt Boha" v *Nietzschově filosofii*. Academia, Praha 1997. ISBN 80-200-0588-9
- CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Host, Brno 2008. ISBN 978-80-7294-260-2
- CHARTIER, Roger. *Na okraji útesu*. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2011. ISBN 978-80-87378-52-6
- JEDLIČKA, Josef. *České typy a jiné eseje*. Albatros, Praha 2009. ISBN 978-80-00-02324-3
- KACHLÍK, Antonín. *Jak se narodil Švejk a zemřel Hašek*. Alfa-omega, Praha 2003. ISBN 80-863-1832-X
- Karel Poláček a podoby humoru v české literatuře 19. a 20. století*. František Šalé – ALBERT, Boskovice 2004. ISBN 80-7326-025-5
- KOBLÍŽEK, Tomáš. *Fenomén fikce*. Togga, Praha 2010. ISBN 978-80-87258-46-0
- MACURA, Vladimír. *Šťastný věk*. Academia, Praha 2008. ISBN 978-80-200-1669-0
- MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. H&H, Jinočany 1995. ISBN 80-85787-74-1
- MAREK, Jaroslav. *České a československé dějiny I*. Fortuna, Praha 1991. ISBN 80-85298-26-0
- MAREK, Jaroslav. *České a československé dějiny II*. Fortuna, Praha 1991. ISBN 80-85298-29-5
- NIETZSCHE, Friedrich. *Mimo dobro a zlo*. Aurora, Praha 2003. ISBN 80-7299-067-5
- NIKOLSKIJ, Sergej. *V Haškových stopách za Josefem Švejkem*. Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov 2012. ISBN 978-80-904446-8-3
- NÜNNING, Ansgar. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Host, Brno 2006. ISBN 80-7294-170-4
- LANGER, František. *Byli a bylo*. Československý spisovatel, Praha 1971. bez ISBN
- OTRUBA, Mojmir. *Hledání národní literatury*. Academia, Praha 2013. ISBN 978-80-200-2179-3
- Ottův slovník naučný*. J. Otto, Praha 1901. bez ISBN
- PAPOUŠEK, Vladimír. *Dějiny nové moderny*. Academia, Praha 2010. ISBN 978-80-200-1792-5.
- PATOČKA, Jan. *Češi I*. Oikoymenh. Praha 2006. ISBN 80-7298-181-1

- PATOČKA, Jan. *Češi II*. Oikoymenh, Praha 2006. ISBN 80-7298-182-X.
- PATOČKA, Jan. *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Oikoymenh, Praha 2007. ISBN 978-80-7298-275-2.
- PAVEL, Thomas G. *Fikční světy*. Academia, Praha 2012. ISBN 978-80-200-2120-5
- PECHAR, Jiří. *Být sám sebou*. Hynek, Praha 1995. ISBN 80-85906-13-9
- PEKAŘ, Josef. *Dějiny československé*. Akropolis, Praha 1991. ISBN 80-900354-2-6
- PETRUSEK, Miloslav. *Společnost a kultura*. Malovaný kraj, Praha 2012. ISBN 978-80-904956-5-4
- PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*. H&H, Jinočany 1999. ISBN 80-86022-16-1
- PYNSENT, Robert B. *Pátrání po identitě*. H&H, Jinočany 1996. ISBN 80-85787-40-7
- PYTLÍK, Radko. *Hašek mezi svými*. Krajské nakladatelství, Havlíčkův Brod 1959. Bez ISBN.
- PYTLÍK, Radko. *Toulavé house*. Mladá fronta, Praha 1971. bez ISBN
- RICOEUR, Paul. *Křehká identita: Fragile identite: úcta k druhému a kulturní identita: respect de l'autre et identite culturelle*. Třebenice Mlýn, 2000. ISBN 80-902296-9-7
- RICEOUR, Paul. *Myslet a věřit*. Kalich, Praha 2000. ISBN 80-7017-421-8
- RICHERSON, Peter J.; BOYD, Robert. *V genech není všechno, aneb, Jak kultura změnila evoluci člověka*. Academia, Praha 2012. ISBN 978-80-200-2066-6
- RICHTEROVÁ, Sylvie. *Ticho a smích: studie z české literatury*. Mladá fronta, Praha 1997. ISBN 80-204-0662-X
- RICHTEROVÁ, Sylvie. *Slova a ticho*. Československý spisovatel, Praha 1991. ISBN 80-202033-3-8
- RIMMON-KENANN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001. ISBN 80-7294-004-X
- RONEN, Ruth. *Možné světy v teorii literatury*. Host, Brno 2006. ISBN 80-7294-180-1
- ŘEZNÍK, Miloš. *Formování moderního národa*. Triton, Praha 2003. ISBN 80-7254-406-3
- SOUKUPOVÁ, Blanka. *Mýtus – „realita“ – identita*. Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2012. ISBN 978-80-87398-27-2
- THIESSOVÁ, Anna-Marie. *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2007. ISBN 978-80-7325-118-5
- The New Encyclopædia Britannica*. Encyclopædia Britannica, Inc, Edinburgh 2005. ISBN 0-85229-290-2

Internetové zdroje:

KOMÁREK, Stanislav; RAK, Jiří; KUDRNA, Ladislav. *Češi potomci Švejka*. [cit. 23-03-2014]

URL: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/211452801400025/>

NORA, Pierre. *Mezi paměti a historií*. [cit. 27-02-2014]

URL: http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nora_1998_mezi_pameti_historii.pdf

10. Resumé

Josef Švejk as a type of little Czech human. This notion is widespread mainly among Czechs who humanize this literary figure and consider it almost as a real person representing an average habitant of Czech republic. Thesis is aimed at this phenomena which appeared in a second half of twentieth century.

Literary-theoretical introduction of a thesis is devoted to a issue of literary figure which is a base of following chapter focused directly on Josef Švejk. In this part of a thesis, we look at Švejk from different points of view and by interpretation of „The good soldier Švejk“ we gradually get to a figure of Hašek. Here we mainly examine its origin which is not only literary because it is highly probable that there was a real person which was a pattern for Hašek's construct. Švejk was not only a person who we know from Hašek's destinies or from Karel Steklý's movie where was displayed by Rudolf Hrušínský. Josef Švejk was born already in 1911 when his interpretation was much easier but during ten years, he was transformed into very unreadable figure which we are trying to characterize in this thesis. The question „who is Švejk“ becomes one of the fundamental questions for a purpose of this work. From characteristic of Švejk we move to construction of identity which helps us to clarify a construction of national identity. For better understanding of national identity is necessary to define a notions of identity and individual identity itselfs. These definitions are basic for collective identity. Here we work mostly with piece *Vita activa* written by Hannah Arendt where acting and speaking are key notions influencing every person and his creation of individual identity. Acting and speaking is happening in a society around which brings us to collective or national identity mentioned above. For better comprehension is necessary to operate with notion collective memory.

Thanks to collective memory divided into cultural and communicative, we keep traditions and myths alive from which we construct our individual and collective identity. Josef Švejk is undoubtedly part of cultural memory and myth of Švejk as a little Czech human is established in Czech habitants minds. We try to reveal reasons of this tradition and find out if it is legitimate statement or if it is just a myth created in order to construct a new person which would be somehow useful for communist party which was trying to create a brand new society.

But the substance of figure of Švejk is his non-involvement. His interpretation from second half of twentieth century is then really biased and an affirmation that Švejk represents Czech society is not legitimate.